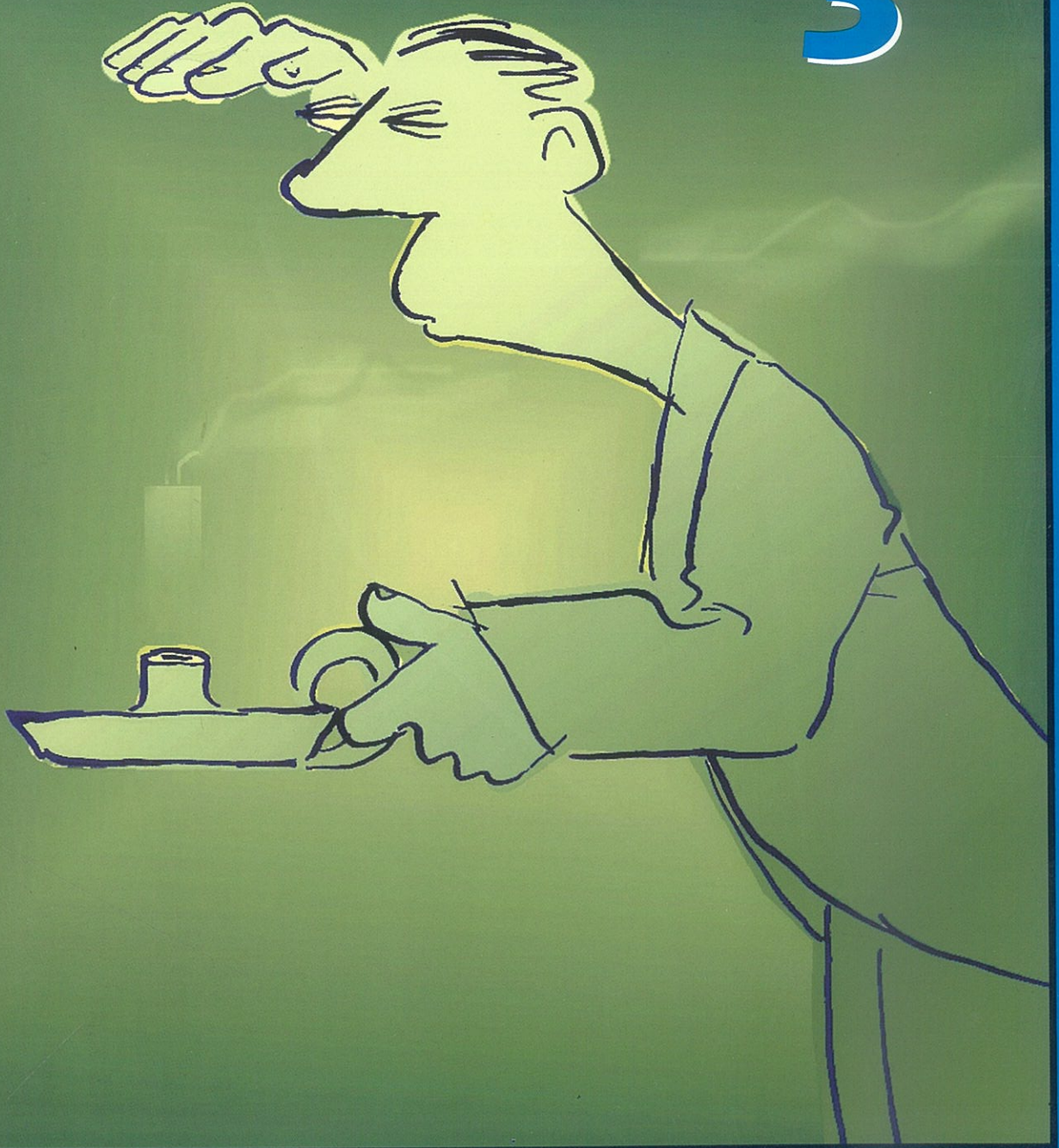

Görüş:

Kredi kartı dediğin çözüm getirmeli!

Nasıl mı? Önce, diğer kredi kartlarınıza ait borçları Koçbank Kredi Kartı'na transfer eder, düşük faizle ödersiniz. Dahası, Türkiye'nin ve dünyanın her yerinde yaptığınız alışverişlerinizi taksitlere bölersiniz. Sadece tek bir kartla! Çözüm ve daha birçok avantajla tanışmanız için, sizi en yakın Koçbank şubesine bekliyoruz.

444 0 555 : www.kocbank.com.tr

Genel Yayın Yönetmeni'nin notu:

Yarını ararken

Türkiye aradığı siyasi istikrara AKP'nin tek parti hükümeti ile kavuşmuş ve mali piyasalar bu yeni hükümete olumlu tepki vermişlerdi. 3 Kasım seçimlerinde güçlü bir oy desteğiyle iktidara gelen AKP hükümetinin IMF programı ve Irak savaşı nedeniyle kararsızlık sergilemesinin yanısıra kendisine açılan güven kredisini koruma konusunda çok da özenli davranmadığı görülüyor. Bir yanda dış sorunlar ard arda Türkiye üzerindeki ağırlığını artırırken, bir yanda içeride hükümete yönelik eleştiri ve kaygıların çoğaldığı yeni bir istikrarsızlık döneminin belirtileri hissediliyor.

Irak savaşı öncesinde ve sırasında ABD'yle, Kıbrıs Rum kesiminin üye kabul edilmesi sırasında Avrupa Birliği ile Türkiye arasında gerilen ilişkiler, toplumun geleceğe dönük umutlar beslemesinin önüne geçiyor.

Dünyanın 11 Eylül'den sonra girdiği yeni dönemde artık hiçbir şey eski dönemin referanslarıyla tanımlanamayacak; Amerika'nın sorunlarını çözme konusunda önce Afganistan'da, sonra Irak'ta ortaya koyduğu çözüm biçimi, Birleşmiş Milletler'in varlığını tehdit eden gelişmeler artık çevremizde olup bitenleri daha farklı gözle değerlendirmemizi zorunlu kılıyor.

Değişim bu kadar hızlı ve büyük çapta olduğu zaman da hangi devlet adaminin, hangi uluslararası kurumun ya da hangi ülkenin ne yaptığı, nasıl yaptığı, neden yaptığı çok açık ve net ortaya çıkamıyor. Dünyadaki bu karmaşık ve çözümsüz ortamı izlemeye çalışırken, kendi yöneticilerimizi de içerdeki ve dışardaki gelişmelere göre değerlendirmek, günlük olaylara koydukları tavra bakarak yargıda bulunmak zor.

Bu ortamda belki de ekonomide tutarlılık ve kararlılık, sonuç alındığı noktalarda diğer alanlardaki çözümsüz görünen sorunlarda bile iyimser ve uzlaştııcı yaklaşımları davet edebilir, ya da çözüme yaklaşmayı kolaylaştırabilir. Onun için beklentimiz, Türkiye'nin son iki yıldır uyguladığı istikrar programında ısrar etmesi ve sonuçları için sabretmesidir.

Görüş'ün bu sayısında, içeride ve dışarıda olup biteni analiz etmeye, sorunlara günlük gelişmeler yerine uzun vadeli perspektiflerde bakmaya çalıştık. Örneğin, Irak savaşını petrol savaşı gibi görmek doğru mudur? Enerji kaynakları konusunda yakın ve uzak geleceğimizde nelerle karşılaşacağız? Musul petrolü ve Irak krizinin ilintisi nedir? Ya da Türkiye'nin yeni siyaseti nereye gidiyor? 3 Kasım seçimleri sonrasında merkez sol kaldı mı? AKP'yi iktidara getiren gelişmeler, uzun süreli iktidarını da taşıyabilir mi? Bütün bu ilginç soruların yanıtlarını irdeleyen yazılarımızın çok beğenileceğini düşünüyoruz.

Bu kadar tartışma ve dikkatli okumadan sonra nefes almak için de oryantalist ressam Zonaro'yu anlatan bir başka yazımız da var.

Usta çizer Tan Oral, dergideki yazılarda yanıtlarını arayan bütün bu soruları birkaç çizgiyle çok güzel özetliyor. Yarınımızı ararken yolumuzu aydınlatan mumu söndürmekten özenle kaçınmalıyız.

Bir sonraki sayıda buluşmak üzere saygılarımla.

Saygılarımla
Dr. Haluk Tükel

M A R T - N İ S A N 2 0 0 3

İÇİNDEKİLER

GÖRÜŞ AÇISI 1

Tuncay Özilhan, Lizbon Stratejisi Türkiye raporunda TÜSİAD'ın sunduğu; girişimcilik, yenilikçilik, sürdürülebilir kalkınma, kamu reformları ve e-devlet girişimlerinin önümüzdeki dönem için önemini altını çiziyor.

GÖSTERGE 4-5

Savaşın sona ermesiyle birlikte nisan ayının ikinci yarısından itibaren beklentilerde düzelmenin başlayacağı öngörülmüyor. Enflasyon üzerindeki talep baskısının ihmal edilebilir düzeyde olması beklenmekle birlikte, yine de yıl sonu hedeflerine ulaşılması oldukça zor görülmüyor.

KAPAK 8-44

Bilgi üniversitesi öğretim üyesi Dr. Ahmet K. Han makalesine "Irak krizinde petrol bir açıklama mı" sorusuyla başlıyor ve bunun yanıtını ararken, küresel petrol piyasalarının hareket dinamiklerine, alternatif arayışlara, bugünkü yapının ABD için anlamına vs. yer veriyor. Han, sonuç olarak, ABD'nin uzun vadeli küresel stratejisinin ana ekseninin, petrol unsuru üzerine kur(a)mayacağını söylüyor ve ancak uluslararası sistemde bugün yaşadığımız dönüşümün etrafında şekillendiği merkez unsur olmaktan uzak olduğunu söylüyor.

İTÜ öğretim üyesi Doç.Dr. Gökhan Çetinsaya sıcak gelişmelerin 26-29

yaşandığı bugünlerde, Irak krizinin tarihi kökenlerine bakıyor ve Musul meselesinin neden önemli olduğu sorusunu tarihsel bağlamda gözler önüne seriyor.

Dünya nüfusunun ve enerji ihtiyacının artışı ile birlikte fosil enerji kaynaklarının 30-34

rezervleri de hızla azalıyor. Bu aşamada yeni enerji kaynaklarının ne olduğunu, rezervlerini ve Türkiye'deki durumu ise İTÜ öğretim üyesi Doç. Dr. Filiz Karaosmanoğlu'nun makalesi ortaya koyuyor.

Dünya enerjisi dengesinde petrol ve doğalgazın yeri ve önemini ele alan 36-44

Botaş Dış İlişkiler ve Strateji Geliştirme Daire Başkanı Dr. Cenk Pala, hiç bir yenilenebilir enerji kaynağının ticari ölçekte petrol ve doğalgaz ile en azından önümüzdeki 60 ve belki de 100 yıl içinde rekabet edemeyeceğini vurguluyor.

Yönetim:

TÜSİAD: Meşrutiyet Caddesi 74, Tepebaşı 80050, İSTANBUL Tel: (0212) 249 54 48-249 07 23

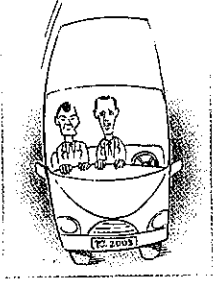
• TÜSİAD Adına Sahibi: Tuncay Özilhan

• Genel Yayın Yönetmeni ve Sorumlu Müdür: Haluk Tükel • Genel Yayın Yönetmeni Yardımcısı: Ümit İzmen

• Yayın Kurulu: Tuncay Özilhan, Sinan Tara, Ümit İzmen, Necla Zarakol, Sedef Erkanan

Görüş; TÜSİAD'ın iki ayda bir çıkan yayın organıdır. Görüş'te yayımlanan tüm yazılar, açıkça yazı metninde belirtilmedikçe kuruluşun resmi görüşünü belirtmez.

İmzalı yazılarda belirtilen görüşler sadece sözkonusu yazarların fikirlerini ifade eder.

46-69 D O S Y A

46-53 3 Kasım genel seçimleri Türk siyasi tarihindeki değişimler ve tek partili döneme geçiş açısından bir milad sayılabilir. Seçimlerden sonra merkez sağı temsilen AKP'de yaşanan süreç, açmazlar ve arka planları ile birlikte Başkent Üniversitesi'nden Yard. Doç. Menderes Çınar'ın makalesinde netleşiyor. Çınar, "yenilikçi gündem küreselleşmeye mi ihale edildi" sorusuyla durumu özetliyor.

54-61 Seçimlerin ardından merkez solun nereden nereye savrulduğunu ise Ege Üniversitesi öğretim üyesi Yard. Doç. Tanju Tosun ele alıyor. Tosun, merkez solda kalıcı olmanın şifresinin yeni bir siyaset tahayyülü olduğunu vurgularken, atılması gereken ilk adımın ideolojik berraklaşma olduğunu savunuyor.

62-69 Koç Üniversitesi öğretim üyesi Doç. Kamil Yılmaz, yüksek enflasyonun ekonomi politik analizini yorumlarken asıl nedenin, siyasi sistemin, ülkeyi yöneten 'siyasi elitlerin' toplumsal denetime tabi olmalarını engellenmesi olduğunu vurguluyor.

70-71 K İ T A P

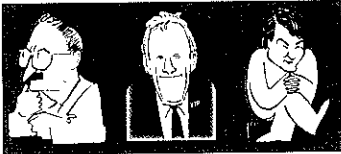
Sabancı Üniversitesi yayınları tarafından basılan John D. Barrow'un "Olanaksızlık: Bilimin sınırları ve sınırların bilimi" adlı kitabı son derece sofistike sorulara yanıt arıyor.

72-78 T A R İ H

Osmanlı sarayının son ressamı Fausto Zonaro'nun İstanbul'da geçirdiği yılları, geride bıraktığı eserleri, saray hayatına kabul edilmesini araştırmacı-yazar Osman Öndeş, Zonaro'nun resimleri ile birlikte aktarıyor.

79-80 S A R I S A Y F A

Beyazperdenin ilgisini çeken konulardan biri de matematik. Bazen tek, bazen de çok bilinmeyenli matematik-matematikçi filmleri, beyazperdenin her zaman gündeminde bulunuyor. Olcay Altaylı yakın zamanda sinemalarda izlediğimiz filmlerden örnekler verirken genel olarak beyazperdede denklem çözenleri anlatıyor.

Y a y ı n :

- Yazı Kurulu: Necla Zarakol, Hülya Demir Görsel Yönetmen: Kayahan Karaoğlu
- Prodüksiyon: Zarakol İletişim Hizmetleri Tel: (0212) 217 29 99 (Pbx) Faks: (0212) 217 31 40 e-mail: gorus@zarakol.com.tr
- Basım: Ege Basım Ltd.Şti. (0216) 472 84 01 Faks: (0216) 472 84 05
- Reklam ve Halkla İlişkiler: P.M. Reklamcılık Ltd.Şti. Genel Müdür: Gülbin Erduran, Genel Müdür Yardımcısı: Sevdâ Çoban Tel: (0212) 513 84 60-61/Faks: (0212) 513 84 63
- Abone başvuruları: ABONET Tel: (0212) 222 72 06 Faks: (0212) 222 27 10 e-mail: abonetw@abonet.net, www.abonet.net Abone Dağıtım: Aktif Dağıtım

TÜRKİYE EKONOMİSİ:

"YIKILMADIM AYAKTAYIM"

Türkiye ekonomisinin istikrara kavuşturulması amacıyla oluşturulan ekonomik programlarda, gerek içsel gerek dışsal nedenlerle tıkanmalar yaşanmış ve bu ekonomik programlar sıklıkla kesintiye uğramıştır. 2000 yılında başlayan kapsamlı ekonomik program da, önemli yapısal değişimlerin hayata geçirilmesi aşamasında tıkanmış; yaşanan krizlerle ertelenmiş; yeniden yapılandırılmış; koalisyon hükümetinin sona ermesinde önemli rol oynarken geçici olarak rafa kaldırılmış ve nihayet seçimlerin ertesinde de dış konjonktürün gölgesinde kalarak uzun bir süre atıl bırakılmıştır. Oysa seçimlerin hemen ardından yaşanan aşırı iyimserliğin temelinde, düşen enflasyon ve ivmelenen büyüme sayesinde sosyal maliyetleri büyük ölçüde geride bırakılmış ekonomik programa yeni hükümetinin dirençle karşılaşmadan ve kararlılıkla devam edeceği beklentisi yatmaktaydı.

Irak savaşı esnasında ve öncesinde, Türkiye'ye yönelik beklentiler, hükümetin ekonomi politikalarından ya da makro-ekonomik gerçeklerden ziyade uluslararası kuruluşlardan sağlanacak hibe ya da krediler üzerinde yoğunlaşmıştır. Dış finansman imkanlarının ortadan kalkmasıyla hükümet, tekrar ekonomik programa ve IMF görüşmelerine odaklanmış, Nisan ayı başında IMF'ye verilen niyet mektubunda, 2003 ve sonraki seneler için mali disiplinin sağlanması ve %6.5'lik faiz dışı fazla verilmesi, kamu istihdamının azaltılması, BDDK'nın güçlendirilmesi ve özelleştirmenin hızlandırılması gibi temel konularda taahhütlerde bulunulmuştur. Dolayısıyla, yeni hükümet ilk beş ayın sonunda önemli bir gecikmeyle, ekonomik programın kaldığı yerden devam edeceği bir noktaya gelmiş bulunmaktadır.

Irak savaşının beklenenden önce sona ermesiyle, dünya ekonomileri için risk oluşturan yüksek petrol fiyatları hızla gerilemiş ve belirsizlik, kademeli olarak azalmaya başlamıştır. Bölgeye yönelik riskler ise halen mevcut olmakla beraber bunların da kısa zamanda ve yeni bir çatışmaya yol açmadan çözümlenmesi beklenmektedir. Global ekonomi için beklentiler olumluya dönerken, Türkiye içinde turizm başta olmak üzere sektörel beklentilerde kısmi iyileşme yaşanmaktadır. IMF'nin niyet mektubunu onaylaması, Amerikan yönetiminin Irak savaşından doğan zararlarına karşılık Türkiye'ye 1 milyar dolar hibe ya da 8.5 milyar dolar krediyi kabul etmesi ve Irak'ın yeniden inşasında Türkiye'nin de yer alacağını belirginleşmesi, beklentileri olumluya çevirmektedir. Ne var ki, IMF'den sağlanacak kredinin daha düşük dilimlerle ve iki ayda bir yapılacak

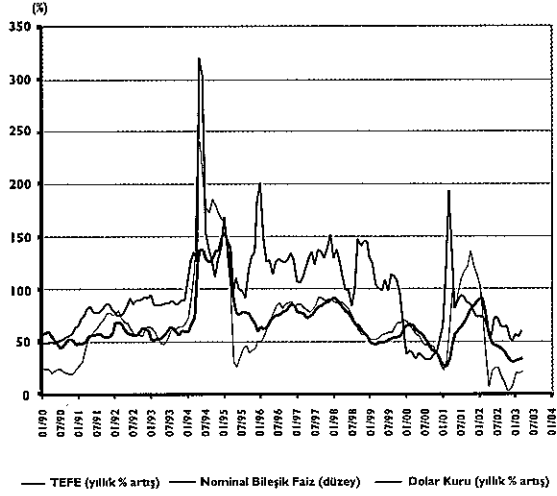
gözden geçirmelere müteakip verileceğinin kesinleşmesi, önümüzdeki dönemde ekonomi politikasının takibini ön plana çıkaracaktır.

Yılın son çeyreğinde bir önceki senenin aynı dönemine göre GSMH artışı %11.5, GSYİH artışı %11.4 olmuştur. Böylece yıllık GSMH ve GSYİH artışları %7.8 olmuştur. 2001 yılında yaşanan krizin ardından %9.2 daralan özel tüketim harcamaları, 2002 yılında zayıf baz yılı etkisine rağmen, sadece %2.0 artarak sınırlı bir toparlanma göstermiştir. Yılın ilk üç ayında hakim olan savaşa yönelik belirsizlik ortamı ile birlikte, son çeyrekteki işsizlik rakamlarının %11.4 seviyesine ulaştığı ve bankacılık sistemi kredilerindeki yetersizliğin sürdüğü göz önüne alınırsa, iç talepteki gelişimin en azından 2003 ortasına kadar zayıf kalacağı söylenebilir.

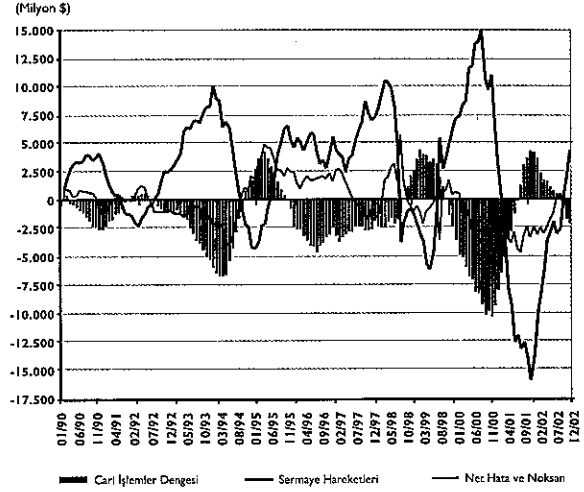
2002 yılında stok değişiminin büyümeye katkısı 7.0 yüzde puan olarak gerçekleşmiş ve cari fiyatlarla yaklaşık 13 katrilyon TL'ye ulaşan stok değişimleri, madencilik ve imalat sanayi katma değerinin yaklaşık %25'ine ulaşmıştır. Sene başında sahip olunan stok seviyesi "0" olarak bile alınsa, bu miktar gerçekçi değildir. Milli gelirin arz yönlü dağılımı daha sağlıklı bilgiler içermekle beraber, 2003 yılı sanayi üretimi ve büyüme tahminlerinin, yayınlanan "yüksek stok seviyesine" dayalı olarak yapılması son derece yanıltıcı olacaktır.

2003 yılı başından itibaren TEFİ ve TÜFE aylık artış oranlarının hedeflerin üzerinde seyretmesinde dışsal faktörler başta olmak üzere yurtiçi ve yurtdışı gelişmeler önemli olmuştur. Bu gelişmelerin sonucunda, Mart ayı itibarıyla yıllık TEFİ ve TÜFE artışı sırasıyla %35.2 ve %29.4'e yükselerek yıl sonu hedeflerine ulaşılmasını zorlaştırmıştır. Buna göre, TEFİ için %17.4 ve TÜFE için %20.0 olarak belirlenen yıl sonu hedeflerine ulaşılması için yılın geri kalanında aylık ortalama artışların sırasıyla %0.7 ve %1.2 olması gerekmektedir. Savaşın sona ermesiyle birlikte Nisan ayının ikinci yarısından itibaren beklentilerde düzelmenin başlayacağı öngörülmektedir. Petrol fiyatlarının Nisan ayının ilk yarısı itibarıyla yeniden 25\$ seviyelerine inmesi ve döviz kurlarındaki gerileme ile birlikte maliyet baskısının önemli ölçüde kalkması beklenmektedir. Son çeyrekte açıklanan işsizlik rakamları ile birlikte hükümetin bütçe disiplini sağlamak amacıyla sıkı gelirler politikası uygulayacağı göz önünde bulundurulduğunda, enflasyon üzerindeki talep baskısının ihmal edilebilir düzeyde olması beklenmekte, ancak yine de yıl sonu hedeflerine ulaşılması oldukça zor görünmektedir.

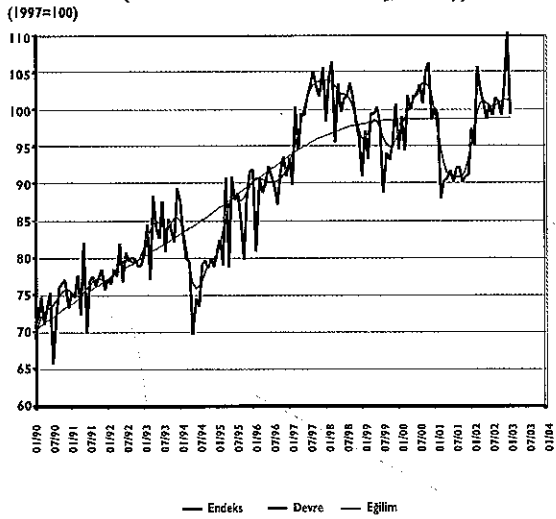
ENFLASYON, NOMİNAL FAİZ ORANLARI VE DOLAR KURU

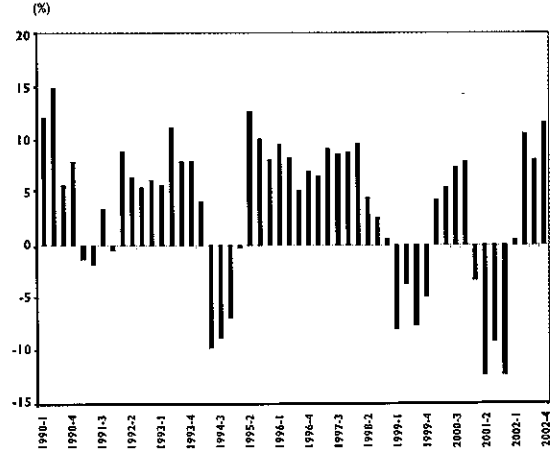
ÖDEMELER DENGESİ (12 Aylık Kümülatif)

SANAYİ ÜRETİM ENDEKSİ (Mevsimseliktan Arındırılmış, Düzey)

GSMH (Yıllık % Büyüme)

AB Lizbon Stratejisi, hükümetin ve özel sektörün gündemini oluşturmali

Tuncay Özilhan

Ülkemiz ekonomi, siyaset ve dış politika alanlarındaki sorunların iç içe geçtiği sıkıntılı bir dönemden geçiyor. Bu noktada, tekil gibi duran olayların, sorunların ve politikaların birbiriyle ilişkisini kurarak resmin bütününe görmek gereklidir. Ekonomide, siyasette ve dış politikada, "neredeyiz, nereye gidiyoruz, ne yapabiliriz" diye sordüğümüz zaman bütün bu alanlardaki çözülme, çözümü ertelenen ya da yanlış adımlarla çözümsüzlüğe itilen sorunlarımızın, birbirinin içine geçmiş, birbirini doğrudan etkileyen karmaşık bir yumak haline gelmiş olduğunu görüyoruz.

Bu karmaşık yumağı çözerken, iplerden birinin ucunu çekerek işe başlamak zorundayız. Bu ip bizce ekonomidir. Hepsini birbirinden karmaşık sorunları çözebilmek için, ayağımızı sağlam bir zemine basmak zorunda olduğumuzdan, ekonomi ile başlamak gerektiğine inanıyoruz. Ekonomide yaşadığımız sürekli çalkantı, ayağımızın altındaki zeminin durmadan kaymasına neden olduğundan, şöyle bir dik durup ileriye görebilme, diğer alanlarda güçlü adımlarla ilerleme imkânını ancak bu yolla bulabiliriz.

Bu noktada, Türkiye'nin, enflasyonu kalıcı olarak tek haneli rakamlara çekmesi, vazgeçilmez bir zorunluluktur. Enflasyonun aşağı çekilmesi büyümenin önünde bir engel değildir. Aksine uzun dönemde büyüme hızımızı artırmak için uygulamamız gereken politikalar aynı zamanda enflasyonla mücadelede geçmektedir. TÜSİAD'ın Ocak ayında kamu-

oyuna açıkladığı "Enflasyon ve Büyüme Dinamikleri – Gelişmekte Olan Ülke Deneyimleri Işığında Türkiye Analizi" başlıklı çalışma bu gerçeği ortaya koymaktadır. Bu çalışmanın önemli bulguları aşağıdaki değerlendirmelere dikkat çekmektedir:

- Enflasyonun belli bir eşik değerin üzerinde olduğu bir ülkede, enflasyondaki yükseliş, büyümeyi düşürmektedir. Bu çalışmada yüzde 13 olarak hesaplanan eşik değerin üzerinde, diğer bütün faktörler sabitken, enflasyon oranının ikiye katlanması sonucunda, uzun vadede, ortalama yıllık reel büyüme hızı yüzde 1.3 oranında azalacaktır.

- Enflasyondaki artışın büyüme hızını düşürücü etkisi borç yükü ile birlikte artmaktadır. Yüksek borç oranına sahip bir ülkede enflasyonun ikiye katlanması durumunda büyüme kaybı yüzde 2.8'e kadar yükselmektedir.

- 2003 ve sonraki yıllarda enflasyonu düşürürken, borç yükünü de azaltırsak, reel büyüme hızını ortalama yüzde 2'nin üzerinde artırma imkânı bulabileceğiz. Bu, uzun dönemli büyüme hızı % 4-5 civarında olan Türkiye için çok büyük bir farktır.

Türkiye, enflasyonu kalıcı olarak tek haneli rakamlara düşürmek için enflasyon hedeflemesine geçmelidir. Mali disiplinden taviz vermemeli, faiz dışı fazla hedefini tutturmak konusunda ısrarcı olmalıdır. Mali sistem reformunu, bankalara duyulan güvende şüpheye yer bırakmayacak biçimde tamamlamalıdır. Uygulanmakta olan serbest kur poli-

tikası, bu politikaların başarısı için elverişli bir çerçeve sağlayacaktır.

Türkiye, son on yılda yaşadığı ekonomik krizler nedeniyle büyüme ve istihdam alanında çok başarısız bir dönem geçirmiştir. Demografik araştırmalara göre, çalışma yaşı dediğimiz 15-64 yaş grubu, önümüzdeki 20 yılda 45 milyon kişiden 60 milyon kişiye çıkacaktır. Kamunun istihdam yaratma olanağının neredeyse imkansız olduğu bir ortamda, halen oldukça yüksek düzeye çıkmış bulunan işsizlik oranını aşağıya çekebilmek için, özel sektörün yılda ortalama 700.000'in üzerinde kişiye iş olanağı yani net istihdam artışı sağlaması gerekmektedir.

Bu nedenle makroekonomik istikrar, yapısal reformlar, yatırım ortamının iyileştirilmesi, AB üyeliği, yabancı doğrudan yatırım, rekabet gücüne sahip işgücü gibi konular Türkiye için hayati önem taşımaktadır. Bütün bu ihtiyaçlar dikkate alınarak, Türkiye için bir orta ve uzun vadeli gelişme stratejisi çizilmesi şarttır.

Avrupa Birliği, 2000 yılında Lizbon'da önüne yeni bir stratejik hedef koymuştur. Bu stratejik hedefi, "daha çok sayıda daha iyi iş ve daha büyük bir toplumsal uyum için, sürdürülebilir büyümeyi gerçekleştirecek, bilgiye dayalı rekabetçi ve dinamik bir dünya ekonomisi haline gelmek" olarak tanımlamıştır.

Stratejinin ana eksenini, rekabet gücünü artırmak için, araştırma geliştirme ve yenilikçiliği teşvik ederek ve insana yatırım yaparak bilgiye dayalı bir ekonomiye ve topluma geçişi hızlandırmaktır.

Bu strateji,

- Yenilikçi işletmelerin, özellikle de KOBİ'lerin kurulması ve gelişmesi için elverişli bir ortam yaratılması;

- Bütünleşmiş ve etkin işleyen bir piyasa mekanizması için reformlar;

- Etkin ve entegre mali piyasalar;

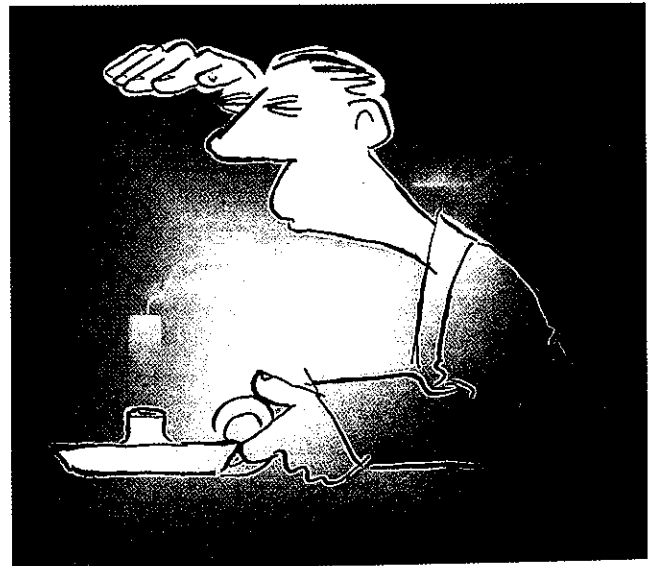
- Kamu maliyesinin kalitesi ve sürdürülebilirliği;

- Bilgi toplumunda yaşamak ve çalışmak için genel ve mesleki eğitim;

- Aktif bir istihdam politikası;
 - Sosyal güvenliğin modernleştirilmesi;
 - Toplumsal katılımın artırılması
- gibi başlıklar altında derinleştirilmektedir.

Dikkat edilirse öngörülen, reformlar, Türkiye'nin ihtiyaç duyduğu reformlarla birebir örtüşmektedir. AB'nin Lizbon Stratejisi ve Avrupa iş dünyasının bu strateji çerçevesindeki yaklaşımları mercek altına alınmalı; AB'nin büyüme stratejilerine uygun, ancak Türkiye'nin şartlarına ve ihtiyaçlarına göre derinlemesine düşünülmüş bir gelişme stratejisi hazırlamak için bir an önce harekete geçilmelidir. TÜSİAD bu konuda her türlü desteği vermeye hazırdır.

Nitekim, Avrupa Sanayici ve İşverenler Konfederasyonu (UNICE), 6 Mart 2003 tarihinde, AB Lizbon Stratejisi'nin değerlendirildiği ülke raporlarını kamuoyuna açıkladığında TÜSİAD da, üyesi bulunduğu UNICE nezdinde, AB özel sektörünü temsil eden kuruluşlar ile birlikte, bir aday ülke deneyimi olarak hazırladığı, "Lizbon Stratejisi Türkiye" raporunu sundu. TÜSİAD'ın Lizbon Stratejisi Türkiye raporunda girişimcilik, yenilikçilik, sürdürülebilir kalkınma, kamu reformları ve e-devlet girişimlerinin öneminin altı çizilmektedir.

I R A K K R İ Z İ

petrol bir açıklama mı?

Ahmet K. Han

İnsan yaşamının bilimsel anlamlandırılış çabası olarak da tanımlanabilecek olan sosyal bilimlerin alanında, tek nedenli sonuçlara rastlamak oldukça zordur. Bu nedenle sosyal bilimlerde incelenen olgu ve olaylara zorlama bir indirgemecilik çerçevesinde yaklaşılması analizlerin yalnızca yetersiz kalmasının değil, yanıltıcı, hatta yanlış, sonuçlanmalarının riskini artırmaktadır. Özellikle, aktörlerin çeşitlendiği ve devlet dışı aktörlerin etkinliklerinin ve etkilerinin arttığı günümüz uluslararası ortamında söz konusu riskler yoğunudur. Ancak, modern yaşamın temposu entelektüel faaliyetlere ayırdığımız zamanı baskı altına almıştır. Belki de buna bağlı olarak, olayların nedenselliklerindeki karmaşa arttıkça, basit açıklamalara yönelmek eğilimimiz de artmaktadır. Söz konusu eğilim, analizlere 'doğru' algısı ve 'değer' yargılarının karıştığı durumlarda daha da ağırlaşmaktadır. Bu noktada, analistin analizinin açıklama değeri ikinci plana düşerken, işlevsellik kavramıyla birlikte 'söyleme'⁽¹⁾ eylemi de ortadan kalkmaktadır.

Bu durumlarda ortaya çıkan 'inandırcılık' probleminin aşılmasında ise içeriksiz doğrular devreye girmektedir. İçeriksiz

doğruları; iç tutarlılığı bulunduğu ve mantığa aykırılığı söz konusu olmadığı halde kendi içinde bir açıklayıcılığı bulunmayan önermeler olarak tanımlayabiliriz.⁽²⁾ Bu halleriyle içeriksiz doğrular, üzerinde konuşulan konuya ilişkin bir şey "söylemeyen" –bazen de söyleme kaygısı taşımayan- önermelerdir.

İçeriksiz doğrulara güç kazandırmanın bir yolu kimi 'popüler' ve 'ağırlıklı' kavramların varlıkbilimsel (ontolojik) bağlamlarından bağımsız kullanılmasıdır. Bu kullanımda kavramın yarattığı, adeta mistik, aura içerisinde analizin açıklayıcılığı bir kaygı olmaktan çıkmaktadır. Bu süreçte konunun uzmanı olmayan geniş kitlenin, 'kral çıplak' tespitinde bulunmaktan kaçınması içeriksiz doğruların ve bu doğruların seslendiricilerinin güçlerini artırmaktadır. Günlük yaşamımızda 'hayati' olmayabilecek bu durum, iş, toplumsal geleceğimizi ilgilendiren konularda analiz yapmaya gelince, sorun yaratmaktadır. Bu makalenin temel tezi, son dönemde sıklıkla karşılaştığımız; "Irak savaşı bir petrol savaşıdır", şeklindeki tahlillerin işte bu türden sorunlu içeriksiz doğrular olduğudur.

Irak krizinin bir savaşa dönüşmesiyle birlikte, dünyanın

dört bir yanında sokaklara taşan sivil tepkinin temel mesajlarından bir tanesi "Petrol için kan dökülmesine hayır!"dı. Ancak petrol piyasalarının mevcut bağımlılık ilişkilerinin yapısının sonuçları, varlığı 'kesin' ve 'doğrudan' kabul edilen bu "petrol için savaş" bağıntısını doğrular nitelikte değildir. Bu noktadan hareketle, petrole ilişkin bağımlılık ilişkilerinde son otuz yılda meydana gelen değişim incelendiğinde, söz konusu önerme de yanlışlanmış olacaktır. Ancak, bahsi geçen bağımlılık ilişkilerinin, ve bu ilişkilerdeki değişimin kavranabilmesi için öncelikle ham petrol piyasalarının hareket dinamikleri hakkında bir ön bilgi edinmek gereklidir.

Küresel petrol piyasalarının hareket dinamikleri

Ham petrol fiyatlarının tarihsel rekor düzeyi, reel fiyatlarla, varil başına 72-80 ABD doları (USD/v.) olarak kaydedilmiştir. Bu seviye İran'da Şah Rıza Pehlevi'nin devrilmesinin ardından başlayan ve 1980'lerin ilk yarısına damgasını vuran yüksek fiyatların tepe noktasıdır. İlk petrol şoku olarak nitelenebilecek olan Ekim 1973 Yom Kippur savaşı sonrası başlayan ambargonun etkisiyle fiyatları 40 dolar mertebesine çekmek olmuştur. Hemen Irak savaşı öncesindeyse, fiyatlar 40 USD/v.'yi yakalamıştı. Özellikle bu seviyenin kısa süreli olduğu düşünüldüğünde ve 1981 yılında Amerikan rafinerilerinin kullandığı petrolün ortalama fiyatının 35,24 USD/v.⁽³⁾ olduğu hatırlandığında, bu rakam 1991-92'den beri en yüksek seviye olsa da, durum açıktır ki, tahammül edilemez değildi.⁽⁴⁾

Savaşın başlamasıyla birlikte, panik alış ve satışlarıyla fiyatların bir miktar daha yukarı fırlaması mümkün ve olasıydı. Ancak küçük hareketler dışında bu gerçekleşmedi. Zira dünya petrol piyasaları, gerçek anlamıyla, küreseldir. Bölgesel piyasalar mevcut değildir. Fiyatlar serbest piyasa mantığıyla oluşur ve daima "fırsat maliyetlerini" yansıtır. Bunun anlamı, tüm bölgelerde, piyasaların fiyat artışlarına tepki vererek dünya fiyatlarını yakalayacaklarıdır. Kısa vadede, dünya petrol üretiminde meydana gelen % 1'lik bir kesinti, fiyatların % 10 yükselmesine neden olmaktadır.⁽⁵⁾ Bu rakamlar göz önüne alındığında, savaş yalnızca Irak'ın ihracatını durdurduğu ve komşu ülkelerin ihracatını etkilemediği müddetçe, petrol fiyatlarında dramatik bir artış beklememek gerekir. Zira, Irak uzun zamandır petrol piyasalarının 'yedek kulübesinde' bir oyuncu konumundadır. Her ne kadar Iraklı mühendisler, ambargo koşullarına rağmen ülkelerinin üretim kapasitesini 1998'deki 2,1 milyon varil/gün (mv/g) düzeyinden, savaş öncesi aylarda 2,5 mv/g'e çıkardılarsa da⁽⁶⁾ bu düzey dünya üretiminin yaklaşık % 3,28'ine tekabül etmektedir. Üstelik, fiyatların bulunduğu seviyelerin halihazırda savaşa ilişkin bir primi üzerinde taşımakta olduğu da bir gerçektir. Bu bakımdan savaşın kısa sürmesi du-

rumunda fiyatların hızla aşağı inmesinin de yabana atılır bir senaryo olmadığı unutulmamalıdır.⁽⁷⁾ Petrol şirketlerinin yöneticilerinin, savaş sonrasında, piyasaların çökmesinden endişe ettiklerine dair haberler Mart başından itibaren basının sayfalarına yansımaya başlamıştı.⁽⁸⁾

Ashnda, uluslararası kamuoyunda Irak'a, Amerikan müdahalesinin sponsoru olmakla suçlanan büyük petrol şirketlerinin yöneticileri 25 USD/v. seviyesinin "herkes için uygun" olacağını belirtmektedirler.⁽⁹⁾ Kaldı ki, petrol fiyatlarının, ilk bakışta onlar için büyük karlar anlamına gelen yüksek seviyelere çıkması, OPEC üyesi ülkelerin de desteklediği bir durum değildir. Bu ülkeler bütçe planlamalarını yaparken gelirlerini 18 USD/v. seviyesinde asgari fiyatları kıstas alarak belirlemektedirler.⁽¹⁰⁾ Özellikle 1973 ambargosu sonrasında yüksek fiyatlara ilişkin üretici tavrı böyledir. Son olarak Venezüella'da Başkan Chavez'e karşı başlayan petrol çalışanları grevi Venezüella'nın dünya piyasalarına petrol arzının 1,7 mv/g'e⁽¹¹⁾ düşmesine karşılık OPEC'in verdiği tepki, bu bakımdan ilginçtir. Özellikle, OPEC, dünya petrol rezervlerinin yaklaşık 1/4'üne sahip bulunan⁽¹²⁾ Suudi Arabistan'ın baskısıyla, Şubat 2003'de üretimini % 6 artırmıştır. Bu, yıllardır en yüksek aylık üretim artışını temsil etmektedir.⁽¹³⁾ Fiyatlar böylelikle dengelenmiştir.

Görüldüğü gibi, caeteris paribus 'kar maksimizasyonu' güdüsüyle hareket eden üretici ülke ve şirketlerin, temelde 'sürdürülebilir' karlılığı, kısa vadeli kazanç tercih ettiklerini söylemek yanlış olmayacaktır. Örneğin arz tarafındaki en büyük aktör olarak Suudi Arabistan'ın stratejisi, "petrol fiyatlarını kabul edilebilir bir fiyat aralığında tutmaktır."⁽¹⁴⁾ Burada "kabul edilebilirlik" kriterinin içeriği çift yönlü bir etkileşimle belirlenmektedir. Anlamı; tam rekabet altında oluşması kuvvetle muhtemel fiyatların üzerinde ve fakat "...alternatif yakıtları ve teknolojileri rekabet edemez hale getirmeye yetecek kadar da düşük" bir fiyattır.⁽¹⁵⁾ Bu tercihin varlığına somut kanıt, son 20 yılın ortalama ham petrol fiyatlarının -22 USD/v.- OPEC'in ideal seviye olarak kabul ettiği 22-28 USD/v.'nin alt sınırında korunuyor olmasıdır.⁽¹⁶⁾

Bu durum doğal karşılanmalıdır. Zira, petrol fiyatlarının görece yüksekliğinin doğurduğu iç içe geçmiş başlıca üç sonuçtan söz edilebilir. Bunlar; tüketimde ve talepte düşüş, alternatif arayışlarının yoğunlaşması ve olası şokların etkilerini hafifletecek emniyet mekanizmalarının oluşturulmasıdır. Tüm bunlara petrol ihraç eden ülkelerin ana ihraç malının petrol olması da eklenmelidir. Petrol piyasasının bu yapısal karakteri diğer üç sonuçla birleşerek son otuz yılda bağımlılık ilişkilerinin üreticiler aleyhine dönüşmesine neden olmuştur.

İlk üç sonucun tamamına ilişkin verileri Yom Kippur savaşını izleyen petrol ambargosu sürecinde gözlemlemek mümkün-

dür. Söz konusu süreçte fiyatlar reel olarak 70-80 USD/v.'i zorlamıştır.⁽¹⁷⁾ Paradoksal biçimde, yukarıda sıraladığım sonuçların, dünya ve özellikle Amerikan ekonomisinde yarattığı gelişmeler petrol piyasalarında bağımlılık ilişkilerinin ters yüz olmasına neden olmuştur. Bağımlılık ilişkilerindeki söz konusu değişim, bir petrol savaşını manasız kılmaktadır. Bu nedenle ambargoyu eksen alarak, ancak örneklerde daha geniş bir tarihsel bakış açısını ve veri bazını kullanmak suretiyle "Irak savaşı bir petrol savaşısıdır" önermesini test etmek uygun olacaktır.

Talepte zayıflama

ABD, dünyanın toplam enerji tüketiminin % 25'ini tek başına gerçekleştirmektedir.⁽¹⁸⁾ Bu haliyle dünya petrol piyasaları üzerinde büyük ağırlık taşımaktadır⁽¹⁹⁾ ve dolayısıyla ABD'nin petrolün küresel talep elastikiyetini anlamakta yararlı bir örnek teşkil edebileceğini söylemek yanlış olmayacaktır. İran - Irak savaşının (1980-1988) sıcak günlerinde ABD'nin günlük petrol tüketimi 18,847 milyon varilden, 15.231 milyon varile gerilemiştir. Fiyatlardaki gevşeme trendiyle birlikte artan tüketim, savaşın bittiği 1988 yılında 17.283 milyon varil/gün seviyesine ulaşmıştır.⁽²⁰⁾ Bir başka deyişle; enerji piyasaları 'etkin' biçimde çalışmış, fiyatlar yükselince, talep aşağı düşmüş, fiyatlardaki gerilemeyle birlikteyse artmıştır. Sistemin bu biçimde çalışması, büyük ölçüde, yeni aktörlerin 1970'ler sonrası piyasadaki etkilerinin artmasıyla mümkün olmuştur. Binlerce aracı ve borsa tarafından yönlendirilen piyasa sistemi OPEC'in 1970'lerde sahip olduğu nüfuzla ciddi bir darbe vurmuştur.⁽²¹⁾ Yeni aktörlerin ağırlıklarının artması, piyasalardaki belirleyici davranış tarzının, mutlak olarak 'sürdürülebilir düzeylerden kar maksimizasyonu' olmasına yol açmıştır. Buna rağmen Yom Kippur'u izleyen ambargonun ABD'de yarattığı, "neredeyse isterik korku"⁽²²⁾ bugün de sürmektedir. Aynı durum bir ölçüde diğer sanayileşmiş ülkeler için de geçerlidir. Ambargo sonucunda, "bir dizi üretim kesintisi ve imtiyaz ücretlerindeki artışlarla" petrol fiyatları üç katına çıkmış ve bir kaç ay sürmesine rağmen ABD'de petrol politikası ve ekonomisi üzerine düşünceleri tamamen değiştirmiştir.⁽²³⁾ İşte söz konusu "isteriyi" yaratan bu dönemin ve izleyen resesyonun hafızalara ve iktisadi reflekslere nüfuz etmiş gölgesidir.⁽²⁴⁾ Ancak bu, madalyonun yalnız bir yönüdür. Diğer yanda ambargonun yarattığı tüketim ve talep kısıntısı ve bunların bağımlılık ilişkilerini tüketiciler lehine dönüştürücü etkisi mevcuttur ki, bu, her zaman yeterince dikkate alınmaktadır denemez.

Geçtiğimiz 30 yılda petrol fiyatlarının zirveye çıkmasını her seferinde resesyonun izlediğini düşünürsek "isteriye" varan bu kaygılar çok da anlamsız görünmeyebilir. Ancak ABD'nin bu noktada sahip olduğu varsayılabilir endişeleri gidermesi için

piyasa mekanizmalarının 'serbest' işleyişini cesaretlendirmesi açıkça, savaşa göre, daha akılcı bir seçenektir. Bugün için varolan durum belli bir sonuç ve büyük bir risk doğurmaktan başka bir netice vermemiştir. Sonuç -veya gerçekleşme-, belirsizliğin artmış olmasıdır. Savaş öncesinde petrol fiyatları 6 ila 16 USD/v. civarında dalgalanan bir 'savaş primi' içermekteydi.⁽²⁵⁾ Savaşın patlamasıyla belirsizlik bir ölçüde dağıldığından, bu prim azalmış olsa da hala mevcuttur. Dünyanın en büyük enerji tüketicisi konumundaki bir ülke için bu durum tercih edilir olmamalıdır. Riskse, uzun sürecek bir savaş sonrası -Irak dahil- Körfez ülkelerinden petrol sevkiyatının kesilmesi sonucu fiyatlarda -2003 için ortalama- 60 USD/v. seviyelerini görmesidir.⁽²⁶⁾ Bu durumun da tercih edilir olmadığı açık olmalıdır. Ayrıca, enerji talebinde resesyonun yol açtığı mutlak küçülme ve enerji kullanımının birim maliyetlerindeki artışa bağlı olarak petrol ürünleri talebinin büyük ölçüde küçülmesi, günümüz dünya ekonomisi koşullarının ve bu ölçüde yüksek fiyatların doğrudan çıkışı olabilecektir.

Ambargo sonrası dönemde, başta ABD olmak üzere, dünya ülkelerinin aldığı çeşitli tasarruf tedbirleri ve düzenlemelerin, tüketim üzerindeki etkisi de benzer biçimdedir. Bu bağlamda ABD'de Nixon ve Ford yönetimleri, serbest piyasa mantığının dışına çıkarak fiyatların kontrolüne kadar gitmiştir. Carter ise fiyatları tekrar serbest bırakarak ağırlığı tasarrufa yönelik standartların, özellikle taşıt araçlarında daha etkin yakıt kullanımı standartlarının, güçlendirilmesine vermiştir. Sonuçta, 1977-85 arası ABD'nin Gayri Safi Milli Hasılası (GSMH) % 27, ekonomide verimlilik % 52 artarken petrol ithalatı % 42 düşmüştür.⁽²⁷⁾ Bu düşüşün varil olarak miktarı Irak'ın Körfez Savaşı (1991) öncesi zirve üretim rakamını karşılamaktadır.⁽²⁸⁾ Aynı dönemde Basra Körfezi'nden petrol ithalatı % 87 düşmüştür. Araştırmacılar; ABD 1976 - 85 düzeyinde tasarruf yapsa, veya ABD'li oto sahipleri bugünkü ortalamaya göre litrede 2,1 km fazla yol kat edebilen otomobiller kullansalar, ülkenin 1985 sonrası tek damla Basra Körfezi kaynaklı petrol ithal etmiyor olacağını ileri sürmektedirler.⁽²⁹⁾

Kuşkusuz genelde 'ambargo' mekanizmasının işleyişi ve mantığı, özde 1973 ambargosunun tarihçesi bu makalenin sınırlarını aşan genişlikte bir konudur. Ancak, konumuzu ilgilendirdiği kadarıyla, ambargoya ilişkin bir kaç yorumu burada aktarmak faydalı olabilir. Suudi Arabistan'ın eski petrol bakanı Şeyh Zeki Yamani, 1973 ambargosu için sonradan; "Birleşik Devletlerin ithalatını azaltabilmemiz sonucunu doğurmadı... dünya tek bir pazar. Dolayısıyla ambargo [özellikle sonuçları açısından, başka] her şeyden çok sembolikti" demiştir. Gerçekten de söz konusu dönemde Avrupa'ya satılan petrolün kadri, her ikisi de Yamani'yi doğrulayan iki farklı biçimde ger-

çekleşmiştir. Bu petrol ya Avrupa'dan ABD'ye satılmıştır, ya da ABD piyasalarına yönelen petrolün yerini almaya yaramıştır.⁽³⁰⁾ Ambargo sürecinin sonunda üreticiler; Prens Suud el-Faysal'ın ifadesiyle, petrolün "top veya tank gibi bir silah olmadığı" farkına varmışlardır. Mısır devlet başkanı Hüsnü Mübarek 2002'nin ilkbaharında yaptığı bir çağrıda, özellikle Irak olayına bağlı olarak tırmanan tedirginliğin bir ambargo paniğine dönüşmesini engellemek amacıyla yaptığı çağrıda "tüketiciye saygı duyduğumuzu ve ihtiyaçlarını karşılamak istediğimizi [ayrıca müşterimizin] ekonomisinin istikrarını [önemsediğimizi] dünyaya açıkça duyurmalıyız" ifadelerini kullanmıştır.⁽³¹⁾

Kuşkusuz 1973 ambargosu petrol fiyatlarını önemli ölçüde yukarı çekmiş; dünya ekonomisi ile birlikte ABD'de resesyonu tetiklemiş; ve OPEC üyelerinin kasalarını önemli ölçüde doldurmasını sağlamıştır. Ancak talep ve tüketim üzerinde yarattığı sonuçlar bu görece kısa vadeli sonuçlara göre açıkça daha önemlidir. Bu etkiler doğrudan petrol piyasalarındaki bağımlılık yapısını değiştirmek yönündedir ve "Irak savaşı bir petrol savaşıdır" önermesini destekler nitelikte değildir.

deki,⁽³²⁾ yedek kapasitesini devreye sokmak olmaktadır. Bu noktada başı, Suudi Arabistan çekmektedir. Krallığın yedek kapasitesi dünyada mevcut toplam yedek kapasitenin % 75'ine eşittir.⁽³³⁾ Bu haliyle, "nükleer silahların enerji alanındaki eşidir."⁽³⁴⁾ Üstelik bu gücün üzerinde nükleer dengeyi caydırma mekanizmasını andırır bir kısıt da yoktur. Dehşet dengesinin yokluğunda "gerektirdiğinde [veya gereği hissedildiğinde] aktif olarak kullanılmaktadır."⁽³⁵⁾

Örneğin

1985'de OPEC'in Alaska ve Kuzey Denizi petrolünün artan rekabet baskısına karşılığı bir 'fiyat savaşı' olmuştur. Sonuçta tabana vuran fi-

Irak Savaşı'nın

'kabul edilebilir saygınlıkta' bir demokrasiyi bölgeye tanıtmayı bu umutsuzluğa eşlik eden kaderci ve öfkeli tavır nedeniyle bölge ülkelerinin yöneticileri için tam anlamıyla bir kabustur. Bu rejimler, kabusu ertelemenin tek yolunu, mümkün olan en uzun süre petrol arzını sürdürülebilir fiyatlardan devam

ettirmekte görmektedirler. Mevcut şartlar altında aksi yöndeki tüm gelişmeler 'Arap sokakları'nı ayaklanmaya götürme riski taşımaktadır.

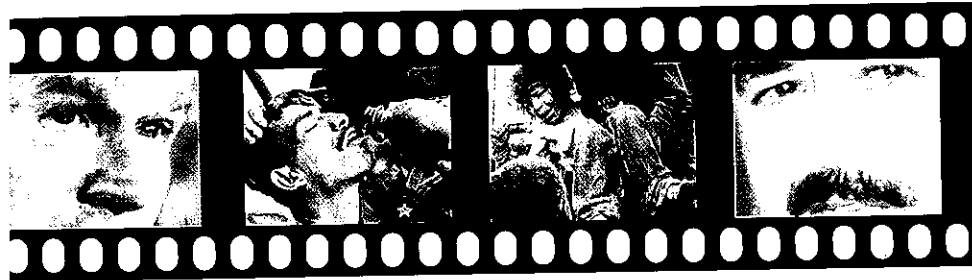
yatlar, Texas ve Luisiana gibi petrol endüstrisi gelişmiş ABD eyaletlerinin ve çok uluslu şirketlerin mali durumlarının 'kabul edilemez

düzeyde' bozulmasına neden olmuştur. Fiyatları 12 USD/v.'den 'kabul edilebilir' düzeylere çıkarmak, zamanın ABD başkan yardımcısı baba Bush'a düşmüştür. Bush, OPEC başkanı Lukman'ın "Arzunuz bu değil miydi?" türünden kinayeli ifadelerine maruz kalmış ve nihayetinde konuyu, Suudi Arabistan Kralı Fahd ile anlaşarak çözmüştür.⁽³⁷⁾

Endüstri içi alternatif arayışları, OPEC başta, üretici ülkeler için sonuçta dengeyi bir yerlerde kurulduğu ve 'normal' re-

Alternatif arayışları

Petrol piyasalarında Nasır sonrası millileştirme rüzgarının henüz unutulmayan etkileri, 1973 ambargosuyla birleşince ortaya çıkan bir başka sonuç, endüstri içi ve endüstri dışı alternatif arayışlarının yoğunlaşmasıdır. Endüstri içi alternatif arayışları genelde rezerv tabanının çeşitlendirilmesine yöneliktir. Bu genel olarak üretici ülkelerden ziyade, sektörün dev firmalarının öncülük ettikleri bir süreçtir. Arap ülkelerindeki millileştirmelerden de ağızları yanmış olan sektör şirketleri, ambargoyla birlikte, OPEC üyesi olmayan ülkelere ait petrol alanlarına yatırımı hızlandırmışlardır. Yükselen petrol fiyatları, daha önce işletilmesi ekonomik açıdan karlı olmayan alanlarda arama ve çıkarma işlemlerinin yapılmasını rasyonel hale getirmiştir.⁽³²⁾ OPEC dışındaki ülkeler de bu fırsatı kullanarak, gerek ulusal şirketler vasıtasıyla, gerekse ilgili şirketlerle işbirliği yaparak, piyasadaki ağırlıklarını arttırmaya çalışmışlardır. Bu süreç bugün de devam etmektedir. Genellikle OPEC'in buna cevabı, dünya toplamının % 90'ı düzeyin-

kabet dinamikleri çerçevesinde kabul edilebilir bir 'meydan okuma' oluşturmaktadır. Neticede, bu arayışlar Venezüella, Meksika, Endonezya ve en önemlisi Rusya ve Orta Asya Cumhuriyetleri gibi aktörlerin petrol oyununa dahil olmalarını sağlamıştır. Ancak bu 'meydan okumanın' öze yönelik olarak endüstriyi 'altüst edici' (disruptive), yaşamsal etkileri sınırlıdır. Örneğin, bu türden bir mücadele 11 Eylül sonrasında Suudi Arabistan ile Rusya arasında sürmektedir. Bir çok araştırmaya konu ve manşet olmakla birlikte, hatta iki ülkenin pazar payları ve mali dengeleri üzerindeki etkilerine ve jeopolitik yansımalarına rağmen, bu mücadele petrol endüstrisinin 'hayatiyetine' yönelik tehdit oluşturmamaktadır. Zira, bu rekabet savaşları, petrolün % 38'le dünyanın en çok kullanılan enerji kaynağı olması gerçeğini değiştirmemektedir.⁽³⁸⁾

Ancak, ham petrol fiyatlarının yükselmesi, petrolün 'fırsat maliyetini' de yukarı çekmektedir. Bu durum enerji maliyetlerinin aşağı çekilmesi ve petrole bağımlılığın azaltılmasına yönelik çağrılarının giderek daha yüksek perdeden seslendirilmeleri sonucunu doğurmaktadır. Bunun yol açtığı endüstri dışı alternatif arayışlarının 'hayati' sonuçlar doğurması riski bulunmaktadır.

Ashında sözünü ettiğim tehdidin üreticiler tarafından anlaşılmaması uzun sürmemiştir. Henüz 1981 yılında, piyasalar Şah sonrası şokla dalgalanırken, Suudi Petrol Üniversitesi'nde yaptığı bir konuşmada Şeyh Yamani, "Eğer Batı ülkelerini alternatif enerji kaynakları bulmak için önemli ölçüde yatırım yapmaya zorlarsak, [bu alternatifleri] bulacaklardır. Bu yedi ila on yıl arası bir zamanlarını alacaklar ve Suudi Arabistan'ın çıkarlarını tehlikeye sokacak biçimde, enerji kaynağı olarak, petrole bağımlılıklarının azalması sonucunu verecektir" demiştir.

Gerçekten de alternatif/yenilenebilir enerji kaynaklarının geliştirilmesine yönelik çabalar, bu arayışı sektör gündeminin ön sıralarına sıçratmıştır. Bunların çok ses getiren ilk örneği, Başkan Carter'ın 88 milyar dolarlık killi şist ve kömürden sentetik petrol üretimi projesiydi.⁽³⁹⁾ Ancak bu plan yukarıda bahsi geçen OPEC'in fiyat düşürme stratejisi karşısında rekabetçi özelliğini yitirmiştir. Bir başka ifadeyle OPEC, Şeyh Yamani'nin uyarıları yönünde davranarak, alternatif enerji kaynaklarına yönelik çabaları 'ekonomik' olmaktan çıkartacak sürdürülebilir bir fiyat stratejisine geçmiştir.

Bununla birlikte petrole alternatif enerji kaynak ve/veya teknolojilerine yönelik arayışı besleyen araştırmaların toptan başarısız olduğu da söylenemez. Çevre duyarlılığı ve buna bağlı temiz enerji talepleri, arz güvenliğine yönelik jeo-stratejik kaygılarla örtüşünce, ortaya belli bir sinerji çıkmıştır. Bu, görünürde garip ikilinin el ele verisi ile ortaya çıkan arz, bugün IEA rakamlarıyla toplam talebin % 5'ini karşılamaktadır. Her ne ka-

dar IEA 2030'da bu oranın sadece % 6'ya ulaşacağını öngörmekteyse de⁽⁴⁰⁾ konuyla ilgili tüm tarafların bu kadar 'kötümser' olmadıklarını belirtmek gerekir. Nihayetinde, yine IEA'nın belirttiği gibi; "Hükümetlerin ve son kullanıcıların, enerji arzını güvence altına almak için ödemeye hazır oldukları prim miktarına bir sınır getirmeleri muhtemeldir."⁽⁴¹⁾ Doğal olarak bu sınırı da "primin" miktarı belirleyecektir. Son tahlilde yenilenebilir kaynakların hayatımıza yaygın biçimde girmesi, teknolojik ilerleme sorunundan çok, maliyet sorunudur. Yüksek petrol fiyatları, ar-ge masraflarıyla, mevcut altyapının yenilenmesine yönelik çalışmaların maliyetlerini meşrulaştıracak düzeye erişirse bağımlılık manzarasının kaderinin petrol üreticisi ülkeler için hepten hoş olmayacağı açıktır. Bugünkü şartlarda, dış alternatiflerin nihai kullanım maliyetinin düşmesiyle, tüketici tercihlerinin çevreci hassasiyetlerle birleşeceğini ve dinamiklerin petrol lehine çalışmayacağını öngörmek güç değildir.

Manzaranın kötümser olmaktan uzak bulunduğuna ilişkin veri çoktur. Her ne kadar petrol lobilerine yakınlığı çok konuşuluyorsa da Başkan Bush'un 28 Ocak 2003 tarihinde yaptığı "Birliğin Durumu" konuşmasında; "Yüzyılımızda çevre açısından en büyük ilerleme bitmez tükenmez hukuk davaları yoluyla veya tepeden inme talimat ve kontrol düzenlemeleriyle değil, teknoloji ve yeni buluşlar sayesinde olacaktır."⁽⁴²⁾ İfadesini kullanarak, hidrojenle çalışan otomobillerin üretimi için 1,2 milyar dolar büyüklüğünde bir araştırma kaynağı oluşturulmasını önermesi dikkate değerdir.⁽⁴³⁾ Kullandığımız petrolün % 47'sini ulaştırma alanında tükettiğimizi⁽⁴⁴⁾ düşünürsek teknoloji yoluyla ulaşımda yakıt tasarrufu sağlayacak bu tür projelerin petrol piyasalarında geçerli ilişki kalıplarını üreticiler aleyhine değiştireceği açıktır. Yaklaşık 20 yılda hayata geçmesi beklenen proje, son derece ümit verici biçimde yürümektedir. Kimi araştırmacılar, şimdiden, konuya "hidrojen ekonomisi" türünden iddialı kavramsallaştırmalar çerçevesine yaklaşmaktadırlar.⁽⁴⁵⁾ Amerikan yönetimi, beş yıl içinde hidrojen-güçlü yakıt hücreleri araştırmalarına -Kongreye sunulan teklifin üstüne eklenen miktarlarla beraber- toplam 1,7 milyar dolarlık fon ayırmıştır.⁽⁴⁶⁾ Ancak, tasarruf tedbirleri ve teknolojiyi birleştiren bu tür projelerin kısa zamanda ticari formda piyasaya sürülmeye hazır olması durumunda bile, ciddi zorlukların söz konusu olduğunu da belirtmek gerekir.⁽⁴⁷⁾ Örneğin; maliyet yönünden bakıldığında hidrojen, benzinin dört katı pahalıdır.⁽⁴⁸⁾ Diğer taraftan hizmetlerin ve varolan alt yapının yeni teknolojiyle uyumlu hale getirilmesi de oldukça maliyetli görünmektedir.⁽⁴⁹⁾ Bu maliyetler ilk bakışta büyük görünebilir. Ancak ABD'nin ortalama ham petrol fiyatları, örneğin iki yıl, OPEC'in ideal gördüğü 22 - 28 dolar/varil aralığının medyan değeri olan 25 doların % 10 üzerinde seyretmesi halinde⁽⁵⁰⁾ sadece it-

Japonlar
Arçelik Çayirova
fabrikası için neden
dünyanın en iyi
çamaşır makinesi
işletmesi dedi?

www.arcelik.com

hal petrole yılda 10,5 milyar dolar fazla ödeyeceği düşünülürse,⁽⁵¹⁾ manzara farklılaşmaktadır. Üstelik IEA küresel petrol talebinin 2030'a kadar yılda % 1,6 büyüyeceğini hesaplamaktadır.⁽⁵²⁾ Küresel ticarete ABD'nin başlıca rakipleri olan Fransa, Almanya ve Japonya'nın aynı miktarda iktisadi büyüme için yarı yarıya daha az petrol kullanma gereksiniminde oldukları düşünülürse, IEA'nın öngördüğü büyüme hızının ABD'ye etkileri rakiplerinden görece fazla olacaktır.⁽⁵³⁾ Geleceği planlarken ABD yöneticilerinin üzerinde kafa yormaları gereken önemli bir sorun da budur.

Nihayetinde, alternatif kaynak ve/veya teknolojilerin sektörü sarsıcı potansiyelleri göz ardı edilemez.⁽⁵⁴⁾ Yeni teknolojiler ve yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelik arayışlar da küresel petrol piyasalarında bağımlılık ilişkilerinin değişiminde rol oynamaktadırlar. Bunların, sadece varlığı dahi, üreticiler fiyatlarla oynamayı her düşündüklerinde baskı unsuru işlevi görmektedir. Üreticiler için bu öylesine bir kabustur ki; Kuveyt Petrol Bakanı Şeyh Ali Halife El-Sabah 1980'lerin sonunda kendisine su ile çalışan bir motor önerilmesine ilişkin olarak; "Eğer çalışacağına inansaydım, satın alıp onu [teknolojiyi] yok ederdim"⁽⁵⁵⁾ demiştir.

Şoklara karşı kurumsal gelişmeler

Petrol piyasalarındaki bağımlılık ilişkilerini ters yüz eden bir başka olgu, sanayileşmiş ülkelerin ambargoyu izleyen 1974 şokunun ardından oluşturdukları ulusal ve uluslararası kurumsal emniyet mekanizmalarıdır.

ABD özelinde ulusal mekanizma, Stratejik Petrol Rezervleridir (SPR). ABD, SPR kaynaklarını kullanarak tek başına piyasalara 4,3 mv/g sürebilecek durumdadır. Bu miktar, Irak'ın savaş öncesi ihracatının iki katıdır.⁽⁵⁶⁾ SPR stoklarının toplamı Şubat ayı itibarıyla 599,3 milyon varildir ve bu, ABD'nin yaklaşık 30 günlük kullanımına eşittir.⁽⁵⁷⁾ Her ne kadar SPR kapasitesi azami düzeyi olan 700 milyon varilin altındaysa da bu hiç de küçümsenir bir kapasite değildir.⁽⁵⁸⁾

Uluslararası düzeydeyse, 26 önde gelen sanayileşmiş ülke toplam 114 günlük ithalata eşit miktardaki yedek stoklarından 90 günlük miktarını IEA'ya tahsis etmişlerdir. Bu stoklar sayesinde IEA, acil bir durumda 12 mv/g'le Suudi Arabistan ve İran'ın toplam üretimine eşit miktarı piyasalara sürebilecek durumdadır. Bunların dışında, özellikle rafineriler, yüksek fiyatlardan stok tutmak arzusunda olmasalar da firmaların elinde de yedek kapasite bulunmaktadır. Mart ayı başı itibarıyla özel şirket ve rafinerilerdeki stokların 52 günlük tüketime eşit olduğu bildirilmektedir.⁽⁵⁹⁾

Her ne kadar halen Suudi Arabistan başta olmak üzere, OPEC kullanmadığı kapasitesiyle piyasaları kontrol etmek

noktasında önemli bir kaldıraça sahipse de, yukarıda sözü edilen yedek kapasite dünya enerji talebinin % 58'ini yaratan OECD ülkeleri için⁽⁶⁰⁾ kısa dönemli şokları daha az tehdit edici kılmaktadır. İthalatlarını yeniden yönlendirmek için zaman kazandırdığı gibi, olası şokun ekonomileri üzerindeki muhtemel etkilerini kontrol altında tutmalarını da sağlamaktadır. Bu durum üreticilerin ani siyasi manevralarla tüketicileri köşeye sıkıştırma ve tehdit etme yeteneklerini önemli ölçüde azaltmaktadır. Kuşkusuz bu durumun talebin piyasa şartlarının daha uygun, fiyatın daha müsait olduğu bölgelere kaymasının kolaylaşması ile yakından ilgilidir. Esasen, 70'lerde, üreticiler doğrudan tüketicilere satış yapmaktaydılar ve "onları tekil olarak cezalandırabiliyorlardı."⁽⁶¹⁾ Bugün durum böyle değildir.⁽⁶²⁾ Mevcut durumda üreticilerin belli bir ülkeyi, ya da bölgeyi, hedef olarak 'satmama' tavrı içine girmeleri kadar, tüketicilerin de herhangi bir üreticiyi hedef olarak 'almama' inisiyatifli geliştirmeleri de mümkündür ve, ham petrol piyasalarının küresel niteliği nedeniyle, bu iki tavır neredeyse eşit ölçüde manalı veya manasızdır.

Ham petrol piyasalarındaki bağımlılık ilişkilerinin son 30 yıldaki dönüşümünü gözden geçirdikten sonra, "Irak savaşı bir petrol savaşıdır" önermesini büyüteç altına alma çabasının ikinci aşamasına geçmek gerektir. Önerme altında "petrol için" savaşı ABD olduğuna göre, ikinci aşamanın odağı bu değişimin ABD için ne ifade ettiğinin anlaşılması olmalıdır.

Bugünün petrol piyasalarının

ABD için anlamı

OPEC'in piyasa ağırlığındaki azalma net biçimde ABD'nin OPEC üyelerinin rezervlerinden ithal ettiği miktarlara ilişkin rakamlarda izlenebilmektedir. Küba füze krizinin hemen öncesinde, (1960'da) ABD, kullandığı ithal petrolün % 81,3'ünü OPEC'e üye ülkelerden ithal ederken, Körfez Savaşı öncesinde (1990'da) bu oran, % 60'a gerilemişti. 11 Eylül öncesinde, 2000 yılındaysa bu oran % 50,9'a düşmüştü.⁽⁶³⁾ Dahası, 1974'de ABD GSMH'sinin % 4'ü petrole harcanmaktaydı. İran devrimiyle birlikte 1979'da bu rakam % 6'ya ulaşmıştı. Ancak 1999 yılından itibaren, fiyatlar tekrar yükselmeye başladığı halde, 2000 yılında bu oran nominal GSMH'nin % 1,9'unu geçmemiştir.⁽⁶⁴⁾ Üstelik tüm bunlar, ABD petrol tüketimi tüm zamanların en yüksek düzeyine ulaşırken gerçekleşmiştir.⁽⁶⁵⁾ Etkin enerji kullanımına yönelik tedbirlerin önemli ölçüde göz ardı edildiği 1986-96 arası, ABD yıllık enerji faturasını 200 milyar USD azaltmıştır.⁽⁶⁶⁾

Dahası, 1930'lardan 1970'lere kadar ABD, kullandığı her varil petrol başına yaklaşık 750 dolarlık üretim gerçekleştirirken, bu rakam bugün yaklaşık 1500 dolardır.⁽⁶⁷⁾ Ayrıca son

on yılda hızla büyüyen ABD ekonomisi kimilerince 'post-endüstriyel' ya da 'bilgi toplumu' adı verilen yeni bir aşamaya geçmiştir. Tanımlara yüklenen anlamlar ne olursa olsun, gerçek, bu değişimin ABD ekonomisini petrole daha az bağımlı hale getirmiş olduğudur. Enerjiyi çok yoğun kullanan 9 sektör, endüstriyel enerji kullanımının % 80'ini gerçekleştirmektedir. Yeni ekonominin yazılım, telekomünikasyon gibi gözde sektörleri bu derecede enerji kullanmamaktadırlar. Sonuçta 1973'te petrol, ABD'nin toplam enerji kullanımının % 50'sini oluştururken bugün bu oran, çoğunluğu, ulaştırma alanında olmak üzere, % 40'tır.⁽⁶⁸⁾ Bu bakımdan yukarıda sözünü ettiğimiz teknolojiler (FreedomCAR vb.) son derece önemlidir. Üstelik henüz bu teknolojiler, kaynak dağılımında öncelik kazanmamışlardır. Örneğin Irak savaşı gibi bir savaş, ABD'nin hiç de uzak olmadığı, bu teknolojilere yönelik araştırmalara aciliyet kazandırabilir.

Bunların dışında, ABD'nin ikili ilişkilerini de gözden kaçırmamak gerekir. Örneğin, Suudi Arabistan, ABD'ye yaptığı satışlardan Avrupa ve Doğu Asya'ya yaptığı satışlara göre 1

min 54 milyon varili ihraç edilerek piyasalarda el değiştirmektedir. Bu miktarın 21,7 milyon varil/gün büyüklüğündeki kısmı, bir başka deyişle küresel üretimin % 28'i, OPEC tarafından piyasalara sürülmektedir.⁽⁷⁴⁾ Ancak, OPEC, 1970'lerde uluslararası petrol piyasalarının % 55'ini kontrol etmekteyken, bugün bu oran % 40'ların altına gerilemiştir.⁽⁷⁵⁾ Tek başına dünya petrol rezervlerinin % 25'ine sahip olan Suudi Arabistan, üretiminin tamamına yakını ihraç etmektedir.⁽⁷⁶⁾ İlk bakışta bu korkunç bir güç unsuru gibi görünmekteyse de madalyonun diğer yüzünü dikkatten kaçırmamak gerekir. En büyük alıcı ABD ile en bü-

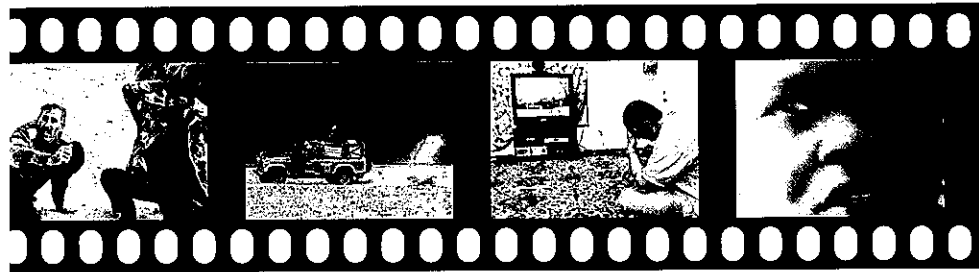
Petrol stratejik bir emtia olmaktan, gittikçe uzaklaşmaktadır. Kimi araştırmacılar bu konuda, "etkin enerji kullanımı, petrolün tüketiminden daha hızlı biçimde gelişmeyi sürdürürken, petrol, olasılıkla yüksek fiyatlardan tedariki mümkün olmayan bir hale gelmeden, düşük fiyatlarda dahi rekabetçi olmamaya başlayacaktır" tespitini yapmaktadırlar. Dünya ekonomisinin 1/3'ünü tek başına kontrol eden süper gücün, stratejik arenasını belirleyen dinamikler, ikincil derecedeki güçlerle aynı olamaz.

yük satıcı Suudi Arabistan arasındaki "karmaşık" –ve bir ölçüde ekonomik rasyonalite dışı ilişkiler bir yana, satıcıların geneli içinde durum çok rahat değildir.

Üretimlerinin büyük bir kısmını yukarıda betimlemeye çalıştığım şartlarda ihraç eden OPEC üyesi ülkelerin ana –çoğu durumunda tek- ihraç maddesi ve gelir kaynağı petroldür. Bu nedenle söz konusu ülkeler piyasalarda tıkanıklığa yol açacak veya istikrarı bozacak gelişmelere karşı son derece zaafıdır. İşte bağımlılık yapısını tersine çeviren koşullardan üreticiler açısından içsel, bu açıdan arz/talep dinamiklerinden görece bağımsız ve son derece kritik olanı da bu durumdur.

USD/v az kazanmaktadır. "Bu iskonto Birleşik Devletler tüketicilerine yılda 620 milyon [dolarlık] sübvansiyon"⁽⁶⁹⁾ anlamına gelmektedir. Bu 'sübvansiyon' yılda 30 ila 60 milyar doları bulan ABD'nin Basra Körfezi ve çevresinde petrol sevkiyatının güvenliğini sağlamak için yaptığı askeri harcamalara⁽⁷⁰⁾ ilişkin bir transfer olarak kabul edilebileceği gibi, 1,7 mv/g sevkiyatla, ABD'nin bir numaralı enerji sağlayıcısı olma konumunu sürdürmenin bedeli olarak da görülebilir. Kimi kaynaklarsa bu durumun, Suudi Arabistan yöneticileri tarafından, hanedanın güvenliğinin garanti altına alınmasının ücreti olarak algılandığını savunmaktadırlar.⁽⁷¹⁾ Açıkça neden tek değildir. Buna bağlı olarak, "Riyad ve Washington arasındaki ilişkiler yüzeyde göründüklerinden çok daha karmaşıktır, zira seslendirilmemiş kavrayışları ve bir kısım işe yarar kurguyu içermektedirler."⁽⁷²⁾

ABD özeline ilişkin verdiğimiz bilgiler, küresel piyasadaki yansımalarından da takip etmek kavrayışımızı sağlamlaştırmak açısından faydalıdır.⁽⁷³⁾ Geçtiğimiz yıl içinde dünya petrol üretimi 76 mv/g seviyelerinde gerçekleşmiştir. Bu miktarın % 37'sini OPEC üretmektedir. Toplam günlük üreti-

Bu süreç, petrol gelirlerinin kasalara sığmadığı 1970'lerde, özellikle Körfez bölgesi ülkelerinde yaşam standardını patlatmıştır. Bu refah ortamı "[A]rap dünyasında sadece petro-dolarların sürekli akışıyla karşılanabilecek beklentiler yaratmıştır. Bu petro-dolarlar olmadan [toplumsal yapıları] parça parça olabilir."⁽⁷⁷⁾ Halihazırda, değişik nispette otoriter rejimler, tarafından yönetilen bu ülkelerin halklarının geleceğe ilişkin beklentileri son derece kısıtlıdır. Esasen 1980'lerin ortalarından itibaren düşen petrol fiyatlarına bağlı azalan gelirler, toplumların örgütlenme ve eğitime ilişkin zaaflarıyla birleşerek, bölge ülkelerinin bugünkü siyasal sıkıntılarında başrol oynamıştır. Suudi Arabistan'da toplumsal barışı korumakta kullanılan en önemli araç olan işsizlik yardımı, 1980'den beri % 70 azalmıştır.⁽⁷⁸⁾ Arap dünyasındaki toplumsal sıkıntıyı sarıh biçimde ortaya koyan çarpıcı bir ifade yine Suudilere aittir; "Babam deve sürerdi, ben araba sürüyorum, oğlum bir jet uçağı- onun oğlu [tekrar] deve sürecektir."⁽⁷⁹⁾ Irak savaşının 'kabul edilebilir saygınlıkta' bir demokrasiyi bölgeye tanıtmayı bu umutsuzluğa eşlik eden kadederi ve öfkeli tavır nedeniyle bölge ülkelerinin yöneticileri için tam anlamıyla bir kabustur. Bu rejimler, kabusu ertelemenin tek yolunu, mümkün olan en uzun süre petrol arzını sürdürülebilir fiyatlardan devam ettirmekte görmektedirler. Mevcut şartlar altında aksi yöndeki tüm gelişmeler 'Arap sokakları' ayaklanmaya götürmek riski taşımaktadırlar.⁽⁸⁰⁾

Unutmamak gerekir ki, Şah sonrası İran yönetimi ve Saddam Hüseyin dahil, ABD ile ilişkileri hiç de 'iyi' olmayan rejimler, dünya piyasalarına ve ABD'ye, petrol satmayı yıllardır sürdürmüşlerdir.⁽⁸¹⁾ Kaldı ki, ABD'de politika yapım sürecini etkileme imkanına sahip önemli düşünce üretim merkezlerinden bir kısmının analistleri Arap dünyasının, özellikle ABD'ye petrol arzını kesmeleri halinde "[A]ncak Uganda kadar etkinlikleri olabileceğinden" bahsetmektedirler. Bu analistler, Irak'ın petrol arz etmesini durdurmak için I. Körfez Savaşı sonrasında ABD'nin ambargo uygulamak zorunda kaldığını hatırlatmaktadır.⁽⁸²⁾

Durum ne olursa olsun bir konu çok açıktır: Günümüz piyasa yapısı ve koşulları, pazarın örgütleniş biçimi ve arz talep denge ve dinamikleri, 30 yıl öncesinin bağımlılık kalıplarını desteklememektedir. Genel anlamda, "bir varil petrol, hemen hemen bir diğerinin aynısıdır."⁽⁸³⁾ Bu şartlar altında nasıl Arap dünyası için ambargo bir siyasi alternatif değilse, ABD için de piyasa dengelerini bozacak bir müdahalenin anlamı yoktur. Aylardır süren belirsizlik ortamının ABD tüketicisine maliyeti 1990 - 2000 yılı ortalamalarının çok önemli ölçüde üstünde pompa fiyatlarıdır.⁽⁸⁴⁾ Tüketicileri memnun etmeyen bu durum, durgunluk içindeki ABD ekonomisi de göz önüne alınırsa bir siyasetçi için hiç de tercihe şayan olmamalıdır. Başkan

Bush ve danışmanlarının, 41 numaralı ABD başkanı George H. W. Bush'un, Saddam'a karşı savaşı kazanmasının ardından gelen seçimleri ekonomi cephesindeki başarısızlığının ağırlığı altında kaybettiğini hatırlamadıklarını düşünmek zordur.

Ham petrol fiyatlarındaki değişimlerle dünya ekonomisi arasındaki ilişki ters yönlüdür. Fiyatlardaki % 10'luk artış ABD ve Avrupa ekonomisine -ki bu küresel ekonominin % 60'dan fazlasının tekabül eder- % 0,2 büyümeye mal olmaktadır.⁽⁸⁵⁾ Unutulmamalıdır ki ham petrol, ve benzin fiyatlarının, yükseldiği bu ortam aynı zamanda Amerikan borsalarının düştüğü, ABD Merkez Bankasının (FED) faiz oranlarını tarihinin en düşük seviyelerine çektiği bir döneme denk gelmiştir. İngiliz The Guardian gazetesinin de belirttiği gibi, savaşın ABD ekonomisine yarardan çok zarar getireceği muhakkaktır.⁽⁸⁶⁾ Daha da ötesi son 30 yılın tüm resesyonları Ortadoğu'da kriz ve yükselen petrol fiyatlarıyla dünya ekonomisinin kapısına dayanmıştır.⁽⁸⁷⁾ Bu ortamda, ABD adına petrole ilişkin rasyonel açılım, 'Petrol için yiyecek' programını daha da katılaştırmaya çalışmak, belirsizliği urmandırmak, veya savaşa girmektense ticareti teşvik etmek olmalıydı. ABD'nin rekor açık vermesi beklenen bütçesine 90 milyar dolarlık bir ek yük bindirerek⁽⁸⁸⁾ savaşa girmek ve Irak'ın petrol ihracatını ambargoyla engellemektense, Irak'ın ihracatını arttırmasını sağlayacak tedbirlere yönelmek, ABD petrol şirketlerinin Irak ile iş yapmasını teşvik etmek, petrolü kontrol etmek adına, ve Bush'un siyasi geleceği açısından, çok daha akılcı tercihler olacaktı.

Ayrıca, ABD'nin Irak'ı işgali, bu ülkenin petrol rezervlerini kontrol altına alması sonucunu doğuracak bile olsa,⁽⁸⁹⁾ bunun başkan Bush için getirisi büyük olmayacaktır. Irak'ın petrol üretim ve ihraç altyapısının yenilenmesi son derece pahalı bir çaba olmaya adaydır. Mevcut altyapının ayağa kaldırılması için acil kaynak ihtiyacı 5 milyar dolardır. Bu rakama 3 milyar dolar büyüklüğündeki faaliyet masrafları ve Irak'ın on rafinerisinin onarım masrafları dahil değildir. Irak'ın 1990 öncesi kapasitesini yakalaması için gerekli miktar 20 milyar dolardır. Savaş esnasında Irak'ın petrol altyapısına ne tür bir zarar geleceği de tam olarak bilinmemektedir.⁽⁹⁰⁾ Tüm bunlar yapıldıktan sonra Irak'ın petrol ihracatı ancak I. Körfez savaşı öncesi seviyesine gelebilecektir. Halbuki, savaş sonrası Irak'ın ABD'ye petrol piyasalarında stratejik kaldıraç sağlayabilmesi için Suudi Arabistan'ı dengeleyebilmesi gerekir. Bunun için, Körfez savaşı öncesi seviyenin üzerine yaklaşık Suudi Arabistan'ın azami yedek üretimini kadar bir miktarın eklenmesi gerekir. Bu rakam yaklaşık 6 mv/g'dür. Irak'ın bu seviyeye ulaşması mümkünse de bunun için gereken masraf 40 milyar dolardır.⁽⁹¹⁾ Ayrıca, Irak'ın etkin biçimde petrol üretmeyi sürdürebilmesi, petrol piyasalarında uygun yatırım ikliminin hakim olması ve olası-

lıkla Irak'ın kota sınırlamasını aşmak için OPEC üyeliğinden ayrılması da gerekmektedir ki, özellikle bu sonuncusu uzak bir olasılıktır.⁽⁹²⁾ Kaldı ki tüm bunlara; Irak'ın yeniden inşa edilmesi süresince ortaya çıkacak ek masraflar, kalıcı olacağı söylenen ABD askeri gücünün masrafları, savaş esnasında çevre ülkelerin petrol kuyularına zarar gelmesi ve Körfez'den petrol ihracatının sektöre uğraması gibi maliyet ve riskler dahil değildir. Ayrıca, savaş son derece kolay kazanılsa ve tüm masraflar karşılanabilse dahi, Irak petrolünü kontrol ediyor olmanın faydası ancak, eğer seçilirse, ikinci Bush yönetiminin bitmesinden sonra hissedilebilecektir.⁽⁹³⁾ Fakat açıktır ki, faydalardan çok önce gündeme gelecek zararların, Başkan Bush için bir seçim yenilgisine dönüşmesi riski küçümsemeyecek ölçülerdedir. Unutulmaması gereken bir nokta Bush yönetiminin genel oy sayımında azınlıkta kalarak seçilmiş bir yönetim olduğu ve siyasi zemini konusunda endişeleri bulunduğuudur.⁽⁹⁴⁾

Üstelik, Bush yönetiminin istekleri paralelinde politika oluşturmakla suçlandığı petrol şirketleri de piyasalara müdahale edilmesinden genellikle memnuniyet duymamaktadırlar. Bu yöneticiler, Irak kaynaklı 6 milyon varil/günlük bir üretimin piyasalara pompalanması bir yana,⁽⁹⁵⁾ ABD'nin SPR'yi gereğinden hızlı devreye sokarak fiyat dengelerini bozması ihtimalinden dahi rahatsızlık duymaktadırlar. ABD petrol devi Exxon-Mobil'in başkanı Lee R. Raymond yaklaşan savaşa ve sektörün tüm kaygılarına rağmen Şubat 2003'te, SPR'nin enerji piyasalarında fiyatların kısa dönemli sıçrayışlarını dengelemek için değil, ancak arz tarafında çok ciddi ve sürekli bir sorun halinde kullanılması gerektiğini söylemiştir.⁽⁹⁶⁾

Ancak arzdaki daralmalar da sektör yöneticilerini eşit biçimde rahatsız etmektedir. Son dönemin "savaş primli" fiyatları ciddi bir 'sürdürülebilirlik' kaygısı yaratmaktadır. SPR'nin "kısa vadeli fiyat kaygılarıyla" kullanıma sokulmasından kaygı duyan aynı Raymond, sektör firmalarının, "30'lu rakamların üst sınırında dolaşan fiyatlardan" memnun olmadıklarını belirtmiştir. Fransız petrol devi TotalFinaElf'in başkanı Thierry Desmarest bir açıklamasında, "Bir kaç aylık nakit üretimi önemli değil... değişken değil, istikrarlı fiyatlar ve 25 USD/v. seviyeleri herkes için elverişli görünüyor" demiştir.⁽⁹⁷⁾ Açıkça bu yöneticiler yüksek fiyatların alternatifleri ve tasarrufu cazip hale getirerek gündemin üst sıralarına yerleştirmesinden -kısa süreli sürdürülebilirliğin tehdit altına girmesinden- kaygılanmaktadırlar. Bu kaygılar, OPEC üyesi ülkelerin yöneticilerinden pek farklı değildir. İktidarlarını korumak isteyen iktidar sahipleriyle, karlarını arttırmaya uğraşan firma yöneticilerinin çıkarları bu noktada örtüşmektedir.

Ancak, Bush yönetiminin konumu, bu oydaşmanın bir parçası olmaya elverişli değildir. Zira, petrol devlerinin ve OPEC

üyeleri ülkelerin yöneticilerinin arayışlarıyla, ABD tüketicisinin ucuz petrol beklentisi ve savaş sonrası Irak'ın yeniden inşası arasında iç siyaset açısından sıkıntısız bir denge kurmak oldukça zor görünmektedir. Kapsamlı bir vergi indirimine gidilmesi vaadinin Bush yönetiminin en önemli seçim vaatlerinden biri olduğu unutulmamalıdır.⁽⁹⁸⁾ Bu bağlamda ABD yönetiminin, 11 Eylül sonrası rekor kırarak gibi görünen bütçe açığının üzerine savaş ve sonrası masrafların binmesinin siyasi intihara giden yolda bir

viraj olduğunu görmemesi pek mümkün değildir. Görüldüğü gibi Bush'un böyle bir "petrol savaşına" girmek için değil, ondan kaçınmak için her tür nedeni vardır.

Üstelik, genel kanının aksine ABD'nin Ortadoğu kaynaklı petrole 'doğrudan kullanımı açısından' bağımlılığı göreceli olarak son derece düşüktür. ABD, 2000 yılında, toplam kullanımının yaklaşık % 58'ine denk gelen ithalatının sadece % 21'ini, bir baş-

ka deyişle toplamın % 12,6'sını Körfez'den ithal etmiştir.⁽⁹⁹⁾ Elbette dünya toplamının % 25'ini tüketen bir ülke, petrol arzını, talebini, ve bunlara bağlı olarak fiyatlarını, etkilediği sürece, dünyanın her yerindeki, her olaya karşı hassas olacaktır.⁽¹⁰⁰⁾ Ancak, bu durum, herhalde, dünyanın ilgili her yerindeki her olaya askeri müdahaleyi cazip hale getirecek bir ortam yaratmasa gerektir. Özellikle de en büyük alıcı olarak piyasa mekanizması içinde ABD kadar sağlam bir konumunuz varken, bu

Irak meselesiyle ilgili bizde yaşanan karmaşa, neredeyse toplumsal ortak tehdit algısına dönüşmüş bir meselenin, dünya kamuoyu önünde "para pazarlığı" boyutuna indirgenmesine izin verilmesi ve nihayetinde yanlış bir manevra ile oyunu, (umulur ki şimdilik) tribünden izlemek zorunda kalışımız, başka faktörlerin yanında iletişim stratejimizi doğru kurgulayamıyor oluşumuzun yansımaları değil midir? Bu örnek bir yana, Kıbrıs ve Ermeni sorunları konusunda da yıllardır aynı kaderi yaşamakta değil miyiz?

alternatif olsa olsa sonuncu seçenek gibi durmaktadır. Uzun vadede Suudi Arabistan dışında güvenilir bir kaynağın kontrolü, gerek ABD gerekse petrol şirketleri için olumlu bir gelişme olsa da, Bush yönetiminin bu uzunlukta bir vadeyi düşünerek petrol için savaşa girmesi akla yatkın değildir.

Bush yönetiminin, "ABD firmaları adına Irak petrollerine el koyacağı" önermesi, "Petrol için savaşı" bağıntısının bir başka uzantısıdır. ABD'nin en yakın müttefiki İngiltere'nin petrol devi BP'nin başkanı Lord John Browne'den,⁽¹⁰¹⁾ TotalFinaElf yöneticilerine kadar bir çok üçüncü ülke firması yetkilisinin bu noktadaki endişeleri defaten dünya basınına yansımıştır. Esasen, konu Irak petrol kontratlarına ve ekonominin Körfez petrolüne bağımlılığına geldiğinde Güney Doğu Asya'nın, Avrupa ülkelerinin ve Rusya'nın bu noktadaki 'ilişkileri' ve 'bağımlılığı' ABD ile kıyaslanmayacak kadar büyüktür. Fransız TotalFinaElf firması, Irak'ın toplam rezervlerinin % 25'inin geliştirme haklarını elinde tutmaktadır. Körfez bölgesinden çıkarılan petrol, Doğu Asya ve Avrupa pazarlarına akmaktadır. ABD'nin küresel ekonomideki rakipleri Almanya, Fransa ve Japonya kullandıkları petrolün neredeyse tamamını ithal etmektedirler. Bu noktada Rusya'nın durumu da ilginçtir. Rus Lukoil firması 1997'de, 7,8 milyar varil kanıtlanmış rezerv barındıran, El-Kurna petrol bölgesinde çalışmak için 3,5 milyar dolar değerinde 23 yıllık bir kontrat imzalamıştır. Bu ve benzeri kontratlar Birleşmiş Milletler yaptırımları nedeniyle hayata geçirilememektedir. Dahası Irak'ın, Sovyetler Birliği döneminden kalma 8 milyar dolarlık borcu da iki ülke arasında önemli bir sorundur.⁽¹⁰²⁾ Ancak Irak'ın geleceğine ilişkin Rusya'yı en çok ilgilendiren konu, ekonomisinin dayandığı petrol ihracatının, Irak'tan dünya pazarlarına akması olası petrolle birlikte, zarara uğramamasıdır. Düşük fiyatlar Ruslar için gelir kaybı anlamına gelmektedir. Ama daha önemlisi, Rusya'nın Ortadoğu petrollerinin üretim maliyetleriyle rekabet etmekte güçlük çekmesidir.⁽¹⁰³⁾

Tüm bu el koyma, piyasaları petrole boğma senaryolarına ilişkin korkular da yersiz gibi görünmektedir. Petrol endüstrisinde arama servislerinin ABD firmalarınca kontrol edildiği bir gerçektir.⁽¹⁰⁴⁾ Ancak neticede bunlar servis firmalarıdır ve karlılıkları, korkularını ifade eden firmalar türünde, başka firmaların operasyonlarını sürdürmelerine bağlıdır. Arama imtiyazlarının iptali ve petrole ABD firmalarınca el konulmasının önünde bir başka engel de ABD'nin savaş sonrası Irak'ının yeniden yapılanmasının masraflarını paylaşmak isteyecek olmasıdır. Bu nedenle zaten siyasal süreçte gerilmiş ilişkileri yumuşatmaya çalışacağı öngörülebilecek olan ABD yönetiminin, müttefikleriyle ilişkilerini, hem de savaşın tartışmalı meşruiyetini iyice sarsacak böyle bir eylemle, daha da gerginleştirilmesi

uzak bir ihtimaldir. Her ne kadar kimi Amerikan siyasetçileri, "tüm petrolü kontrol" etmenin iyi bir fikir olduğunu düşünse-ler de⁽¹⁰⁵⁾ yürütme sorumluluğu taşımayan kimi siyasetçilerin karar alma mekanizmasının görüşlerini yansıtmayan 'garip' açıklamalar yapması rastlanmayan bir olay değildir.

Petrol fiyatları, Irak hareketının ilk günlerinden itibaren "kısa savaş" senaryosunun satın alındığını gösterir biçimde düşmektedir.⁽¹⁰⁶⁾ Bu makale kaleme alındığında bu beklentinin gerçekleşmesi henüz kesin değildir. Riskler halen vardır ve azımsanamayacak düzeydedir. Özellikle I. Körfez hareketi esnasında toplam dünya talebinin % 7,5'una eşit olan OPEC yedek kapasitenin % 2'lerde bulunduğu; küresel tüketimin yine 1990'a göre % 14'ler nispetinde arttığı, SPR düzeyinin düştüğü, rafinerilerde stokta tutulan petrolün % 25 az olduğu⁽¹⁰⁷⁾ bir zamanda petrol için savaşa gitmek seçim bekleyen bir politikacının değil olsa olsa Ortaçağ tarzı bir derebeyin göze alabileceği bir iştir.

Basra Körfezi bölgesinde 'güvenliği' sağlamak ve petrol kullanımının çevreye etkileri gibi dışsal maliyetler eklendiğinde petrolün fiyatının 13 USD/v. fazla olması gerektiği iddia edilmektedir. ABD ekonomisinin 10 yıllık bir zaman diliminde 120 ila 200 milyar dolar harcayarak enerjiyi % 50 daha etkin kullanabilecek ve petrol kullanımını 3 mv/g azaltabilecek durumda olduğu hesaplanmaktadır.⁽¹⁰⁸⁾ Amerikan Ulusal Bilimler Akademisinin (NAS) 2001 yılında yaptığı bir araştırma, mevcut teknolojilerle, ABD'de petrol kullanımında rahatlıkla %20'ye varan indirimler yapılabileceğini göstermektedir.⁽¹⁰⁹⁾ Kontrolsüz sıçramaların ve arz/talep krizlerinin sıkıntıları halen ABD'yi vurabilmektedir. Ancak bu hassasiyet gittikçe daha fazla sorgulanmakta ve azalmaktadır. Son otuz yılda petrol fiyatlarında meydana gelen yükselişler her defasında fiyatların "daha aşağıda bir platoda" dengeye gelmesiyle sonuçlanmıştır."⁽¹¹⁰⁾

Gerçek şudur ki; petrol stratejik bir emtia olmaktan gittikçe uzaklaşmaktadır. Kimi araştırmacılar bu konuda, "Etkin enerji kullanımı petrolün tüketişinden daha hızlı biçimde gelişmeyi sürdürürken, petrol, olasılıkla, yüksek fiyatlardan tedariki mümkün olmayan bir hale gelmeden, düşük fiyatlarda dahi rekabetçi olmamaya başlayacaktır"⁽¹¹¹⁾ tespitini yapmaktadırlar. Dünya ekonomisinin 1/3'ünü tek başına kontrol eden süper gücün, stratejik arenasını belirleyen dinamikler ikincil derecedeki güçlerle aynı olamaz. Nihayetinde, stratejik olana ilişkin algı, bulunulan düzey ve kontrol altında tutulan kaynaklarla alakalıdır. Bu çerçevede kabul etmek gerekir ki, ABD'nin tarihin bu anında sahip olduğu kaynaklarla belirlenen stratejik öncelikleri, muhakkak Irak'tan farklı olduğu gibi, Fransa, Almanya veya Rusya'dan da farklıdır. Bugün ABD'yi yönlendiren güçlerin neler olduğunu anlamak çabası entelektüel tembelliği

kaldırmayacak kadar karmaşıktır. Öte yandan tek kutuplu dünyada başat gücün davranışlarını isabetli biçimde kavramsallaştırabilmek, toplumların geleceğine yön vermek adına büyük öneme sahiptir. Bugünkü şartlarda ABD yönetiminde hakim olan kişinin, lider olarak kaliteleri elbette önemli olmakla birlikte, bu şahıs, kısa vade yönelimi ağır basan bir politikacı da, uzun vadeli vizyonu ile tarihe geçme potansiyeli taşıyan bir devlet adamı da olsa petrol için Irak'la savaşa girmeyecektir.

Tüm bunları ifade ederken Bush yönetiminin Irak savaşı-na ilişkin iletişim stratejisinin son derece başarısız olduğunu da tespit etmek gerekir. Başkan Bush ve yardımcısı Dick Cheney'in petrol şirketleri bağlantılarının ortaya çıkardığı kuşku-ların, açık yargılara dönüşmesini engellemek konusunda ABD yönetimi son derece başarısız olmuştur. Kamuoyu dip-lomasisinin başarısızlığına, resmi diplomasinin başarısızlığı da eklenince sonuç ABD için hiç de iç açıcı olmamıştır. Dünya çapında bir entelektüel tembellik ve kendi içinde açıklayıcı-lığı olmayan içeriksiz doğrularla karmaşık olayları açıkla-maya çalışma kolaycılığı bu başarısızlığın yüz binlerin elinde

kadar sürmesi beklenebilecek uzun yolda bir vasıta veya taktik bir araç olarak yerini alacaktır. Ancak uluslararası sistemde bu-gün yaşadığımız dönüşümünün etrafında şekillendiği, merkez unsur olmaktan son derece uzaktır.

"Irak savaşı bir petrol savaşıdır", önermesini çözümlenerek yanlışlanması elbette "Savaş niye çıktı?" sorusunun cevabını vermemektedir. "İçeriksiz doğrular" ardına sıkışan entelektüel tembelliği, ve kuşkusuz daha önemlisi, Bush yönetiminin ileti-şim stratejisi hataları bize an-cak söz konusu ö n e r m e n i n uluslararası ka-muoyunda yay-gın kabul gör-mesinin altında yatan nedenler hakkında ipucu vermektedir.

Ambargo silahını kullanarak kazandığı zafer, OPEC'e, kendi gücünü erozyona uğratan bir süreç olarak geri dönmüştür.

Tarihin stratejik felaketlerinin hemen tamamında olduğu gibi, gücünün yarattığı etkinin kurbanı olmuştur. Bugün askeri ve ekonomik açıdan, OPEC'in 70'lerdeki petrol tekeline benzer bir güç tekeline elinde bulunduran ABD'de, tek taraflı 'Bağdat Seferi'nin zaferle sonuçlan-masıyla, kendi gücünün erozyon sürecini başlatmak riskini almıştır.

pankart olarak sokaklara taşmasına neden olmuştur.

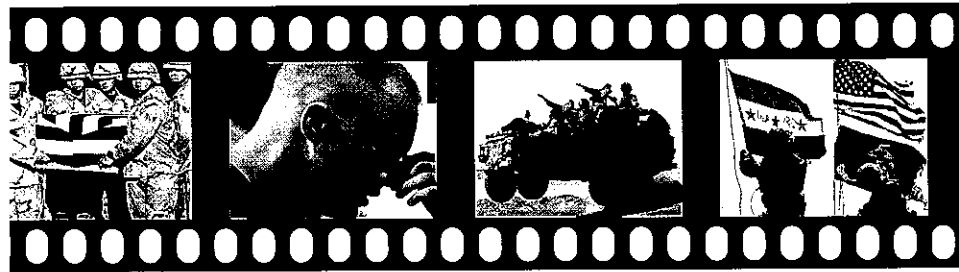
Ne yazık ki, bizim ülkemizde bu türden iletişim felaketleri-ni anlamak daha kolaydır. Irak meselesiyle ilgili bizde yaşanan karmaşa, neredeyse toplumsal ortak tehdit algısına dönüşmüş bir meselenin dünya kamuoyu önünde "para pazarlığı" boyu-tuna indirgenmesine izin verilmesi ve nihayetinde yanlış bir manevra ile oyunu, umulur ki şimdilik- tribünden izlemek zo-runda kalışımız, başka faktörlerin yanında iletişim stratejimizi doğru kurgulayamıyor oluşumuzun yansımaları değil midir? Bu yakın tarihli örnek bir yana, Kıbrıs ve Ermeni sorunları ko-nusunda da yıllardır aynı kaderi yaşamakta değil miyiz? Bu noktada ülkemiz araştırmacılarının mistik kavramlar ardına sı-gınarak, indirgemeci açıklamaları tercih etmek lüksünün bu-lunmadığı sıkıntılı bir gerçektir.

Sonuç yerine

Bu çalışma çerçevesinde, ABD'nin, uzun vadeli küresel strateji-sinin ana eksenini, petrol unsuru üzerine kurmayacağı, kura-mayacağı söylenebilir. Petrol, Irak savaşıyla çıkılan ve 20-25 yıl

"Savaş niye çıktı?" sorusunun cevabı, ulusla-rarası ilişkilerin bugününe ve geleceğine iliş-kin bir paradig-manın yapılan-dırılmasını ge-rektirir, ki, bu çaba da eldeki

makalenin sınırlarını bir hayli zorlayacaktır. Ancak şu kadarını söylemek yerinde olacaktır; ambargo silahını kullanarak kazan-dığı 'zafer' OPEC'e, kendi gücünü erozyona uğratan bir süreç olarak geri dönmüştür. Tarihin stratejik felaketlerinin hemen tamamında olduğu gibi güçlü, gücünün yarattığı etkinin kur-banı olmuştur. Bugün askeri ve ekonomik açıdan, OPEC'in 70'lerdeki petrol tekeline benzer bir güç tekeline elinde bulun-duran ABD'de, tek taraflı 'Bağdat Seferi'nin zaferle sonuçlan-

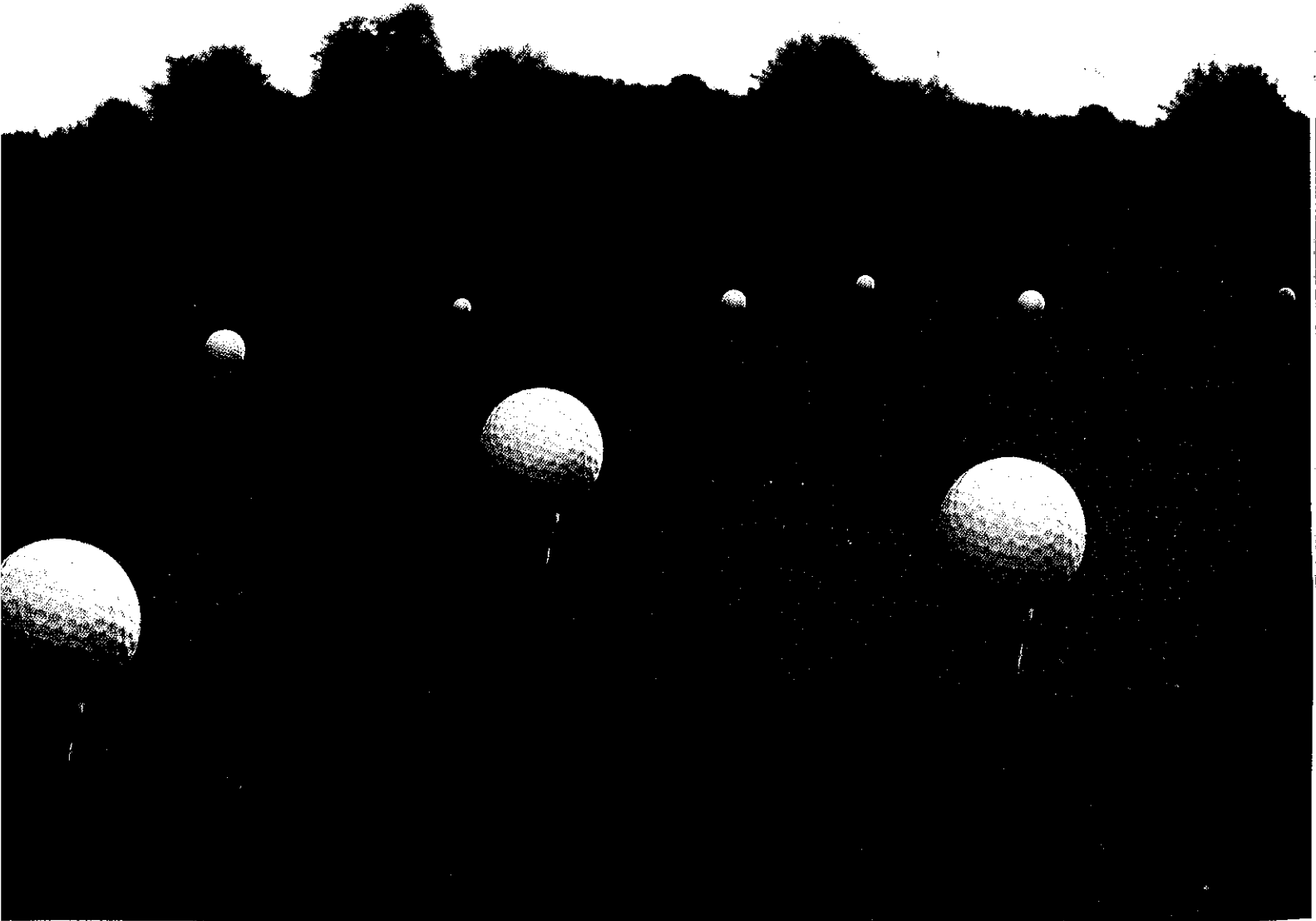
için V. Emerson, Op. Cit., p. 36
 65- "U.S. Petroleum Trade 1975 – 2001", The World..., p. 160.
 66- Lovins ve Lovins, Op. Cit., p. 77.
 67- Carey, Op. Cit., p. 96
 68- "How OPEC...", p. A13.
 69- Morse ve Richard, Op. Cit., p. 21 Bu sübvansiyon p.b. fiyatlarla oynamadan nakliye ücretleri üzerinden yapılmaktadır.
 70- V. Losman, Economic..., p. 9. 1999 rakamlarıyla bu, en düşük 33 USD/v., en yüksek 66 USD/v. maliyet demektir. Aynı yıl Körfez bölgesinden ithal edilen petrolün toplam değeri 15 milyar USD'dir. Bu son rakam için V. Donald Losman, "Oil Denial: An Empty Fear", October 13, 2001, (çevrimiçi) <http://www.cato.org/dailys/10-13-01.html>, 05 Mart 2002. İngiliz Avrupa Bakanı Peter Hain ise Ortadoğu petrollerini korumanın maliyetinin 15 – 25 USD/v.l olduğunu belirtmiş ve bu maliyetin büyük bölümünü ABD'nin ödediğini de kaydetmiştir. Ortadoğuda mevcut şartlar sürdükçe hiç bir miktarın arz istikrarını garanti altına alamayacağını ekleyen İngiliz bakan, alternatif enerji kaynaklarını öne çıkarmış ve "hidrojen ekonomisine" geçilmesi çağrısında bulunmuştur. "Oil Security Costs Argue for Renewables, says Hain", The Guardian, October 18, 2002 (çevrimiçi) www.guardian.co.uk/Print/0,3858,4526765,00.html, 31-10-2002. Elbette söz konusu askeri harcamanın tamamının doğrudan ve sadece Ortadoğu petrollerinden kaynaklandığını savunmak mümkün değildir. Nihayetinde, örneğin, mevcut askeri güçler herhangi bir yerde konuşlandırılmak zorunda, bakım onarım masrafları yapılmak ve askeri personelin ücretleri ödenmek mecburiyetindedir. Yine de rakamlar 1992 – 1999 dönemi için ortalama 10,25 milyar doları bulan petrol ithalatıyla karşılaştırıldığında son derece yüksektir. V. Losman, Economic..., p. 9
 71- V. Morse ve Richard, Op. Cit., p. 21.
 72- "11 Eylül bu kavrayışları [karşılıklı halden anlama durumunu] iyice çetrefilleştirmiştir, çünkü her iki ülkenin kamuoyları da yönetimleri arasındaki ilişkiyi kuşkuyla bulmaktadır." Loc. Cit.
 73- Aslında bu yansımaların bir kısmı doğrudan ABD'ye ilişkin çizdiğimiz tablonun bir sonucudur.
 74- Allison ve Grennan, Op. Cit., p. 6.
 75- Surowiecki, Op. Cit., p. 38
 76- Morse ve Richard, Op. Cit., p. 18. Batının güvenilir enerji sağlayıcısı olmak iddiasıyla Suudi Arabistan'la rekabet halinde bulunan Rusya'nın üretimi 7,1 milyon varil/ günken ihracatı 4,8 milyon varil gündür. Bu rakam üretiminin yaklaşık % 67,6'sına tekabül etmektedir. V. "OPEC's Woes..." ve The World..., p. 161.
 77- Surowiecki, Op. Cit., p. 28
 78- Taylor ve VanDoren, Op. Cit.
 79- Walter Youngquist, GeoDestinies: The Inevitable Control of Earth Resources Over Nations and Individuals, Portland, National Book Company, 1997, p. 119
 80- Geniş bir değerlendirme için V. "Beyond Oil", The Economist, Special Section, Vol.362, Issue 8265, March 23 – March 30 2002, pp.16 – 18
 81- Surowiecki, Op. Cit., p. 38 BP başkanı Lord John Browne şöyle demektedir; "Ne kadar köktenci olursa olsun, tüm rejimler insanlarına bakmak için paraya ihtiyaç duyar. V. "A Dangerous...", p. 15. Irak geçen yıl dahi ABD'ye petrol satan ülkeler arasında % 4,9 ile 6. sıradaydı. Schwartz, Op. Cit., p. 71.
 82- Taylor ve VanDoren, Op. Cit.
 83- Surowiecki, Op. Cit., p. 28
 84- G. W. Bush'un, S. Hüseyin ve oğullarına Irak'ı terk etmeleri çağrısında bulunduğu, 17 Mart 2003 günü California eyaletinde benzin fiyatları 2,49 – 2,69 USD/galona dayanmıştır. (1 galon = 3,785 litredir. 1 Varil Ham Petrol = 42 galondur.) ABD'de 1990 – 2000 yılları benzin pompa fiyatları ortalama 1,18 USD/galon olarak gerçekleşmiştir. "Gasoline Retail Prices in Selected Countries, 1990 – 2001", The World..., p. 161.

85- "Oiling the Wheels of War, Iraq Campaign May Spark Global Recession", The Guardian, September 16, 2002, (çevrimiçi) www.guardian.co.uk/Print/0,3858,4501680,00.html, 31-10-2002.
 86- Loc. Cit.
 87- Loc. Cit. Irak savaşının petrol fiyatlarına ve dolayısıyla dünya ekonomisine yaşatacağı zorluklar konusunda ciddi endişeler mevcuttur. Örneğin Avrupa komisyonu ve UNICE 2003 büyüme rakamlarını yaklaşık yarı yarıya geri çekmişlerdir. Komisyon ayrıca 50 USD/v. seviyelerinde ham petrol fiyatlarının mümkün olabileceği yönünde uyarıda bulunmuştur. "E.U. Warning of Oil-Price Spike, Cuts Forecast", The Wall Street Journal, Vol. CCXLI, No. 53, March 18, 2003, p. A14.
 88- Rakam için V. "Don't Betray the Family", Newsweek Web Exclusive, March 21, 2003 (çevrimiçi) www.msnbc.com/news/888673.asp?oc=CB10, 21-04-2003
 89- Mevcut kontratlar düşünüldüğünde bu dahi şüphelidir. Savaşın ardından ABD'nin Irak'ın diğer Batı ülkeleri ve Rusya ile imzalamış olduğu mevcut petrol kontratlarını görmezden gelmesi pek olası değildir. Her şeyden evvel ABD eğer
 90- I. Körfez savaşında Irak ordusunun Kuveyt petrol kuyularında çıkartıkları yangınları söndürmek, çevreye verdikleri zarar hariç, 8 ay ve 2 milyar USD gerektirmiştir. Guiding Principles..., p. 19 - 24
 91- Endüstrinin bu noktadaki kaygıları konusunda V. "It's Not 'All About Oil' But...", Business Week, February 10, 2003, p. 34
 92- Başta Suudi Arabistan OPEC üyelerinin savaş sonrası Irak yönetimine İran'a eşit bir kota tanıyacağı tahmin edilmektedir. Bugün için bu rakam 3,28 mv/g'dür. Guiding Principles..., p. 25 - 26
 93- Hirsh, Op. Cit., p. 37
 94- Bu makalenin sınırlarını aşan bir çok faktör Bush yönetimi için ikinci seçimi kazanmayı son derece hassas bir konu haline getirmektedir.
 95- "It's Not...", p.34
 96- Stephanie A. Forest, "ExxonMobil's Boss on Energy Security", Business Week, February 13, 2003.
 97- Yukarıda da belirttiğimiz gibi endüstri, savaş sonrasında, piyasaların çökmesinden de çekinmektedir. V. "A Convenient...", pp. 57 – 58.
 98- O kadar ki Bush, Hazine Bakanı Paul O'Neill'i geçtiğimiz Kasımda bu konuda yaptığı bir açıklamada kendisiyle ters düştüğü için görevinden uzaklaştırmıştır. Richard Brookhiser, "The Mind of George W. Bush", The Atlantic Monthly, Vol.291, No.3, April 2003, p. 65
 99- "U.S. Petroleum...", p. 160. ABD'nin toplam ithalatının yarısı OPEC'den gerçekleştirilmektedir. Bu rakam toplamın % 33,6'sının bu bölgeden gerçekleştiği 1977'ye göre % 10 düşük olmakla birlikte, tasarruf tedbirlerinin etkin biçimde uygulandığı 1977'ye göre iki kattan fazla artışa işaret etmektedir. V. "What to do...", p. 41
 100- Carey, Op. Cit., p. 96
 101- Terry Macalister, "BP Chief Fears US Will Carve Up Iraqi Oil Riches", The Guardian, October, 30, 2002, (çevrimiçi), www.guardian.co.uk/Print/0,3858,4535116,00.html, 19 Kasım 2002.
 102- Tüm bu veriler için V. "It's Not...", p. 35
 103- Bu konularda V. Hirsh, Op. Cit., p. 37. ve Morse ve Richard, Op. Cit. pp 16 - 31
 104- "It's Not...", p. 34 – 35
 105- Bu sözler temsilcileri meclisi üyesi Charles Rangel'a aittir. V. "How OPEC...", p. A13
 106- Barbara Hagenbaugh ve James R. Healey, "Oil Prices Continue to Fall for Sixth Day", USA Today, Section B, p. 1B, March 21, 2003
 107- Tüm bu rakamlar için V. "Oil Markets...", p. A1 tablo ve p. A8.
 108- Carey, Op. Cit., p. 101 ve p. 96
 109- Bu oran kimi taşıt araçları söz konusu olduğunda % 50'lere varabilmektedir. "A Dangerous...", p. 16
 110- Emerson, Op. Cit., p. 37
 111- Lovins ve Lovins, Op. Cit., p. 84

Hedefe ulaşmak için...

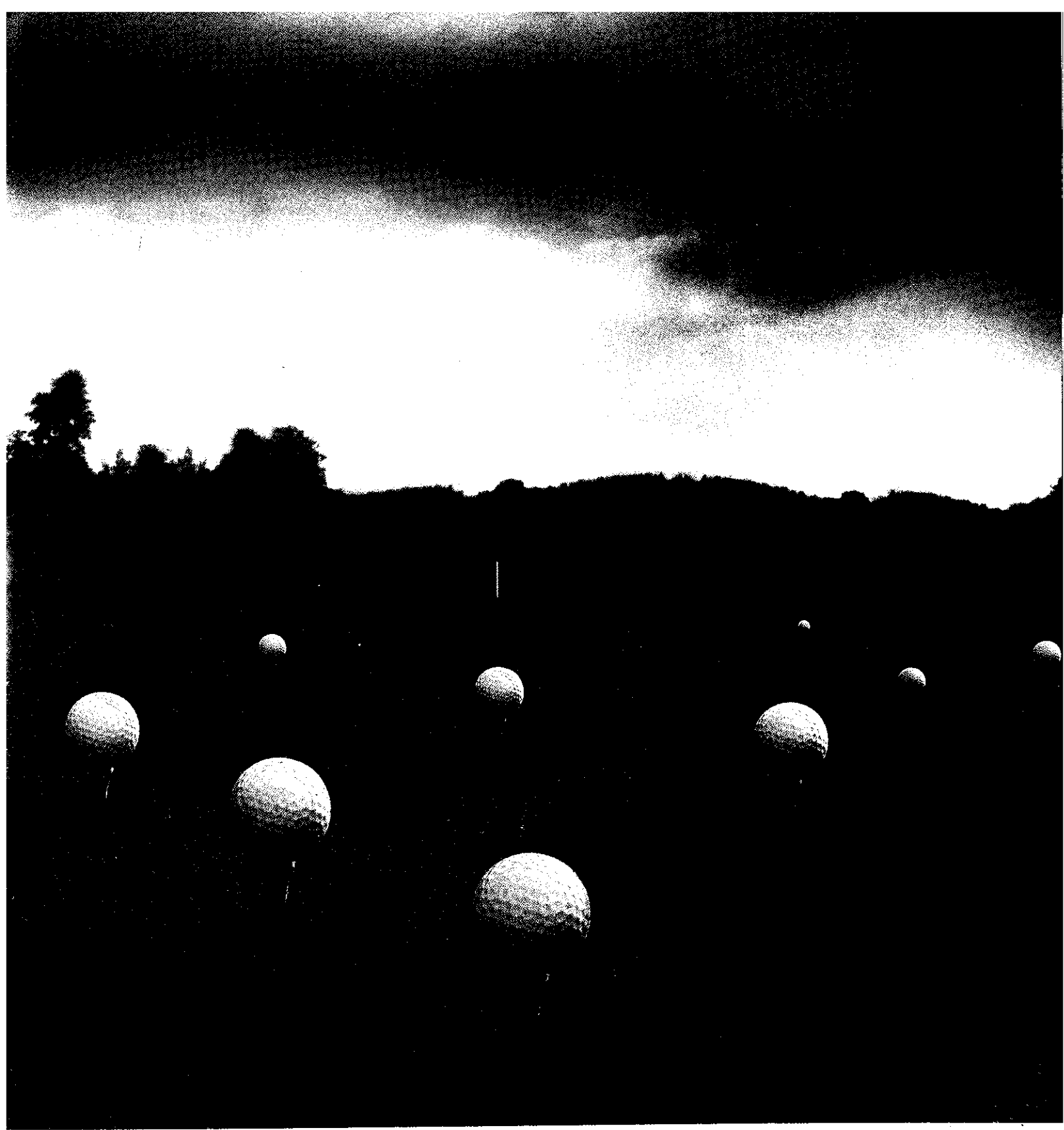
...bakış açınızı geniş tutun.

Farklı seçenekler arasından en doğru olanı bulabilmek hedefe ulaşmanın temel koşulu. Bu kural yatırımlarınız için de geçerli. Para ve sermaye piyasaları, ulusal ve uluslararası ölçekte size çok farklı seçenekler sunar. Önemli olan bu seçenekleri bilmek, doğru zamanda doğru kararları alabilmek ve bu kararları hızla uygulayabilmektir. İşte biz bu işi yapıyoruz. Yerli ve yabancı hisse senedinden repoya, eurotahvilden yatırım fonlarına kadar her türlü yatırım aracını hizmetinize sunuyoruz.

Yatırım Danışmanlığı hizmetimizle sizi bilgilendirip, yatırımlarınıza yön veriyoruz. Kişiyeye özel **Portföy Yönetimi**'yle risk ve getiri beklentinize göre birikimlerinizi sizin adınıza değerlendiriyoruz. **Kurumsal Finansman** hizmetimizle şirketinizin sermaye piyasalarından yararlanması için her türlü desteği sağlıyoruz.

Siz de **İş Yatırım** uzmanlığından yararlanın. Bakış açınızı geniş tutun.

| YATIRIM DANIşMANLIğI | PORTFÖY YÖNETİMİ | KURUMSAL FİNANSMAN |

İř Kuleleri, Kule: 2 Kat: 12 4. Levent 34330 İstanbul Tel: (0212) 350 20 00 Faks: (0212) 350 20 01 www.isyatirim.com.tr

T A R İ H İ N I Ş I Ğ I N D A

Musul ve IRAK krizi

Gökhan Çetinsaya

Kuzey Irak'ın bugünkü problemleri büyük ölçüde tarihsel mirasının yükünü taşımaktadır. Bu durum belki de bölgedeki toplumsal, ekonomik ve siyasi yapı ve ilişkilerin son yüz elli yıldır çok az değişmesinden kaynaklanmaktadır. Osmanlı devleti idaresine girdiği 1500'lerin başlarından bu yana hep kendine özgü bir statü içinde kalan bölge, 1800'lerin başlarından itibaren Osmanlı'nın başlattığı merkezileşme ve reform sürecinin bir sonucu olarak çeşitli değişimler geçirmiştir. Bugünü de anlamak bakımından 1850'lerde belirginleşmeye başlayan bu yeni yapı ve ilişkilerin iyi tahlil edilmesi gerekmektedir. Osmanlı hakimiyetinin ilk dönemlerinde devlet, bu bölgedeki otoritesini yerel beyler ve emirlerle paylaşıırken, II. Mahmud'la birlikte başlayan merkezileşme süreci sonucu, 1830'lardan itibaren Kürt emirlikleri ve beylikleri, ordu yardımıyla birer birer zaptedilerek merkezden atanan valilerin idaresine girmeye başladılar. Bu zor süreç ancak 1850'lerde tamamlanabildi. Bölge, aynı zamanda, Tanzimat reformlarının uygulamaya konmasıyla önemli bir takım değişiklikler geçirmeye başladı.

1830'lardan başlayarak şekillenen bu yeni yapıda bugünkü de etkileyen iki önemli özellik görülmektedir: Bunlardan ilki, emirlerin ve beylerin ortadan kalkması ve merkezi idarenin, otoritesini hemen tesis edememesi sonucu bölgenin sürekli bir karışıklık hali yaşamasıdır. Böyle bir durumda aşiret-

lerle meskun bir ortamda aşiretler arası ve aşiret içi anlaşmazlıkları çözecek ve çatışmaları önleyecek otoritelere ihtiyaç vardı. Emirler ve beylerden doğan bu boşluğu, Kadiri ve Nakşibendi tarikatı şeyhleri doldurarak (örneğin Talabani ve Barzani şeyh aileleri) 19.yy'ın ilk yarısından başlayarak hızlı bir yükselişe geçtiler. İkinci olarak ise II. Mahmud döneminden başlayarak Tanzimat dönemi boyunca Osmanlı devletinin uyguladığı sosyo-ekonomik, siyasi ve askeri politikaların (toprak rejiminden eşraf siyasetine kadar) bölgedeki aşiret yapısı ve ilişkilerini değiştirmiş olmasıdır. Bu değişiklik, bir anlamda, Kuzey Irak'ta bugün de rol oynamakta olan aktörleri (şeyhleri, ağaları ve aşiretleri) belirlemiştir.

1850'lerle birlikte iyice belirginleşen bu yeni oluşumlar etkilerini, 20.yy'a da taşımıştır. Bugünkü Kuzey Irak'ı anlamaya çalışırken 1850 sonrası oluşan bu yeni yapı ve ilişkileri ve bunun iki temel taşı hatırdan çıkarmamak gerekir: Aşiretlerin ve aşiret yapı/ilişkilerinin özellikleri ve belirleyiciliği, dinin ve özellikle tarikat İslamının önemi. Bu dönemde Musul'un kuzey ve doğu kısımları göçebe, yarı-göçebe ve yerleşik Kürt aşiretleriyle meskundur. Bu aşiretler belli başlı Kadiri ve Nakşibendi şeyh ailelerinin etkisi ve nüfuzu altındadır. Süleymaniye ve çevresinde, Kadiri şeyhleri olan Berzenci ailesinin etkisi görülmektedir. En önemli rakipleri yine Kadiri tarikatına mensup başka bir şeyh ailesi olup Kerkük ve civarını kontrolleri altında bulunduran Talabanilerdi. Bu aileler bölgedeki aşiretler ve köyler üzerinde dini nüfuzlarını kullanarak büyük miktarda toprak ve bununla orantılı güç kazanmışlardı. Kuzeyde Musul, Dihok ve Erbil civarında ise genellikle Nakşibendi şeyhlerinin kontrolünde olan yerleşik ve yarı-göçebe aşiretler bulunuyordu. Barzani şeyhlerinin yurdu olan Barzan, bunlara tipik bir örnek teşkil etmektedir.

Bölgeyi İngilizler işgal ediyor

30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi imzalandığı zaman Musul vilayetinin büyük bir kısmı hâlâ Osmanlı ordusunun elindeydi. Ama mütarekenin ilgili hükümleri (7. md) gereği Osmanlı birlikleri çekildi ve bölge, İngiliz askerlerince işgal edildi. İngilizler için soru, bundan sonra ne yapılacağıydı. Henüz zihinlerinde net bir cevap yoktu. İlk aşamada Kürdlerin bir lider etrafında toplanması ve İngiliz subayların gözetiminde kendi kendilerini yönetmesi fikri benimsendi. Kürdlerin kaderine zaman içinde, gelişmelerin ışığında karar verilecekti. Aralık başında Geçici Yüksek Komiser Wilson, Süley-

maniye'ye gelerek Kürt aşiret reisleriyle buluştu ve bir anlaşma imzalandı. Anlaşmayla, Süleymaniye merkezli bir 'Kürt Federasyonu' kuruluyor, başına da Şeyh Mahmud Berzenci getiriliyordu. Ama çok geçmeden İngilizlerle Şeyh Mahmud'un arası açılmaya başladı. Şeyh Mahmud, İngilizlerin verdiği yetkileri kendine göre yorumlamaya başlamıştı. Bu duruma bir önlem olarak, Bağdat'daki İngiliz yönetimi Şeyh Mahmud'un yetkilerini kısımaya başladı. Mayıs 1919'a gelindiğinde ipler kopmuştu: Şeyh Mahmud Bağdat'a başkaldırdı. Ancak İngilizler üstündü. Haziran ortalarında isyan bastırıldı; kendisi yakalanarak sürgüne gönderildi. Bundan sonra bölge, doğrudan İngiliz subayları tarafından yönetilmeye başladı.

İngilizlerin bölgeye nasıl bir şekil vereceklerine karar veremeyişlerinde iki faktör söz konusuydu: Fransızlar ve Türkler. Daha savaş sırasında, 16 Mayıs 1916'da Fransa ve İngiltere arasında imzalanan Sykes-Picot antlaşmasına göre Musul vilayetinin (Kürt ve petrol bölgeleri de dahil) bu iki ülke arasında paylaşılması öngörülmüştü. Ama savaş ilerledikçe İngiliz çıkarları değişti. Artık Musul'un tamamı isteniyordu. Musul mutlaka Irak'ta kalmalıydı. İngilizlerin hedefleri Fransızları ikna edip Sykes-Picot antlaşmasını geçersiz saymaktı. Barış görüşmelerinin başlamasıyla birlikte yapılan pazarlıklarda, Fransızları ikna etmeyi başaran İngilizler, Nisan 1920 tarihinde toplanan San Remo Konferansı'nda Mezopotamya (Irak) ve Filistin, Fransa ise Suriye ve Lübnan mandalarını aldılar.

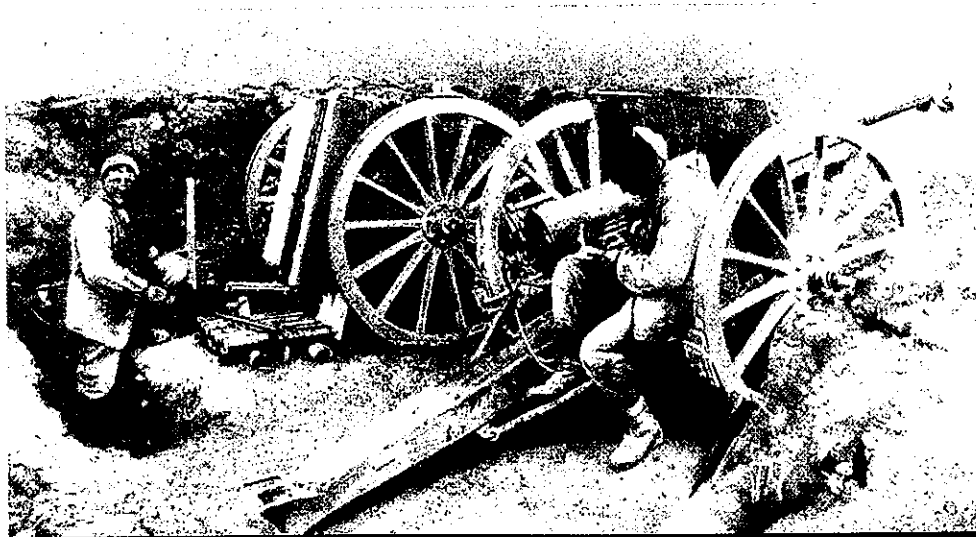
Faysal, Irak kralı ilan ediliyor

Ancak sular durulmuş değildi. Savaş boyunca yapılan bütün vaatler unutulmuş; bölgedeki bütün topluluklar (Araplar, Şiiler, Kürtler, Hristiyanlar) kendini ihanete uğramış görüyordu. San Remo kararları, bütün Irak'ta (özellikle Şiiler arasında) geniş çaplı isyanlara yol açtı. İngilizler askeri ve mali açıdan zorluk içindeydiler. Çare olarak, tüm Irak'ın, İngiliz uzmanlar gözetiminde bir Arap lider tarafından yönetilmesine karar verildi. Ağustos 1921'de Arap isyanının önderi Şerif Hüseyin'in oğlu Faysal, Irak kralı ilan edildi. Kürtlerin zaman içinde Arap yönetimini kabullenecekleri öngörülmüyordu. Sünnilerin en üst yönetim kademelerini paylaştıkları Faysal yönetimi için Sünni Kürtlerin önemi daha da artmıştı. Sünni Kürtler (yani Musul) olmadan Faysal, Irak'ı yönetemezdi.

İngilizler Musul konusunda Fransızları ikna etmiş, Manda yönetimi kurup, Faysal'ı kral ilan etmişlerdi ama, Musul'un

geleceği hâlâ garanti altında değildi. Anadolu'da Mustafa Kemal Paşa önderliğindeki Milli Mücadele bir türlü durdurulmuyor, bölgedeki İngiliz çıkarları her geçen gün tehlikeye giriyordu. İstanbul'daki son Meclis-i Mebusan'ın Ocak/Şubat 1920'de kabul ettiği ve Ankara hükümetinin de Kurtuluş Savaşı'nın hedefler beyannamesi olarak benimsediği Misak-ı Milli'ye göre Mondros Mütarekesi imzalandığı sırada İngiliz işgali altında kalan topraklardaki Arap ahalinin kendi geleceğini kendi belirleme hakkı tanıırken, mütareke hattının içinde (ve bazı yorumlara göre dışında) kalan "Osmanlı-İslam" yani Türk ve Kürt ahalinin ise ayrılmaz bir bütün olduğu vurgulanarak Anadolu ile bütünleşmesi öngörülmüyordu. Kısaca, Musul vilayeti Misak-ı Milli sınırları içinde kalıyordu. Ankara hükümeti, 10 Ağustos 1920 tarihli Sevr Anlaşması'nı tanımıyor (Sevr'e göre sınırları tam belirsiz -ileride bağımsız olabilecek- özerk bir Kürt devleti kuruluyor, Musul vilayetinde yaşayan Kürtlerin de isterlerse bu devlete katılabilecekleri

Kuzey Irak'ın
bugünkü problemleri
büyük ölçüde tarihsel
mirasının yükünü
taşımaktadır...
Osmanlı devleti
idaresine girdiği
1500'lerin başlarından
bu yana hep kendine
özgü statü içinde
kalan bölge,
1800'lerin başlarından
itibaren Osmanlı'nın
başlattığı
merkezileştirme ve
reform sürecinin bir
sonucu olarak çeşitli
değişimler geçirmiştir.

öngörülüyor ise de, Sevr hiç bir zaman uygulanamadı), Misak-ı Milli esasları üzerinde bir barış için direniyordu.

“Türk tehlikesine” karşı “Kürt milliyetçiliği”

Bu bağlamda aslında, İngilizler için sorun daha yeni başlıyordu. Faysal'ın Irak kralı ilan edilmesinden hemen sonra kazanılan Sakarya Zaferi (13 Eylül 1921) bir yandan “Milli Mücadele”nin aruk önlenemeyeceğini gösterirken, diğer yandan Musul'un geleceğini belirsiz hale getiriyordu. Üstelik, 1922 yılının başından itibaren Ankara hükümetinin bölgede aşiretler arasındaki faaliyetleri artmış, İngilizler sıkıntılı anlar yaşamaya başlamıştı. Bu faaliyetler Revanduz'da üslenen Özdemir (Miralay Ali Şefik) komutasındaki Türk garnizonu tarafından yürütülüyordu. Mustafa Kemal, Şubat 1922'de Musul vilayetinin kurtarılması ve Misak-ı Milli sınırları içinde kalan toprakların Faysal tarafından işgalini önlemek için daha önce Antep cephesinde başarılar göstermiş Kuva-yı Milliye komutanı Özdemir Bey'i görevlendirmişti. Bölgeye, Haziran 1922 sonlarında ulaşan Özdemir Bey bazı yerel aşiretlerin desteğini de alarak İngilizlere karşı başarılar kazandı. Bir yandan 30 Ağustos zaferi diğer yandan tam o sıralarda Özdemir'in İngiliz askerlerine karşı kazandığı başarılar bir anda havayı değiştirdi: O güne kadar İngiliz tarafı olan Kürt aşiretleri de Türk tarafına geçmeye başladılar. İngiliz askerleri Süleymaniye'yi boşaltırken, Musul'un da iki hafta içinde düşebileceği söyleniyordu. İngilizler telaş içindeydi. ‘Türk tehlikesini’ durdurabilecek orduları yoktu. Çare olarak ‘Kürt milliyetçiliği’nin canlandırılması ve Kürtler üzerinde etkili bir lider bulunması fikri benimsendi. Sürgündeki Şeyh Mahmud Berzenci affedilerek, bölgeye geri getirildi. 30 Eylül 1922'de başkenti Süleymaniye olan bir Kürt hükümeti kuruldu. Şeyh Mahmud da ‘Kürdistan hükümdarı’ sıfatıyla bu hükümetin başına getirildi.

Musul'u çözme yolu: Lozan

İngilizler bakımından yakın tehlike kaybolmuştu ama uzak tehlike duruyordu: Musul'un geleceği Lozan Barış Konferansı'nda görülecekti. Lozan'a giden İsmet İnönü başkanlığındaki TBMM heyetine verilen talimat açıklı: Süleymaniye, Musul ve Kerkük livaları (yani Musul vilayeti) istenecek, İngilizleri ikna etmek için gerekirse petrolden hisse önerilecekti. Ankara'ya göre Musul petrolü yeni Türkiye'nin kalkınması için gerekiyordu. Ayrıca, Musul Anadolu'dan ayrılırsa Türkiye'nin başına bir ‘Kürdistan’ belası çıkabilirdi. Lord Curzon'un başkanlık ettiği İngiliz tarafına göre ise, sorun salt bir petrol sorunu değildi. Sorun, Irak'taki nüfus dengeleri bakımından Musul'un Irak'ın bir parçası olması gerektiği

sorunuydu. Literatürde çokça vurgulanan, petrol kadar önemli bir sebep, Irak'ın nüfus yapısıydı. Sadece Bağdat ve Basra'dan müteşekkil bir Irak'ta Şiiler ezici çoğunluğu oluşturuyordu. Ancak Sünni Kürtlerin dahil olduğu Irak, istikrarlı bir devlet olabilir ve bir Sünni Kral (Faysal) tarafından yönetilebilirdi. Musul dahil edildikten sonra bile Şiilerin genel nüfusa oranı %55'leri buluyordu. Türk tarafı bütün ısrarına rağmen İngiliz tarafını Musul'un Türkiye'ye bırakılması konusunda ikna edemedi.

Lozan'da görüşmeler devam ederken, Süleymaniye'de işler İngilizlerin umduğu gibi gitmiyordu. Şeyh Mahmud'un kafasında bağımsız bir Kürt krallığı hedefi vardı ve bunun için çalışmaya başlamıştı. Hatta Ocak-Mart (1923) aylarında Özdemir ve diğer Türk subayları ile görüşmeler yaptı. Bunun farkına varan İngilizler, Şeyh Mahmud'un görevine son vererek Süleymaniye'yi terketmesi için süre verdiler. Süre sonunda Süleymaniye havadan bombalandı; Şeyh Mahmud, Süleymaniye'den çekildi. Bu güç gösterisiyle bölgede avantaj, İngilizlere geçmişti. Aşiretler Özdemir'den desteklerini çekerken (zaten yoğun hava harekatı sırasında Türk garnizonu Revanduz'dan çekilmişti), İngilizler bütün bölgede kontrolü ele geçirmeye başlamışlar ve Süleymaniye'de Şeyh Mahmud'un rakiplerinden oluşan bir yönetimi iş başına getirmişlerdi. Ancak bu yeni yönetim, İngiliz askerleri çekilir çekilmez tutunamayarak dağılmıştı. Temmuz'da Şeyh Mahmud yeniden Süleymaniye'ye girmiş ve Bağdat o anda durumu kabullenmekten başka bir şey yapamamıştı. Yaklaşık bir yıl süren hava hareketleri sonunda, 1924 Temmuz'unda, Irak askerleri Süleymaniye'ye girdiler. Şeyh Mahmud ve bağlıları (yaklaşık 7 bin kişi) dağlara kaçtı.

Bu aşamada İngilizler bölgede yumuşak bir yönetim kurmayı tercih ettiler. Zira Lozan Konferansı, 24 Temmuz 1923'de sonuçlanmıştı ama Musul meselesi henüz çözülmemişti. Lozan Antlaşması'na göre (3. madde) önce dokuz ay içerisinde Türk-İngiliz ikili görüşmeleri yapılacak; anlaşılmazsa sorunun çözümü Milletler Cemiyeti'ne havale edilecekti. 1924 Mayıs-Haziran aylarında İstanbul'da yapılan Türk-İngiliz görüşmeleri sonuçsuz kalınca, sorun Eylül 1924'ten itibaren Milletler Cemiyeti gündemine geldi. Ocak 1925'ten itibaren üç kişilik bir tahkik komisyonu bölgeye giderek rapor hazırlamaya başladı. Milletler Cemiyeti 16 Aralık 1925'de tahkik komisyonunun ‘Musul Irak'ın bir parçası sayılmalı’ görüşünü kabul etti. 5 Haziran 1926 tarihli Türkiye-İngiltere-İrak antlaşmasıyla sorunun çözümü kesinleşmiş oldu: Türkiye, Musul'un Irak'ın parçası olduğunu kabul etti.

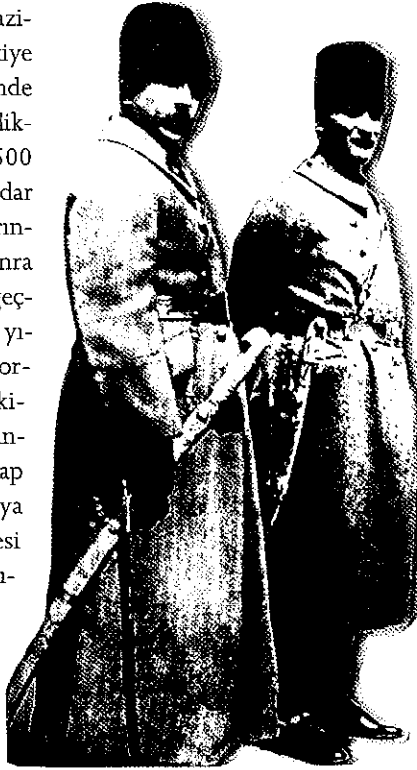
Musul sorununun her aşamasında ısrarını sürdüren ve bütün diplomatik yolları kullanan Türkiye için yapılacak pek

bir şey yoktu. Bu konuda TBMM'nde ağır eleştirilere maruz kalan Mustafa Kemal ve arkadaşları için iki seçenek vardı: Ya kararı istemeyerek de olsa kabul ederek yeni Türkiye'yi inşa etmeye girişecekler, ya da Musul konusunda İngiltere'yle bir savaşı göze alacaklardı. Onlar birinci seçeneği tercih ettiler. Ancak, Türkiye'nin petrol konusundaki hassasiyeti kabul edilerek, 1926 Antlaşması'nın 14. maddesiyle, Irak petrol gelirlerinin yüzde 10'u 25 yıl süreyle Türkiye'ye bırakıldı. Aynı antlaşmaya ek olarak 5 Haziran 1926'da verilen notaya göre ise Türkiye yüzde 10'luk hissesini isterse 12 ay içinde paraya dönüştürebilecek ve bunu bildirdikten itibaren 30 gün içinde Türkiye'ye 500 bin sterlin ödenecekti. Yakın zamana kadar bilinen (ya da Türk dış politikası kitaplarında yazan) Türkiye'nin antlaşmadan sonra 500 bin sterlin alarak yüzde 10'dan vazgeçtiği. Ancak Hikmet Uluğbay'ın 1995 yılında yayınladığı çalışmasıyla (İmparatorluktan Cumhuriyete Petropolitik) Türkiye'nin yıllık petrol gelirini tercih ettiği anlaşıldı. Uluğbay'ın bütçeler ve kesin hesap kanunları üzerinde yaptığı hesaplama göre, Türkiye'ye bu dönemde ödemesi gereken miktar 5.500.000 sterlindir; bunun 3.500.000 sterlini 1954 yılına kadar çeşitli aralıklarla (18 yıl) ödenmiştir. Ödenmeyen kısmın (7 yıl) görüşmeleri devam ederken Irak'ta 1958 darbesi olmuş, görüşmeler kesilmiştir. Tahsil edilemeyen ve fakat unutturulmak da istenmeyen bu alacak 1986 yılına kadar ayrı bir bütçe maddesi olarak gösterilmiştir. Konu son Irak krizi ile birlikte tekrar gündeme gelmiş ve kamuoyunda tartışmalara sebep olmuştur.

Musul'da neler oldu?

Peki, Irak'a bırakılan Musul'da neler oldu? 1930'da İngiltere'nin iki yıl içinde Irak'a bağımsızlığını vereceğini ilan etmesiyle birlikte Kuzey Irak'ta sular tekrar dalgalanmaya başladı. Kürtlerin geleceği ne olacaktı? Irak-İngiliz bağımsızlık antlaşmasında Kürtler

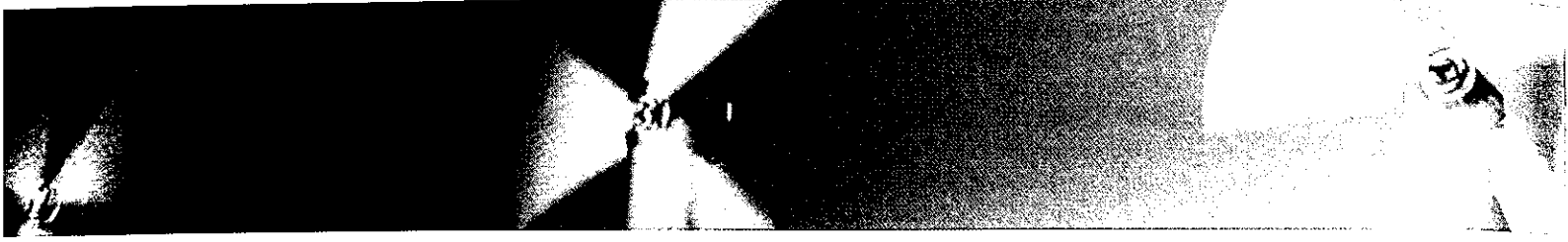
Musul'un geleceği Lozan Barış Konferansı'nda görüşülecekti. Lozan'a giden İnönü başkanlığındaki TBMM heyetine verilen

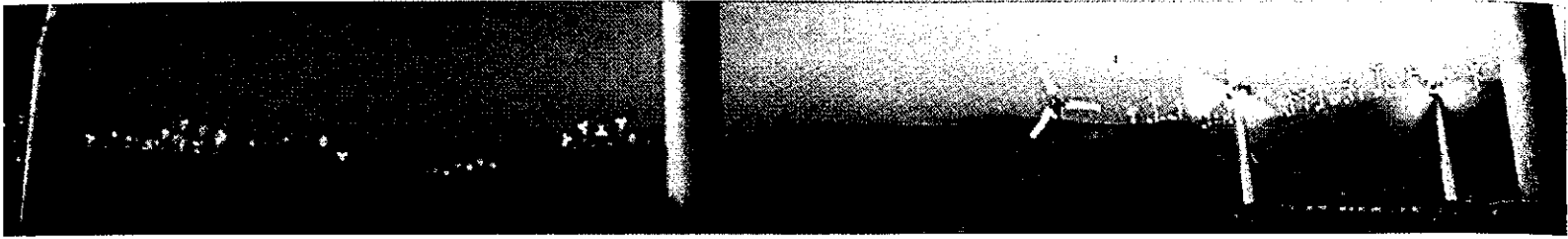
talimat açtı:
Süleymaniye, Musul
ve Kerkük livaları
(Muş vilayeti)
istenecek,
İngilizleri
ikna etmek için
gerekirse petrolden
hisse önerilecekti.

hakkında herhangi bir madde yoktu. Kürtler arasında huzursuzluk artmaya, lokal otonomi- hatta İngiliz gözetiminde bağımsızlık- doğrultusunda talepler oluşmaya başladı. Bu talepler giderek resmi başvurulara, hükümete karşı protestolara, toplantılara ve gösterilere dönüştü. Olayların büyümesiyle birlikte tutuklamalar başladı. İşte bu aşamada, Ekim 1930 sonlarında, Şeyh Mahmud, İran'dan sınırı geçerek 'İngiliz mandası altında birleşik Kürdistan' hedefiyle aşiretleri ayaklandırmaya başladı. Bağdat ve İngilizler kendisini engellemek için yoğun bir askeri kampanya başlattılar: Sonunda Şeyh Mahmud teslim olmak zorunda kaldı (İran sığınma talebini kabul etmemişti) ve Güney Irak'a sürgüne gönderildi. Ancak İngilizler, Süleymaniye ve civarında hakim olan Şeyh Mahmud Berzenci'den kurtuldukları sırada, kuzeyde başka bir aile, Barzaniler öne çıkarak mücadeleye devam ediyordu. 1930'dan başlayarak Barzaniler (Önce Molla Mustafa ve ardından oğlu Mesut Barzani) ve daha sonra 1960'lardan itibaren Celal Talabani, Bağdat'a karşı otonomi talep etmeye ve silahlı mücadelelerine devam ettiler. Kısaca belirtmek gerekirse, bu bölgenin son seksen yıllık tarihine bakıldığında sadece otuz yıllık bir barış dönemi görülmektedir. Yaklaşık elli yıllık bir süre ise savaşlar ve isyanlarla geçmiştir. Bugünkü Irak krizinin boyutları ele alındığında öyle açmazlarla ya da çıkmazlarla karşı karşıya gelinir ki, Kuzey Irak'taki mevcut yapı/ilişkiler değişmedikçe, krizin uzunca bir süre daha çözümünün mümkün olamayacağı ve bölgenin istikrara kavuşabilmesi için daha uzunca bir süre gerekeceği görülür. Bugün, bölgenin kaderinde rol oynayan isimlerin (aşiret ve tarikat liderlerinin), bu rollerini son yüz elli yıldır oynadıkları düşünüldüğünde, Irak krizinin tarihi temelleri ya da bugünkü krizin niçin tarihin ışığında anlaşılması gerektiği gerçeği daha bir anlam kazanmaktadır.

Doç. Dr. Gökhan Çetinsaya
İTÜ Öğretim Üyesi

YENİ(LENEBİLİR) ENERJİ KAYNAKLARI

V E T Ü R K İ Y E

Filiz Karaosmanoğlu

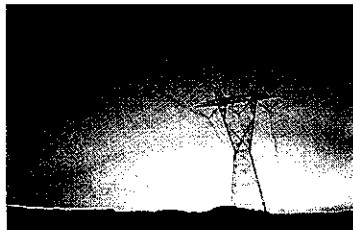
Enerji, insanlığın temel girdilerinin karşılanmasında, ülkelerin sosyal ve ekonomik olarak kalkınmasında en önemli gereksinimlerinden biridir. Dünya nüfusu ve endüstriyel gelişmelere paralel olarak enerji gereksinimi giderek artarken, fosil enerji kaynaklarının rezervleri de hızla tükenmektedir. En son istatistiksel değerlendirmelere göre; petrolün 41, doğalgazın 62, kömürün ise 230 yıl rezerv kullanım süresi bulunmaktadır.

Türkiye'nin birincil enerji kaynakları rezerv değerleri incelendiğinde; kömür rezervi ile jeotermal ve hidrolik enerji potansiyelinin dünya kaynak varlığının %1'i civarında, petrol ve doğalgaz rezervlerinin son derece kısıtlı olduğu, toryum rezervinin ise, dünya rezervinin %54'ünü oluşturduğu görülmektedir. Ülkemizde petrol ve doğalgaz üretim miktarları oldukça küçük ve ana enerji kaynağımız başta linyit olmak üzere kömürdür.

Birincil enerji kaynakları içinde;

Kömür	: %49.1
Petrol ve doğalgaz	: %13.9
Hidrolik ve jeotermal elektrik	: %11.3
Diğer yenilenebilir kaynaklar	: %0.6

yere sahiptir.

Türkiye'deki kişi başına enerji tüketimi 1416 kW değerindedir. Tüketimdeki en yüksek pay petrole aittir. Aşağıda sektörlerin enerji tüketim payları verilmektedir:

Sanayi	: %37
Konut ve Hizmetler	: %32
Ulaştırma	: %23
Tarım	: %5
Diğer Uygulamalar	: %3

Türkiye'nin enerji talebinin büyük bir bölümü, dışalım ile karşılanmaktadır. Türkiye enerji talebinde, üretiminde ve dışalımında yıllara bağlı olarak artış, talebin yerli üretimde karşılanma oranında ise azalma görülmektedir. 1990 yılında %47.7 olan enerji talebinin yerli üretimle karşılanma oranı 2000 yılında %33 olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti 100. yılına ulaştığında, talep-üretim açığı 278.92 Mtep

(milyar ton eşdeğer petrol) olurken, yerli üretimin toplam birincil enerji talebini karşılama oranı: % 34.2'den % 23.6'ya düşecektir. Tablo 1'de Türkiye'nin, yenilenebilir enerji kaynakları üretim-tüketim değerleri ile üretim ve talep projeksiyonları sunulmaktadır. Ülkemiz enerji tüketimi

nin yaklaşık % 2'si rüzgar enerjisine dönüşmektedir. Türkiye'de dünyada rüzgar gücü yüksek olan ilk %30 alan içindedir. ELE ve DMI "Türkiye Rüzgar Atlası" projesini tamamlamıştır. Elektrik üretmeye yönelik rüzgar potansiyeli yüksek bölgeler Marmara, Ege ve Akdeniz kıyılarıdır. Türkiye'nin rüzgar enerjisi toplam potansiyeli ise, 88000 MW'tır.

Rüzgar enerjisinden, mekanik olarak su pompajında, elektrik eldesinde, jeneratörler ve santrallerde (kara tipi ve deniz üstü santraller) yararlanılmaktadır. Rüzgar enerjisi santralleri şebekeye bağlı olmayan (bireysel- 40-300 W) ve şebekeye bağlı (rüzgar tarlaları- 700-100 kW) olarak iki şekilde uygulanmaktadır. Bireysel türbinlerde elde edilen elektrik, akülerde depolanabilir veya diğer kaynaklarla kombine olarak (güneş, sıvı yakıtlar gibi) kullanılabilir. Bu tip üretim, deniz fenerleri, gözlem noktaları ve iletişim istasyonları için çok uygundur.

Tablo 2'de ülkemizde mevcut rüzgar santrallerinin bilgileri özetlenmiştir. Türkiye'de ilk rüzgar elektrigi 1986 yılında Çeşme-Altinyunus'ta 55 MW gücünde bir yapılanmada 100.000 kWh/yıl elektrik üretimi ile gerçekleştirilmiş, uluslararası boyuttaki ilk üretim ise Şubat 1998'te Çeşme-Germiyan'da Demirer

Holding çatısı altında yapılmıştır. Aynı yıl kasım ayında Güçbirliği- Interwind şirketi Çeşme - Alaçatı'daki ARES santralini kurmuştur. Demirer Holding tarafından kurulan BORES rüzgar santrali, 17 adet türbine sahip olup (ortalama ömür:30-35 yıl), 13 milyon dolara 6 yılda geri ödeme planı ile üretilmiştir. Bu tesis, Türkiye'nin kurulu en büyük tesisidir. Üretilen elektriğin on yedide biri Bozcaada'da kullanılmakta, kalanı ise denizaltı kablosu ile Çanakkale'ye iletilmektedir. Şu anda otuz civarında yeni rüzgar projesi çeşitli aşamalarda kurulmaya adaydır ve sözleşmesi imzalanan 16 proje halen beklemektedir. Yeni enerji kaynakları içinde, ülkemizde en çok rüzgar enerjisi uygulamaları için girişim bulunmaktadır. Rüzgar enerjisi uygulamaları için, Türkiye orman alanları, SİT alanları, milli parklar ve özellikle adalar, çevrenin korunması açısından ayrı bir öneme sahiptir. Nerede, hangi güçte santral kurulacağı konusunda planlama şarttır. Bu amaçla, Müteşebbisler "Rüzgar Enerjisi Santralleri Yatırımcıları Derneği-RESYAD" çatısı altında toplandılar.

Şebekeye bağlanmadaki sorunların giderilmesi ve aday projelerin hızla desteklenmesi ise aciliyet arz etmektedir. Ege bölgesinde de uzun süredir rüzgar gücü üretilmekte ve su pompajında kullanılmaktadır. Türbin kanat yapımı konusunda uluslararası işbirlikleri yanı sıra, yerli üretimin de teşvik edilmesi yararlı olacaktır.

Hidrolik enerji

Türkiye'nin, brüt hidroelektrik potansiyeli 433 TWh/yıl, ekonomik hidroelektrik enerji potansiyeli ise 125 Milyar kWh'dır. Bu potansiyelin %30'u değerlendirilmiştir ve mevcut ekonomik potansiyel Avrupa'da ikinci sıradadır. Ülkemizde 129 hidroelektrik santral işletme bulunmaktadır. Termik santraller ve doğalgaz santralleri ile hidroelektrik santraller karşılaştırıldığında, dünyadaki eğilimler ve çevresel faktörler de dikkate alındığında, hidroelektrik santralleri avantajları ile ortaya çıkmaktadır. Ancak bu değerlendirme, ülkemiz eğilim ve uygulamasından uzaktır. Elektrik santral

kurulum kaynak sıralamasında çok yerde doğalgazın öne çıkarılması, hatta nükleer enerjinin gündeme getirilmesi anlaşılır gibi değildir. Ülkemizin mevcut hidrolik enerji potansiyeli etkin değerlendirilmeli,

havza planlamaları yapılmalı, mevcut santrallerde kapasiteler verimli kullanılmalıdır. Aynı biçimde, küçük hidroelektrik santral kurulması, özel sektörün katılımının artırılması ve baraj elektromekanik aksam ve kontrol sistemlerinin yurtiçinde yapılması teşvik edilmelidir.

Jeotermal enerji

Ülkemizin brüt jeotermal elektrik potansiyeli, dünyada yedinci sırada ve 4500 MW değerindedir. Bu enerjiden konutlarda ısıtma, sera ısıtıcılığı, kaplıcalarda ve elektrik üretiminde yararlanılmaktadır. Türkiye'de jeotermal elektrik üretim miktarı çok düşüktür ve santral sayısının artması gerekmektedir. Ülkemizde 170 jeotermal alan bulunmasına karşılık 105 kuyu açılmıştır. Jeotermal sahaların %38'inde henüz kuyu açılmamıştır. MTA Genel Müdürlüğü'nce sıcaklığı 35°C üzerinde olan 170 adet saha saptanmıştır. 161'i merkezi ısıtma, endüstriyel proses ısısı ve kaplıca kullanımına uygun bu sahaların çoğu, Batı, Kuzey-Batı, Orta Ana-

TABLE II / Türkiye'deki rüzgar santralleri

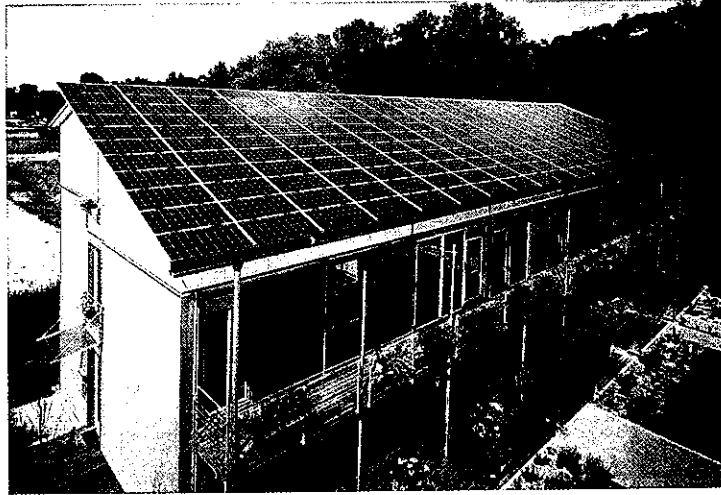
Yer	Firma	Kuruluşu	Güç (MW)	Tip
Çeşme Germiyan	Delta Plastik	1998	1.7	Oto prodüktör
Çeşme Alaçatı	ARES	1998	7.2	Yap-İşlet-Devret
Bozcaada	BORES	2000	10.2	Yap-İşlet-Devret

dolu ve Doğu Anadolu'da toplanmıştır. Elektrik üretimi ve entegre ısıtma sistemleri için uygun sahalara ise; Denizli-Kızıldere, Aydın-Germencik, Aydın-Salavatlı, Çanakkale-Tuzla, Manisa-Salihli, Kütahya-Simav, İzmir-Seferihisar, Aydın-Yılmazköy'dedir. 150°C sıcaklıktan düşük jeotermal kaynaklar, verim düşüklüğü nedeni ile doğrudan elektrik eldesinde kullanılamamaktadır. Ülkemizde ilk jeotermal santral 1984 yılında Denizli-Kızıldere'de (kurulu güç: 20.4 MW) kurulmuştur. Aydın-Germencik'te yeni santral girişimleri (50-100 MW) sürmektedir.

Jeotermal elektrik üretmeye uygun sahaların devreye girmesi ile Türkiye toplam elektrik gücüne büyük katkı sağlanacaktır. Aydın/Sultan Hisar-Salavatlı jeotermal sahasında elektrik enerjisi üretecek olan ve arta kalan jeotermal akışkanın endüstride entegre olarak kullanımını sağlamayı hedefleyen "EGE Enerji A.Ş.", 2002 Ulusal Enerji Teknoloji ödülü'nü aldı, bu girişimlerin artması beklenmektedir.

Dalga enerjisi

Denizlerde; dalga enerjisi, sıcaklık gradyent enerjisi, akıntı enerjisi ve med-cezir enerjisi olarak tanımlanan enerji tipleri mevcuttur. Deniz ve okyanus yüzeylerinde, rüzgar hareketleri sonucu, sınır tabakasındaki sürtünme dolayısı ile dalgalar oluşur. Su yüzeyinde rastgele iniş-çıkışlar ile dalgalar, bir başka deyişle dalga enerjisi oluşur. Dalga enerjisi üzerine süren bilimsel çalışmalar, petrol krizleri sonrasında artmış, uygulamalar 90'lı yıllarda önem kazanmıştır. Dünya Enerji Konseyi dünya dalga enerjisi potansiyelini 2 TW olarak belirlemiştir. Çevresel avantajları ortada olan dalga enerjisinin, yatırım maliyeti diğer yenilenebilir kaynaklardan daha yüksektir. İngiltere, İrlanda, Norveç ve Portekiz gibi ülkelerde dalga enerjisinin önemi anlaşılmış, santraller kurulmuş, devlet desteği ile pilot çalışmalar başlatılmış ya da enerji planlamalarında yakın hedef olarak konu yer almıştır. Örneğin, Norveç kuzey sahillerinde 350 kW'lık, Endonezya-Avustralya arasında 1.5 MW'lık santraller hizmettedir. Marmara denizi hariç, Türkiye açık deniz kıyı uzunluğu 8210 km civarındadır. Turizm, balıkçılık ve

kıyı tesisleri dışındaki, kullanıma uygun beşte birlik kısımda 18.5TWh/yıl düzeyinde bir dalga enerjisi elde edilebileceği hesaplanmıştır. Dalga enerjisi, uzun vade enerji plan-programları içinde yer alabilecek önemli bir seçenektir.

Hidrojen enerjisi

Geleceğin en önemli yakıtı olarak hidrojen, geleceğin yakıt teknolojisi olarak ise yakıt pilleri görülmektedir. Hidrokarbon kaynaklarından ve biyoteknolojik olarak hidrojen elde etmek mümkündür. Hidrojen alışılagelmiş-birincil yakıtların tümüne alternatif olarak doğrudan yakılarak veya yakıt pillerinde elektrığe dönüştürülerek kullanılabilir. Yakıt pillerinin, uzay çalışmaları, askeri uygulamalar, evsel uygulamalar, sabit güç üretim sistemleri, yüksek güç üretim sistemleri, taşınabilir güç kaynağı uygulamaları, atık-atık

su uygulamaları ve taşıt uygulamalarında son 20 yılda büyük hızla gelişen bir konumu bulunmaktadır. Hidrojeni yakıt olarak kullanan yakıt pilli elektrikli taşıtlar ve hibrid elektrikli taşıt üretimi için lider otomotiv firmaları yarış halindedir; 2005 sonrasında konunun ciddi bir pazarı oluşacaktır.

Türkiye, hidrojeni, enerji planlamaları içine acilen almalıdır. Bu konu

için araştırma-geliştirme alt yapımız uygundur ve ülkemiz bu konuda saygın bilim adamlarına sahiptir. Özellikle çok uluslu otomotiv firmalarının Türkiye birimlerinin konuya, ulusal bağlamda eğilmeleri yararlı olacaktır.

Biyokütle enerjisi

Biyokütle enerji teknolojisi kapsamında; odun (enerji ormanları, ağaç artıkları), yağlı tohum bitkileri (ayçiçek, kolza, soya v.b), karbohidrat bitkileri (patates, buğday, mısır, pancar, v.b), elyaf bitkileri (keten, kenaf, kenevir, sorgum, vb.), bitkisel artıklar (dal, sap, saman, kök, kabuk v.b), hayvansal atıklar ile şehirsel ve endüstriyel atıklar değerlendirilmektedir. Biyokütle yenilenebilir, her yerde yetiştirilebilen, sosyo-ekonomik gelişme sağlayan, çevre dostu, elektrik üretilen, taşıtlar için yakıt elde edilebilen stratejik bir

enerji kaynağıdır. Biyokütle doğrudan yakılarak veya çeşitli süreçlerle yakıt kalitesi artırılıp, mevcut yakıtlara eşdeğer özelliklerde alternatif biyoyakıtlar (kolay taşınabilir, depolanabilir ve kullanılabilir yakıtlar) elde edilerek enerji teknolojisinde değerlendirilmektedir.

Biyokütleden; fiziksel süreçler (boyut küçültme-kırma ve öğütme, kurutma, filtrasyon, ekstraksiyon ve biriktirme) ve dönüşüm süreçleri (biyokimyasal ve termokimyasal süreçler) ile yakıt elde edilmektedir. Dönüşüm süreçleri ve ürünlerine örnek olarak, uygulamadaki başarısını kanıtlamış aşağıdaki biyoyakıtlar verilebilir.

Süreçler:

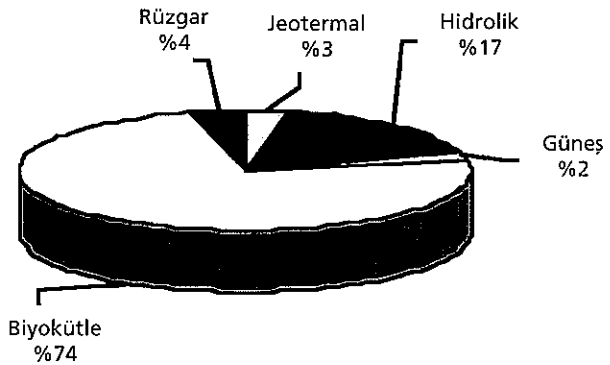
- Biyometanlaştırma : Biyogaz
- Biyofotoliz : Hidrojen
- Fermentasyon : Biyoetanol
- Piroliz : Pirolitik sıvı
- Gazlaştırma : Gaz yakıt
- Karbonizasyon : Biyokömür
- Esterleşme : Biyomotorin-Biyodizel

Bu yakıtlar içinde biyogaz, biyoetanol ve biyomotorin (<http://www.biyomotorin-biodiesel.com>) önde yer almaktadır. Biyoyakıtların ülkemizde uygulanır olması için gerekli potansiyel, bilgi birikimi ve altyapı mevcuttur. Türkiye sadece odun, bitki ve hayvan atık-artıklarından yakacak olarak ısınma ve pişirmede yararlanmakta ve maalesef dünyadaki modern biyokütle kullanım eğiliminin dışında kalmaktadır. Türkiye'nin hayvansal ve bitkisel artık miktarı 10.3 Mtep değerindedir ve bu değer, ülkemiz enerji tüketiminin % 13'üne karşılık gelmektedir. Ülkemiz enerji ormanlığına uygundur (kavak, söğüt, kızılgağaç, okaliptüs, akasya gibi hızlı büyüyen ağaçlar) ve 4 milyar hektar devlet orman alanına sahiptir. Söz konusu alan, uygun planlamalar dahilinde, modern enerji ormanlığına değerlendirilmeli, kıymetli ağaçların yakacak olarak kesimi önlenmelidir. Türkiye'de toplam arazinin sadece %33.1'i işlenmektedir. İşlenmeyen arazi içinde, tarıma uygun % 3'lük bir alan mevcuttur. Bu alanın enerji tarımında kullanılması, kota kapsamından çıkarılan ürünler (tütün, şeker pancarı gibi) yerine de enerji amaçlı tarım (sorgum, miskantus, kanola, C4 bitkileri ekimi gibi) yapılması, tarım kesimine yön verecek, istihdam yaratacak ve ulusal gelir artacaktır. GAP, Yeşilirmak Havza Projesi gibi projeler kapsamında biyokütle enerji teknolojisi plan ve uygulamaları mutlaka yer almalıdır. Ülkemizde 65 bin ton/gün miktarında çöp çıkmaktadır. Çöplerin düzenli depolama ile elektrik eldesinde değerlendirilmesi de göz ardı edilmemelidir.

Sonuç

Avrupa Birliği temiz yakıtları desteklemektedir. Avrupa Birliği'ne üye ülkelerin 2000 yılındaki enerji ihtiyacının %6'sı yenilenebilir enerji kaynaklarından sağlanmıştır. Biyokütle, bu kaynaklar içinde % 55'lik bir paya sahiptir. AB ülkeleri, 27 Kasım 2001 tarihli yönergede (2001/77/EC) 2010 yılında toplam enerji tüketiminin %22'sini yenilenebilir kaynaklardan (biyokütlenin payı %74) sağlamayı taahhüt etmiştir. Bu durum Şekil 1'den izlenebilir. Görüldüğü gibi en büyük pay biyoyakıtlara aittir. AB'de, Kyoto Protokolü çerçevesinde CO₂ emisyonlarının azaltılması konusunda biyoyakıtlar ve özellikle biyomotorin özel bir yere sahiptir. Türkiye de bu gelişme ve planlamaların dışında kalmamalıdır.

Şekil 1 / Yenilenebilir enerji kaynakları kullanımı için 2010 yılı avrupa hedefi

Enerji üretiminin üç katı oranında enerji tüketen ülkemizde, toplam enerji tüketimine çok yakın bir miktarda, ekonomik olarak kullanılabilir, yenilenebilir enerji kaynak potansiyeli vardır. Ancak Türkiye'de konunun yeterli plan-programı ve yasal tabanı mevcut değildir. "Temiz Enerji Yasası" en kısa zamanda çıkarılmalı, EPDK çalışmaları kapsamında yeni-temiz enerjilerin konumu belirlenmeli, konuya ilişkin dünya uygulamaları değerlendirilerek, teşvik- muafiyet-vergi indirimi ile girişimciler desteklenmelidir. Enerji-tarım-çevre politikası içinde yenilenebilir enerji potansiyelimiz değerlendirilmelidir. Türkiye yeni-yenilenebilir-temiz enerjiyi ucuz ve verimli kullanmayı hak etmektedir.

Doç.Dr. Filiz Karaosmanoğlu

İTÜ Öğretim Üyesi, Su Vakfı Enerji Koordinatörü, Temiz Enerji Vakfı Üst Kurul Üyesi, Avusturya Biyoyakıt Enstitüsü Türkiye Temsilcisi

Cep telefonunuzla aynı anda 5 kişiyle konuşun.

KonferansCell'de cep telefonunuzdan aynı anda 5 kişiyle konuşabilir, toplantılarınızı tek görüşme içinde gerçekleştirebilirsiniz. Servisimizden yararlanmak için konuşmak istediğiniz kişiyi arayın, YES'e basarak beklemeye alın, daha sonra konuşmak istediğiniz diğer kişiyi arayın, 3'e ve YES'e basın. Bu işlemi görüşmeye eklemek istediğiniz her numara için tekrarlayın. KonferansCell ile konuşmalarınıza yalnızca siz değil, aradığınız kişiler de 5 kişiyi davet edebilir. Artık siz neredesiniz, toplantınız da orada.

KonferansCELL

Enerjide petrol /doğalgaz dengesi

Fosil evliliği katolik bir evlilik mi?

Cenk Pala

Bu başlık, Orta Asya'ya, yani bu coğrafi tanımlamaya asıl anlamını veren, kapitalist dünya iktisadi sisteminin yeni hidrokarbon deposu Hazar Denizi'ni mercek altına almadan önce, bir parçası olunacak dünya dengelerinin gözden geçirilmesi amacıyla atılmış bir başlıktır. Başlıkta sorduğumuz soruya kısaca cevap vererek devam edelim: Evet, bu evlilik katolik bir evliliktir, en azından gözle görülür bir gelecek için böyle de kalacağı düşünülmektedir! Çevre duyarlılığı ve dünyayı "kötü adam" fosil yakıtlardan kurtarma çabalarını küçümsememekle birlikte, hiç bir yenilenebilir enerji kaynağının ticari ölçekte petrol ve doğalgaz ile en azından önümüzdeki 60 ve belki de 100 yıl içinde gerçek anlamda rekabet edemeyeceği ortadadır.

Dünyanın gözü önünde cereyan eden Kyoto görüşmeleri, bunun en önemli kanıtlarından biridir. Gelişmiş ülkeler, en azından dünya iktisadi ve finansal sistemi ile bunun teknolojik alt yapısı "fosil yakıt"lara dayalı olmaktan vazgeçemediği müddetçe sadece Kyoto sürecini sulandırmakla yetinecekler, emisyonlara gerçek bir çözüm bulamadıkları gibi Sanayi Devrimi'nden bu yana üzerlerine yapışan tarihsel sorumlulukları da gelişen ülkelerin sırtına yüklemek için, "emisyon ticareti" benzeri post-modern çözümler üreterek ve böylece daha az kirletenlere deyim yerindeyse "rüşvet" vererek fosil yakıt tüketmeye devam edeceklerdir.

Bugün 6 milyarı çoktan aşmış olan dünya nüfusunun, 2020 yılına kadar yılda % 1.4'lük bir artışla 8 milyarın

üzerine çıkması ve 2050 yılına kadar da 10 milyara ulaşması beklenmektedir. Bu artışın ana kaynağı gelişmekte olan ülkelerdir. 2020'lerde dünyadaki her 5 kişiden 4'ü bu ülkelerden olacaktır. Sözkonusu nüfus patlaması ve artan gelir düzeyimin etkisi, dünya toplam enerji tüketimine doğrudan yansıtacaktır: 2001 yılı sonu itibarıyla 9.1 milyar ton petrol eşdeğeri (TPE)'ne ulaşan dünya enerji tüketiminin, nüfus artışının üzerinde bir trend izleyerek % 1.7'lik yıllık bir artış kaydetmesi ve 2010'da 11.3 milyar TPE'ye, 2020'de ise 13.4 milyar TPE'ye ulaşması beklenmektedir.

Bu hızlı talep artışı, özellikle çevreyi tehdit eden pek çok olumsuzluğu da beraberinde getirecektir: Bu süreçte, bugün 23 milyar tonun biraz üzerinde seyreden enerji kaynaklı, toplam CO₂ emisyonunun, enerji tüketiminde mevcut trendin sürmesi durumunda katlanarak artacağı, 2010'da 29 milyar ton ve 2020'de ise 36 milyar ton karbondioksitin atmosfere salınacağı tahmin edilmektedir. Halihazırda % 35 civarında seyreden, gelişen ülkelerin toplam emisyondaki payının, % 3.5 gibi dünya ve gelişmiş ülkeler ortalamasının üzerinde seyredecek bir yıllık emisyon artış hızıyla, 2010'da ilk önce gelişmiş ülkelerin payı ile eşitlenmesi (% 44) ve ardından 2020 yılında ise % 50'ye çıkması beklenmektedir. ⁽¹⁾

Özetle, gelişen ülkeler, 2020'de, hem dünya enerjisinin yaklaşık yarısını tüketecekler hem de enerji kaynaklı CO₂ emisyonunun yarısından sorumlu olacaklardır. Türkiye'nin

ise global toplamdaki payı, tıpkı global enerji tüketimindeki payı gibi, % 1'in altındadır. Gerek genel enerji tüketiminde gerekse elektrik üretiminde temel yakıt olarak "kömürü" tercih eden sadece Çin ve Hindistan ise, global toplamdan, birlikte % 26 oranında (B. Avrupa payına eşit) pay alacaklardır. İşte, gelişmiş ülkeleri endişelendiren, kendileri fosil yakıtları bırakamayacakları için gelişen ülkeleri, Kyoto Protokolü ile taahhüt altına almaya yönelten karamsar tablo budur.

Petrol krizleri sonrasında dünya genelindeki resmi görmek için hazırlanan Tablo 1'den, özellikle gelişmiş ülkelerin petrol krizleri sonrasında uyguladıkları sanayileşme, enerji ve teknoloji politikalarının yansıması olarak, 1973'de % 53 ile dünya birincil enerji tüketiminde en üst düzeye ulaşan petrol payının, 2000 yılı sonu itibarıyla % 40'a gerilediği anlaşıyor. Fosil yakıtlararası ikamede ise kömür ve doğalgaz paylarının önemli ölçüde arttığı ve global enerji tüketiminden yaklaşık aynı oranda pay aldıkları gözleniyor. Fosil yakıt dışı enerji kaynakları arasında ise en büyük katkının nükleer enerji tarafından yapıldığı ortaya çıkıyor. Bu süreçte değişmeyen tek şey fosil yakıt bağımlılığıdır: 1973 yılında global enerji tüketiminin % 87'sini sağlayan fosil yakıtların payı, 2000 yılında % 89 düzeyine çıkmıştır.

Aynı tablodan, fosil yakıtların, 2020 yılı dünya enerji tüketiminin de en az % 92'sinden sorumlu olacakları anlaşılmaktadır. Önümüzdeki 20 yıl ve pek çok ciddi çalışmaya göre 50, hatta 100 yıl içinde, dünya ülkelerinin, ne fosil yakıt ne de kömür tüketiminden kolayca vazgeçemeyeceklerini söylemek mümkündür. Üstelik, diğer fosil yakıtların "düşme" eğilimine girip, giderek daha pahalı hale gelecekleri 2050'lerden sonra, tıpkı petrol krizlerinin ardından yaşanan gelişmeler gibi yine kömürün "dengeleyici kaynak" olarak stratejik önemini artırması beklenebilir.

Uluslararası Enerji Ajansı'nın 2020'ye kadar dünya enerji dengelerini inceleyen kapsamlı bir raporuna göre (IEA 1998a:19-

20)⁽²⁾; hem gelişmiş hem gelişen ülkelerde kömür, üretim alanlarının yakınında kullanılmasından kaynaklanan düşük maliyet nedeniyle, özellikle elektrik üretimindeki önemini koruyacaktır. Boru hattı sistemlerinin mevcut olduğu ya da kurulabileceği yerlerde, yeni elektrik santralleri gibi pek çok uygulamada yakıt seçeneği olarak daha çok doğalgazın tercih edileceği anlaşılmaktadır. Bir anlamda doğalgaz, bugün bir duraklama dönemi geçiren nükleer enerji, tekrar büyük oranda devreye girene kadar, yani 2050'ler sonrasına kadar, özellikle çevresel açıdan bir "geçiş yakıtı" görevi üstlenecektir. Doğalgaza, "21. Yüzyılın Yakıtı" denilmesinin asıl nedeni budur.

Tablo 1'den, 20. yüzyıla damgasını vuran petrolün, dünya enerji dengesinde en büyük paya sahip yakıt olma özelliğini önümüzdeki 20 yıllık dönemde de koruyacağı anlaşılmaktadır:

Bugün global enerji tüketiminin % 40'ından sorumlu olan petrolün toplamdaki payı, 2020'de çok az gerileyerek % 38 gibi hala yüksek bir oranda seyredecektir. İşte, genel olarak "petrolü" ve özelde ise "Hazar petrolünü" dünya iktisadi sistemi açısından önemini kanıtlayan da, bizat bu rakamlardır. Ajans da, bu

Tablo 1:

	1973	1982-85	1998a	2001a	2020
Kömür	39	38	28	29	24
Doğalgaz	24	30	39	41	44
Nükleer	7	6	4	3	3
Fosil yakıt dışı	2	4	3	3	3
Diğer	10	0	6	1	1

hazır, güneş, rüzgar, gelgit, jeotermal, geleneksel ve modern biyolojik yakıtlar.
IEA (1982-85), IEA (1998a), IEA (2001a), BP (2002)

nedenle, Avrupa ve Asya pazarlarının artan ihtiyaçlarını karşılamak üzere, yeni yüzyılın gözdesi Hazar Bölgesi'nde yer alan ham petrol ve doğalgaz rezervlerinin hızla geliştirilmesinin Batı açısından öneminden söz etmektedir (Aynı raporu 2001 verileriyle revize eden Ajans'ın (IEA 2001b), daha önceki raporundaki genel eğilimlerin aynı kalacağını belirterek, Hazar'a daha geniş yer ayırması bunun kanıtıdır!).

Ajans Raporu'nda, bunun temel nedeni olarak, petrolün, 2020'ye kadar, özellikle kara ve hava taşımacılığı alt sektörlerinin hızla büyüyen enerji talebinin karşılanmasında artan oranda kullanılacağına işaret edilmektedir. Yapılan projeksiyonlara göre, önümüzdeki 20 yıl içinde, dünya petrol tüketiminde gerçekleşecek yaklaşık 2 milyar ton'luk (15 milyar varil) ilave artışın % 59'u

“ulaştırma” sektöründen kaynaklanacaktır. Burada yeri gelmişken, ulaştırma sektöründen hareketle, petrolün, dünya enerji dengesindeki ağırlığı ile ilgili önemli bir saptama daha yapmakta fayda vardır. Petrol krizlerini takip eden dönemde, sektörel bazda, petrol kullanımında en büyük pay ve artış, ulaştırma sektöründe yaşanmıştır. Rakamlarla ifade edersek, 1973-1999 döneminde, ulaştırma sektörünün dünya toplam petrol tüketimindeki payı % 42’den % 58’e çıkmıştır (IEA 2001a:33).

Dünyanın “petrol açlığı”

Günümüzde, ulaştırma sektörünün dünya genel enerji tüketimindeki payının % 20 olduğu, bunun da 3/4’ünün karayolu taşımacılığına gittiği ve karayollarında seyahat eden taşıtların temel yakıt olarak hala petrol kullandığı dikkate alındığında; hidrojen, elektrik ya da metanol/etanol gibi araçlarda petrolü ikame edecek ekonomik bir alternatif yakıt bulunmadığı veya bu alternatiflere dayalı yakıt hücreleri benzeri bir teknolojik devrim yaşanmadığı sürece, bu yüzyılın en azından ilk yarısında petrolün öneminin azalacağını ileri sürmek mümkün değildir. Kaldı ki, nispi olarak önemli azalacak olmakla birlikte, büyük petrol, otomotiv ve inşaat şirketlerinin hatta ilgili yan sanayilerin iştahını kabartan, Asya ve özellikle Çin’in katlanarak artan enerji açlığı devam ettiği sürece siyah altın, dünya enerji dengesinin en önemli bileşenlerinden biri olmaya devam edecektir. Dünyanın “petrol açlığı”, yeni bir kaynağın, Hazar Petrolleri’nin dünya pazarlarına sunulmasının arkasında yer alan en önemli motiflerden biridir.

Yeni yüzyılın tüm stratejik denklemlerinde baş parametre olacağı sezilen Çin meselesini biraz daha açarsak, otomobil satışlarının daha bugünden yılda 1 milyonu aştığı Çin, her 10.000 kişiye sadece 3 otomobilin düşmesi özelliğiyle dünya kapitalist sisteminin önde gelen ekonomilerinin iştahını kabartmaktadır. Üstelik, Çin, sadece otomotiv sanayii için değil, yapılması planlanan 35.000 km’lik süper otoyolların ve en az 5 kat artacağı tahmin edilen park ihtiyacı nedeniyle kapalı otopark yapımından pay alacak inşaat şirketleri açısından da çok önemli bir pazardır (Energy Economist 1998 :1-3).

Son dönemde yaşanan ABD-Çin yakınlaşmasını, bu açıdan da değerlendirmek gerekir. ABD’nin Şangay Beşlisi (Altılısı oldu, ABD sayının daha da artmaması için uğraşıyor) benzeri organizasyonlara karşı çıkmasının, hatta Afganistan müdahalesiyle⁽³⁾ Rusya ve Çin’e gönderdiği bir mesajla “benim iznim olmadan enerjiden hareketle bölgesel bir çekim merkezi yaratılmasına asla izin vermeyeceğim” demesinin gerisinde yatan neden ve Çin’in cazibesini artıran da, bu büyük potansiyelidir.

Önümüzdeki yirmi yılda doğalgaz tüketiminde meydana gelecek artışın kilit sektörü ise “elektrik” olacaktır. Günümüz global gaz tüketiminde % 35 ile en büyük pay “elektrik sektörüne” ait-

tir. Özellikle Kombine Çevrimli Doğalgaz Türbinleri’nin ısı verimliliğinde beklenen sürekli iyileştirmeler ve çevre dostu bir yakıt olması nedeniyle 2020’ye kadar, yeni elektrik santrallerinde daha çok doğalgazın tercih edileceği, buna bağlı olarak santrallerden kaynaklanacak doğalgaz talebinin % 4’lük bir yıllık ortalama artış hızıyla büyüyeceği tahmin edilmektedir (IEA 2001b:135-6).

Ajans, önümüzdeki yıllarda CO₂ emisyonlarının, Kyoto’da ülkelerce taahhüt edilen oranlarda azaltılması için, yeni politikaların belirlenerek uygulamaya konulmasının gerekliliğinden söz etmektedir. Bu politikalar, CO₂ başta olmak üzere sera gazı emisyonlarının ve fosil yakıt kullanımının azaltılması amacıyla “nükleer enerji” ve “hidrolik dışı yenilenebilir enerji kaynaklarının” geliştirilmesine destek verilmesidir. Yenilenebilir ya da alternatif enerji kaynaklarının dünya genelinde daha geniş bir kabul görbilmesi içinse, fosil yakıtlar başta olmak üzere diğer enerji kaynakları ile rekabet edebilecek düzeyde birim maliyetlerin azaltılması ve bazılarının yol açtığı çevresel problemlerin çözülmesi gerekmektedir. Bugünkü haliyle yerine getirilmesi mümkün görünmeyen Kyoto taahhütleri, dünya enerji talebinin gelecekteki yapısını ve büyüme trendini değiştirecek en önemli etken olacaktır. Bugün, bu yönde umut veren hiç bir kıvılcım bulunmamakla birlikte, tüm diğer Batılı bloklardan daha ciddi hedefler koymuş olan Avrupa Birliği (AB) ülkelerinin, Kyoto taahhütlerinin karşılanmasında baş vurabilecekleri en önemli ve belki de tek yakıt türünün “doğalgaz” olacağı gayet açıktır.

Petrol ithal eden ülkelerin 2020’ye kadar temel arz kaynağı olarak Ortadoğu’ya bağımlılıklarını sürdürmeleri beklenmektedir. Fiyatların 2010’a kadar önemli bir değişiklik göstermeyeceği, 2010’dan sonra konvansiyonel olmayan kaynaklardan sıvılaştırılmış yakıtın (petrollü şist, petrollü kum ile kömür, biyokütle veya biyogazdan dönüştürülen kaynaklar vb) önem kazanmasıyla 2010-2015 döneminde fiyatların yükseleceği tahmin edilmektedir. Ortadoğu petrolüne bağımlılık ve konvansiyonel olmayan sıvı yakıtların kullanımına yönelim, sözkonusu dönemde arz darboğazları ve petrol fiyat şoklarını gündeme getirebilecektir. Ancak, 11 Eylül’de ikiz kulelere çakılan uçaklar, sadece kuleleri değil Ortadoğu’nun “Doğu”sunu da yerle bir etmiş; Orta’nın yanına artık “Asya”yı eklemiştir. Yeni yüzyılda, Ortadoğu kaynaklı arz ve fiyat krizleri yaşanmamasının teminatı Hazar bölgesi olacaktır!

Kalkınmanın vazgeçilmez enerjisi olan elektrik, dünya genelinde fosil yakıtlardan hidroliğe, nükleerden jeotermale uzanan geniş bir portföyden elde edilmektedir. Ancak, en büyük pay, başta kömür olmak üzere fosil yakıtlara aittir. Tablo 2, 1973-1999 döneminde, dünya elektrik üretiminde % 38 olan kömür payının, 2020’ye dek değişmeden kalacağını göstermektedir.

Elektrik üretiminde, 2020 yılına kadar dünya çapında doğalgaza büyük bir yönelim beklenmekle birlikte; hidroliğin sınırla-

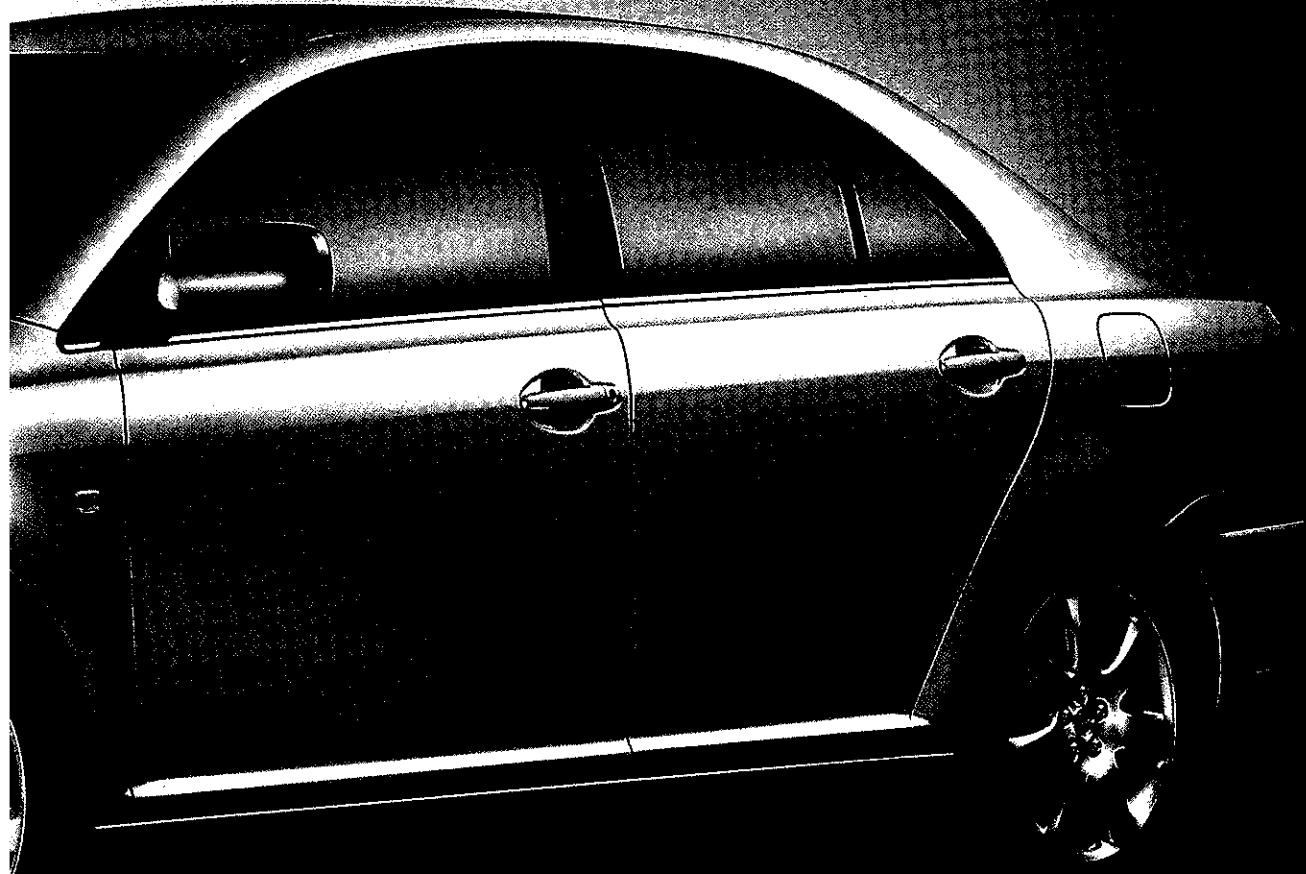
Kalitede Yol Ayrımı

YENİ
AVENSIS

TOYOTA S A

Her özelliğini kıyaslayın... Hem de en küçük ayrıntısına kadar... Avrupa'nın ilk diz hava yastıklı otomobili, toplam 9 hava yastığı, Xenon farlar, Cruise Kontrol, sürücü ve yolcu ayrı ayarlı tam otomatik klima, Araç Denge Kontrol Sistemi, 1.6 lt.den 1.8 ve 2.0 lt.ye kadar zengin VVT-i motor seçenekleri...
Yeni Avensis'le tanıştığınızda, kalite hakkında bildiğiniz her şeyi yeniden sorgulamanız gerekecek.

www.toyotasa.com.tr / Toyotel: 0216 399 99 88

daha uzun süre beraber yaşayacağımız gerçeğini değiştirmez...

Asıl soruyu soralım: Hazar petrolü ve doğalgazını dünya ve AB enerji dengeleri açısından önemli hale getiren ana parametreler nelerdir? Bu sorunun cevaplanması, buradaki analizin sağlıklı bir temele oturtulması açısından çok önemlidir. Cevabımız temelde iki parçaya bölünmüş olup, yine bu cevabın bir parçası olmakla birlikte birbirini tamamlayan üretim, ihracat ve boru hattı seçeneklerini ayrı bir bölümde ele almayı tercih ettik...

Cevabın ilk adımı: rezerv

Cevabın ilk parçasını "rezerv" durumu oluşturmaktadır: Hazar Denizi'ne kıyısı olan Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan, Rusya ve İran ile bölge hinterlandında yer alan Özbekistan; Hazar bölgesi'ndeki temel enerji üreticileridir. Ancak, dünyanın önde gelen ham petrol ve doğalgaz üreticilerinden Rusya Federasyonu ve İran'ın, Hazar kıyısında önemli sayılabilecek bir petrol rezervi bulunmamaktadır. Hemen ekleyelim ki, bugün bölgede yaşanan pek çok sorun, Batı Sibirya petrol üretimi giderek pahalılaşan Rusya ile dünya iktisadi sisteminden kopmuş durumda olan İran'ın, Hazar'ı "kurtarıcı" olarak görmelerinden kaynaklanmaktadır (Pala ve Engür 1998b:25).

Bu nedenle, rezerv, üretim ve ihracat gibi kalemleri ele alırken kullandığımız Hazar bölgesi tanımının, sadece Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan ve Özbekistan'dan, ya da diğer adıyla "Hazar Dörtlüsü"nden oluştuğunu belirtmekte yarar görüyoruz. Kazakistan tarafından Rusya'ya "sus payı" olarak verilen Kuzeybatı Hazar'daki iki sahayı da Kazakistan bünyesinde değerlendiriyoruz. Yakın bir gelecekte, petrol potansiyeli açısından Azerbaycan ve Kazakistan'ın, doğalgaz deposu olarak daha çok Türkmenistan ve Özbekistan'ın öne çıkacağını söylemek mümkündür. Gerçi, yaklaşık 1 Trilyon m³'lük rezerv tespit edilen Şah Deniz keşfi ile birlikte, sadece petrol değil bir doğalgaz ülkesi olacağının da sinyallerini veren Azerbaycan'ı, bu son gruba da dahil etmek yanlış olmayacaktır.

Petrol ile başlarsak, yeni yüzyılın gözdesi Hazar bölgesi'ndeki petrol rezervlerinin miktarı konusunda çok çeşitli tahminler yapılmaktadır. Bundan 4 yıl önce Uluslararası Enerji Ajansı tarafından yayınlanan, bölge ile ilgili en kapsamlı rapora göre (IEA 1998b), Hazar bölgesi toplam (ispatlanmış+muhtemel) petrol rezervleri 200 milyar varil düzeyindedir. Ajans, sadece bölgede ispatlanmış ham petrol rezervlerinin dahi, dünya ispatlanmış toplam petrol rezervinin % 4'üne denk geldiğini öne sürmektedir. 2002 yılı Temmuz'unda revize edilen ABD Enerji Bakanlığı verileri ise (EIAg 2002), Kaşagan keşfini de dikkate alarak, Hazar bölgesi toplam (ispatlanmış+muhtemel) petrol rezervinin 250 milyar varil civarında olduğunu göstermektedir. Sadece 4 yıl içinde değişen bu rakam, rezervler ile ilgili saptamamız açısından çok somut bir örnektir. Yine de, bölge ham petrol rezervlerinin ekonomik değeri-

rinin günümüz ham petrol fiyatlarıyla (26 \$/varil) 5-6 trilyon dolar civarında olduğu hesaplanabilir.

2001 yılı sonu itibarıyla, dünya toplam ispatlanmış ham petrol rezervlerinin, 1 trilyon varilden fazla ya da 143 milyar ton düzeyinde olduğu hesaplanmaktadır (BP 2002:4). Bu son rakam, Hazar petrol potansiyelinin nerede durduğu hakkında bir fikir vermektedir; her ne kadar "muhtemel" ağırlıklı bir rezerv rakamı olsa da, dünyamız İran+Irak rezervlerine eşit bir petrol rezervi ile karşı karşıyadır ve bu, İran ile Irak'ın ABD tarafından "by-pass" veya piyasalardan "afroz" edilmiş günümüzdeki durumuna da açıklık getirmektedir.

Doğalgaz rezerv durumunu da kısaca gözden geçirebiliriz. BP (2002:20) raporundan, 2001 yılı sonu itibarıyla dünya ispatlanmış doğalgaz rezervinin 155 trilyon m³ olduğunu öğreniyoruz. Yakın bir gelecekte bu resmin önemli bir parçası olacak Hazar bölgesi doğalgaz rezervleri de petrolünküne benzer bir şekilde sürekli değişmekle birlikte, bölge toplam (ispatlanmış+muhtemel) 18 trilyon m³ civarında doğalgaz rezerv potansiyeline sahip olduğu öne sürülmektedir (IEA 1998b, EIAg 2002). Ajans, Bölge ispatlanmış doğalgaz rezervlerinin dünya toplamından % 5 civarında pay aldığını ifade etmektedir.

Hazar bölgesinin yeni bir Ortadoğu olmadığı, ancak, yakın gelecekte rezervlerini tüketmesi beklenen ve stratejik açıdan Batı'nın elindeki en önemli petrol sahası konumundaki Kuzey Denizi'nin yerini almaya aday olduğu bilinmektedir. Mevcut durumda, Hazar bölgesi'nin belirlenen petrol ve doğalgaz rezervleri, Kuzey Denizi petrol rezervleri ve Kuzey Amerika gaz rezervleri ile mukayese edilebilecek durumdadır. Üstelik, bölgenin tahmini petrol rezervlerinin Suudi Arabistan rezervlerine, tahmini doğalgaz rezervlerinin ise İran rezervlerine eşit olduğuna inanılanlar da bulunmaktadır. Bugün, bölge ham petrol ve doğalgaz rezervlerinin büyük bir kısmının henüz geliştirilme aşamasında olduğu ve bölgenin pek çok yerinde rezerv tespit işlemlerinin tamamlanamadığı hatırlanırsa; dünya toplamından "şimdilik" alınan payların, çok yakın gelecekte hızla artacağını söylemek mümkündür.

Petrol ve doğalgaz talepleri

Cevabın ikinci bölümünde ise temel tüketici bölgelerinin petrol ve doğalgaz talep projeksiyonları yer almaktadır: Tablo 3'den, 2001'de 75 milyon varili aşan dünya toplam günlük petrol tüketiminin, % 1.9'luk bir yıllık ortalama artış hızıyla 2020'de 115 milyon varil/gün'e çıkacağı anlaşılmaktadır. 2001 yılında 2.4 trilyon m³ olan dünya toplam doğalgaz tüketiminin ise, % 2.7 oranındaki petrolden çok daha yüksek bir yıllık ortalama artış hızıyla, 2020'de 4.2 Trilyon m³ düzeyine ulaşacağı ortaya çıkıyor.

Hazar petrolerinin önemini artıran asıl gösterge, başlıca talep merkezlerinin önümüzdeki yirmi yılda ithal petrole bağımlılık oranlarında belirgin bir artış beklenmesidir: Günümüzde toplam

petrol tüketiminin % 55'ini ithal petrolle karşılayan gelişmiş OECD bölgesinde, sözkonusu oran 2010'da % 64'e ve 2020'de ise % 70'e çıkacaktır. Aynı oranlar, Avrupa için sırasıyla % 68 (2010) ve % 79 (2020) iken; Pasifik bölgesinde % 93'ler (2020) gibi çok yüksek seviyelere ulaşacaktır (IEA 2001b: 42, Table 2.3).

Arz cephesinden bakıldığında da Hazar Petrolleri'nin önemi pekişmektedir. 2020 yılında OPEC üyesi Ortadoğu ülkelerinin dünya petrol üretimindeki paylarının % 58 civarında gerçekleşeceği ve geriye kalan % 42'lik pastadan Hazar petrollerinin de küçümsenmeyecek bir pay alacağı tahmin edilmektedir. Üstelik, son dönemde ABD'nin özellikle Suudi Arabistan'ı Rusya ile ikame etmesi örneğindeki gibi, genel olarak OPEC dışı kaynakların devreye alınması; OPEC payının tahmin edilenden küçük gerçekleşmesine de yol açabilecektir.

Doğalgazda ithalata bağımlılık oluşacak fiyatlara göre değişecek olmakla birlikte, günümüzde % 15'ler civarında seyreden OECD toplam doğalgaz tüketiminde ithalatın payı, 2010'da en az % 26'ya ve 2020'de ise en az % 32'ye sıçrayacaktır (IEA 2001b:172, Table 3.10).

Konuyu daha fazla dağıtmadan, Hazar petrol ve gazının hedef piyasası konumundaki AB enerji dengelerinin geleceği açısından biraz daha açmak gerekiyor. Buradaki değ-

lendirmede kullanacağımız temel referans kaynağımız, AB'nin önümüzdeki 30 yıllık resmi enerji serüvenini belgeleyen, AB enerji arz güvenliğinin "Kutsal Kitabı" sayabileceğimiz "Green Paper"dır (EC 2000).

Günümüzde, dünyanın ikinci en büyük enerji tüketicisi konumundaki AB, dünya enerji ithalatında da ilk sırayı almaktadır. Avrupa Birliği üyesi olmaya aday ülkelerin de katılımıyla, bugün toplam enerji tüketiminin % 50'sini ithalatla karşılayan AB'nin, önümüzdeki 20-30 yıl içinde enerji tüketiminin % 70'i için ithalata bağımlı hale geleceği anlaşılmaktadır. Tüketimde dışa bağımlılık, petrolde % 90'a, doğalgazda % 70'e ve kömürde ise % 100 seviyelerine yaklaşacaktır.

Enerji ithalatındaki dışa bağımlılık bugün AB'nin toplam ithalatının % 6'sına ve AB toplam GSYİH'nın da % 1.2'sine denk gelmektedir. Petrol ithalatının % 45'i Ortadoğu'dan ve doğalgaz it-

halatının ise % 42'si tek başına Rusya Federasyonu'ndan (RF) gerçekleştirilmektedir. Mevcut üretim ve tüketim trendlerinin devam etmesi halinde, önümüzdeki 30 yıl içinde AB enerji bilançosunda yakıt payları Tablo 4'deki gibi olacaktır. Petrolün payı mutlak ve nispi olarak hemen hemen aynı kalırken, petrolün ve özellikle nükleerin boşalttığı alan doğalgaz tarafından doldurulacaktır.

Kuşkusuz, AB'nin en fazla dışa bağımlılık yaşadığı kaynak, toplam tüketimin % 76'sının ithalatla karşılandığı petroldür. Özellikle Kuzey Denizi'ndeki rezervlerin 25 yıl içinde tükenecek olması ve yeni bir kaynak tespit edilememesi nedeniyle, bu oran kabaca korunacağı hatta biraz daha artacağı öngörülmektedir.

AB doğalgaz tüketiminde ithalata bağımlılık oranı ise % 40 düzeyindedir. Doğalgaz tüketiminin ithalatla karşılaşma oranının

20-30 yıl içinde yaklaşık % 70'ler düzeyine çıkması beklenmektedir. Kuzey Denizi rezervlerinin (özellikle Hollanda ve Norveç) 25 yıl içinde tükenmesinin beklenmesi bu resmi tamamlamaktadır. Kyoto Protokolü'nde taahhüt edilen emisyon oranlarına inilebilmesi açısından ve nükleer enerjide yaşanan durgunluk dönemi nedeniyle AB'nin, önümüzdeki 30 yıl içinde, enerji kaynakları arasında daha çok doğalgaza ağırlık vereceği anlaşılmaktadır.

İşte, tüm bu önemli göstergeler,

Gelişen ülkeler, 2020'de, hem dünya enerjisinin yaklaşık yarısını tüketecekler hem de enerji kaynaklı CO₂ emisyonunun yarısından sorumlu olacaklardır. Türkiye'nin ise global toplamdaki payı, tıpkı global enerji tüketimindeki payı gibi %1'in altındadır.

Türkiye'nin geliştirdiği petrol ve doğalgaz boru hattı projelerini hem ülkemiz ve Türk Cumhuriyetleri hem de AB açısından oldukça önemli hale getirmektedir. Sözkonusu rapor, bu gerçeğin farkına varmış bir yaklaşım içindedir. Gerçekten, özellikle doğalgaz konusunda RF, Norveç, Cezayir, Libya gibi bilinen arz kaynakları ile birlikte, İran dahil Hazar bölgesi rezervlerinden ve Nijerya'dan da potansiyel kaynaklar olarak sözedilmektedir.

Özellikle petrol ve gaz için muhtemel transit güzergahlar arasında Doğu ve Kuzey Avrupa ile Akdeniz'in öneminden bahsedilmektedir. Rapor, bu konuda her biri aday ülkeler de olan Türkiye, Bulgaristan ve Romanya'ya nasıl yardım edilebileceğinin araştırılmasını tavsiye etmektedir. Ayrıca, Rapor'da, bugün hızla ilerleyen bir AB Projesi'ne dönüşmüş olan, Yunanistan ile Türkiye arasında doğalgaz boru hattı bağlantısı kurulmasının öneminden de sözedilmektedir. Türkiye'nin Avrupa'ya gaz açılım stratejisi ile

Perakendede Uluslararası Güç

Metro Group perakende sektöründe faaliyet gösterdiği 26 ülkede, 235 binden fazla çalışanıyla, uluslararası bir güç.

Metro Group, Metro Cash & Carry, real,- Hiper Marketleri ve Praktiker Yapı Marketçiliği alanındaki mağaza zincirleriyle Türkiye'nin 10 ilinde tam 23 noktada, yaklaşık 5000 çalışanıyla perakendede güven ve kalitenin adresi.

90 bin çeşit ürün, değişmeyen hizmet kalitesi, uluslararası ürün ve satış standartları, uygun fiyat ve kalite Metro Group'a bağlı Metro Cash&Carry, real,- ve Praktiker'de.

METRO Group

METRO
Cash & Carry

Praktiker

real-

MRE
METRO Group
Real Estate Management

Çınar Caddesi Kavak Sokak Yalçınlar Plaza Kat:1 Yenibosna / İstanbul
Telefon: (0 212) 451 08 51 Faks: (0 212) 639 83 21

3 Kasım'ın ardından merkez sağ ya da **AKP****Yenilikçi gündem küreselleşmeye mi ihale edildi?**

Menderes Çınar

Avrupa Birliği'nin Kopenhag Zirvesi öncesinde, Recep Tayyip Erdoğan tarafından ziyaret edilen İtalya Başbakanı Silvio Berlusconi'nin "Türkiye'de bugüne kadar muhatap bulamıyorduk, nihayet bir muhatabımız oldu"

şeklindeki demecinden de anlaşılacağı gibi, 3 Kasım seçimleri Türkiye'de bir siyasi irade oluşturdu. Hatta bu iradede, 1990'lı yıllarda eriyen merkezin yeniden kurulabileceği umudu da doğdu. İlk bakışta sanılanın aksi-

ne, bu umut, sadece 3 Kasım seçimleri sonucunda Türkiye'nin son yirmi yılına damgasını vuran partilerin tasfiye edilmesinden, iki partili bir parlamento oluşmasından veya meclisteki 550 sandalyenin 363'üne sahip 'güçlü' bir hükümet kurulmasından kaynaklanmıyor. Çünkü, daha önce Görüş'te belirtildiği gibi,⁽¹⁾ merkezin erimesi sürecinin, parti sistemindeki parçalanmadan daha belirleyici bir nedeni vardı: egemen merkez anlayışı, siyaset üstü sayılması gereken odaklarca kurulmakta, bu nedenle de toplumsal projeler ve yaratıcı fikirler içeren bir siyasal vizyon vasıtasıyla yeni toplumsal dinamiklere yer açılmamaktaydı.

Eğer bu teşhis doğru ise, adaletsiz seçim sisteminin de katkısıyla, AK Parti'nin ezici bir çoğunluğa sahip olduğu iki partili parlamento, siyasal parçalanmaya son değil, ara da vermiş olabilir. Ancak, AK Parti'nin eriyen merkezi yeniden kurabileceği umudu, sahip olduğu aritmetik çoğunluktan değil, yeni bir siyasal vizyon geliştirme çabalarından kaynaklanıyor. Zira, AK Parti'yi kuran yenilikçiler, Fazilet Partisi (FP) içindeki muhalefetlerinden başlayarak 'yeni bir merkez' arayışında olmuştur. Bu açıdan bakıldığında, yeni bir merkezin kurulması ve AK Parti'nin kendi siyasal kimliğini kurması iç içe geçmiş süreçler olarak beliriyor. Aşağıda, önce AK Parti'nin yeni bir siyasal vizyon umudu veren niyetine değineceğim. Daha sonra, merkezin yeniden kurulması sürecinin içinde bulunduğumuz siyasal bağlamdan ve AK Parti'nin 'siyasal vizyonundan' kaynaklanan iki önemli sıkıntısından bahsedeceğim. Son olarak, Irak krizinin AK Parti'ye ve Türkiye siyasetine yönelik bazı sonuçlarını tartışacağım.

Yeni gündem

Bugüne kadar sürekli 'biz İslamcı değiliz' demek zorunda kalmasının da etkisiyle AK Parti'nin kendisini daha çok ne olmadığı ile tanımladığını ve bu nedenle de siyasal kimliğini henüz tam olarak kuramadığını söyleyebiliriz. Ancak, AK Parti, gerek sorunsallaştırdığı konular gerekse bu konulara yaklaşımı açısından yeni bir siyaset anlayışının işaretlerini vermektedir. Kısaca belirtmek gerekirse, AK Parti, Türkiye'deki bütün siyasi partilerin muzdarip olduğu, devletin toplum karşısındaki konumunu ya da toplumun devlet karşısındaki

konumunu, ne merkez-sağ gibi yumuşatmak ne de İslamcılar gibi Batıcı içeriğini değiştirerek muhafaza etmek niyetindedir. AK Parti'nin eleştirisinin odak noktası, cumhuriyetin kültürel değişime öncelik veren modernleşme anlayışının Batıcı içeriği değildir. AK Parti, eleştirisinde, Batıcı içeriğin yol açtığını düşündüğü bürokratik-devletçi-otoriter-tepeden inme kamu yönetimi yapısına odaklanmaktadır. Buna göre, devletin hakim olduğu alanları oldukça geniş tutan bu anlayış, toplumun kendi dinamikleriyle kendini yenilemesini ve ekonomik refahını engellemektedir. Dahası, bu kamu yönetimi (modernleşme) anlayışı, toplumun kendi tecrübesiyle kurduğu kurum ve değerlere müdahale ederek kargaşa ve huzursuzluk doğması riskini yaratmaktadır.⁽²⁾ Liberal-demokrasinin aynı zamanda devletin hakim olduğu alanların kısıtlanmasına dair olduğunu hatırladığımızda, AK Parti'nin bu yaklaşımının devlet-toplum ilişkilerinde liberal bir paradigmaya geçişi yansıttığını söyleyebiliriz.

Erbakan tarzı İslamcılığın aksine, AK Parti, ne "bize oy vererseniz hem dünyanız hem ahiretiniz kurtulur" diyerek din ve parti eşitliği kurmakta, ne de milletin kendi görüşü olduğunu iddia ettiği Milli Görüş'ü topluma empoze etmeyi amaçlamaktadır. Merkez-sağ siyasetten farklı olarak da, demokrasiyi, millî iradenin, yani çoğunluğun üstünlüğüne indirgeme eğiliminde değildir.

AK Parti, demokrasinin/siyasetin tartışma, diyalog, uzlaşma ve katılım boyutlarını vurgulayarak, çoğunluk iradesini mutlaklaştırmaktan kaçınmaktadır. AK Parti millî iradeyi siyaset kurumunu güçlendirmek, sivilleşme, demokratikleşme, hak ve özgürlükleri ülke şartlarına göre değil evrensel şartlara göre düzenleme, yeni bir anayasa hazırlama ve merkez-çevre ayrımını kaldırma gibi, yeni bir siyasal altyapıyı ima eden 'vizyonunun' gerçekleşmesi için bir araç olarak kullanabilir.⁽³⁾

AK Parti'nin bu yenilikçi yaklaşımının, 11 Eylül saldırıları sonrasında siyasal İslama karşı gelişen tepkiden veya ikinci 28 Şubat süreci baskısından kaynaklandığı, dolayısıyla gerçek olmadığı, takkiye olduğu iddia edilebilir. Ancak, AK Parti'ye kendisinin kabul etmediği bir kimlik atfeden ve bir 'korku siyasetine' dayanan bu tür şüpheli ve muhafazakar bir yaklaşım, ne onun siyasal

kimliğini geliştirmesine ve göstermesine, ne de Türk demokrasisinin gelişmesine katkıda bulunacaktır. AK Parti'nin gündemini gerçekleştirme kapasitesi ile ilgili daha doğru ve yararlı analizlere gerek olduğu açıktır. Bu tür bir yaklaşım da, rejimin parametrelerini ifade eden siyasal bağlamı ve AK Parti'nin siyaset anlayışını dikkate almak durumundadır.

Arka plan

AK Parti, varlığını ve bugünkü konumunu bir anlamda '28 Şubat sürecinin' yarattığı dinamiklere borçludur. Ancak, aynı dinamikler AK Parti'nin hareket alanını da kısıtlayıcı niteliktedir. Refah Partisi'nin (RP) 1995 seçimlerinde birinci parti ve sonra da hükümet ortağı olması ile başlayan 28 Şubat süreci sadece laik rejimi tehdit eden irticayı yok etmeye çalışmamıştır. Sürec aynı zamanda 1995 seçimlerinde iyice belirginleşen laik merkezin erimesi sürecini durdurmayı hedeflemiştir. Gerçekte ise süreç, öngördüğünün aksine, AK Parti alternatifinin hem gelişmesine, hem de, eriyen merkezi iyice çökerterek, iktidara gelmesine katkıda bulunmuştur. Bir kere, RP, başkalarının hayat tarzını tehdit eden siyasal tarzı ve söylemi ile, 28 Şubat sürecinin siyasal İslamı sindirmesini meşrulaştırmıştır. Bu başarısızlığın tetiklediği yenilikçi sorgulama ise gerek partilerin kapatılması, gerekse RP'nin başarısız tarzının en temel belirleyicisi olan Erbakan'ın yasaklanması sayesinde daha kolay su yüzüne çıkmıştır. Dahası, bu sorgulamayı yapan yenilikçiler (öz)eleştirilerini demokrasi perspektifinden yapmışlardır. Bunda RP'nin aşırı hiyerarşik örgütlenmesine duyulan tepki kadar, 28 Şubat sürecinin, laikliği demokrasi pahasına korumasının etkisi büyüktür. Nitekim, kendisindeki Batı yanlısı değişimin nedeni sorulduğunda, Erdoğan, şiir okuduğu için hapse girmesinden bahsetmiştir.

28 Şubat süreci, laik merkezi restore edip güvenlik altına almaya çalışırken, aslında siyasal olan meseleleri birer güvenlik sorunu haline getirerek bütün siyasal alanı kolonize etmiştir. Dolayısıyla, AK Parti'ye rakip olabilecek partileri çökerterek onun önünü açmıştır. Doğru Yol Partisi ve RP/FP'nin veto edilmesi ile başlayan süreç, daha sonra, siyasetçilerin öncelikli görevinin güvenlik konusunda alınan kararları uygulamak olduğu

'ikili hükümet'⁽⁴⁾ yapısını pekiştirmiştir. Böylece, toplumsal taleplerin siyasal arenaya taşınmasından ve toplumsal temsilden çok, laik rejimin güvenlik ihtiyaçlarına cevap veren ve herhangi bir toplumsallığa dayanmadığı için kendini yenileyemeyen bir 'eylemsizlik siyaseti'⁽⁵⁾ oluşmuştur. Diğer bir deyişle, rekabetçi siyasetin laiklik ilkesini sulandığı varsayımı üzerine kurulan süreç,⁽⁶⁾ laik merkezi güçlendirmek isterken, siyasetin topluma yabancılaşmasına yol açmıştır. Demokratik Sol Parti, Milliyetçi Hareket Partisi ve Anavatan Partisi'nden oluşan üçlü koalisyonun, Şubat 2001 ekonomik krizi ve krizin yönetimini IMF'ye ihale etmesi başta olmak üzere, bütün başarısızlıklarına rağmen devam edebilmesi, o zamanki meclis kompozisyonunda veto edilmeyen başka parti olmaması ve siyasal gündemin birinci önceliğinin laik rejimin güvenliği olarak saptanması sayesinde. Dolayısıyla, 3 Kasım seçimlerindeki 'büyük tasfiyenin' nedeni toplum ve siyaset arasındaki bağın 28 Şubat sürecinde oluşan eylemsizlik siyaseti sonucunda kopmasıdır.

AK Parti'nin kapasitesi ve bağlam

Siyasal alanı kısıtlayarak siyaseti eylemsizleştiren şartlar AK Parti lideri Erdoğan'ın sandığı gibi seçimler sonucu güçlü bir irade oluşması ile kendiliğinden ortadan kalkacak nitelikte değildir.⁽⁷⁾ Tam tersine, bütün değişim mesajlarına rağmen, İslamcı geçmişleri nedeniyle Erdoğan ve arkadaşlarının laik rejime sadakatinden şüphe duyulmaktadır. Nitekim, daha seçimlerin hemen ertesinde, yüksek yargı mensupları, tasfiye edilen Ecevit, Cumhurbaşkanı ve ana muhalefet CHP, laiklik vurgulu açıklamalar yaparak, AK Parti'nin laik rejime sadakatine dair şüpheyi canlı tutmuşlardır.⁽⁸⁾ Bu şüphe, laik rejimin güvenliğini önceleyen devlet büyükleri için, AK Parti hükümetinin eylemsizleştirilmesi ve kontrol altına alınmasının bir gerekçesidir. Bu kısıtlayıcı duruma, Şubat 2001 krizinden sonra ekonominin siyasetçilerin düzenleyebileceği esnekliğe sahip bir alan olmaktan biraz daha çıkmış olması eklenmelidir.

Örneğin, AK Parti için öncelikli olmasa da önemli olan başörtüsü meselesi henüz siyasetçilerin ele alabileceği bir konu değildir. Eğer mutlaka ele alınacaksa, 'tavsiye' edilen çözümlerden biri İmam-Hatip Liselerine

kız çocuklarının alınmamasıdır.⁽⁹⁾ Nitekim, başörtüsü meselesi, bu konuda çözüm bekleyen tabana da mesaj verecek biçimde, Meclis Başkanı Bülent Arınç'ın başörtülü eşinin protokole girmesi ve öğrenci affı bağlamlarında gündeme gelmiştir. Ancak, meselenin AK Parti'nin düşündüğü gibi bir insan hakları meselesi olarak değil, hala bir irtica meselesi olarak görüldüğü, TSK'nın Arınç'ı Meclis Başkanı seçilmesi nedeniyle tebrik ziyaretinin, çok kısa bir protesto ziyaretine dönüşmesinden anlaşılmaktadır. Siyasetin hukuk ilkelerine göre yapılmasını isteyen Cumhurbaşkanı da kamusal

alanda başörtüsünün Anayasaya aykırılığını kesin bir dille belirtmiştir.⁽¹⁰⁾

28 Şubat sürecinin yarattığı dinamiklerin benimsemiş devlet büyükleri için, AK Parti'nin İslamcı bir gündem takip etmemesi de sanıldığı kadar rahatlatıcı değildir. Zira, siyasetin parametreleri laik rejimi korumak adına daraltıldığı için, AK Parti'nin bu parametreleri genişletecek olası adımlarından, laiklik karşıtı adımlar olarak şüphe duyulmaktadır. Örneğin, AK Parti'nin programında da yer aldığı gibi yeni ve özgürlükçü bir anayasa hazırlama niyeti, laik rejime sadakatleri konusunda "tereddütleri artıran ani bir talep" olarak değerlendirilmiştir.⁽¹¹⁾ Siyasal alanın genişlemesinden en az iktidar kadar sorumlu olan ana muhalefet partisi lideri Deniz Baykal ise 'hiç bir şeye dokunmayın, yoksa gerginlik olur' şeklinde özetlenebilecek muhalefet tarzı ile AK Parti önderliğinde yeni bir anayasa hazırlanmasına katkıda bulunmayacağını belirtmiştir. Böylece, kefilliğini üstlenenlerin⁽¹²⁾ bile, toplumun çok farklı kesimleri ile birlikte hak ve özgürlükler konusundaki eksiklikleri nedeniyle çok uzun süredir eleştirdiği 1982 Anayasası'nın yenilenmesine yönelik umutlar kararmıştır.

Türk siyasetçisinin 'muhalefet için muhalefet' yapması, somut politikalar/siyasalar üzerinde rekabet yapmaması, siyasal azgelişmişliğimizin önemli bir nedeni ve göstergesi olarak ele alınır. Buna göre, siyasetçiler uzlaşmacı bir kültüre yol açacak somut politikalar üretmek ve tartışmak yerine, çatışmacı olan 'ideolojik' siyaset yapmaktadır. Bu da demokrasimizin gelişmesini engellemektedir.

AK Parti, yenilikçi gündemini

küreselleşme sürecine ihale etmektedir.

Bunu yaparken de, cumhuriyetin

çağdaş dünyayı yakalama hedefini

yeniden örnek göstererek, yenilikçiliğine

karşı rejimi koruyan çevrelerde oluşacak

direnci de gerilim yaratmadan kırmayı

ummaktadır.

Yüzeysel olarak bakıldığında, ana muhalefet partisi CHP'nin yukarıda örnek verdiğim tutumu da, sorunun siyasetçilerden kaynaklandığını gösteren bir delil olabilir. Ancak, bu tür, önerilen politikaya değil de öneren kişilere odaklanan ve yapıcı olmayan bir siyaset anlayışının kökenlerinde, rejimin koruyucularının sadece AK Parti'den değil, bütün siyaset sınıfından şüphe duyması da yatabilir. Siyasal faaliyete duyulan şüphe, siyaset sınıfının 'güvenilir olanlar ve olmayanlar' biçiminde ikiye ayrıldığı cemaatçi bir anlayışa zemin hazırlamaktadır. Bu cemaatçi zeminde, CHP gibi bazı siyasal partiler/oluşumlar, devlet nezdinde güvenilir olmaya odaklı bir siyaset tarzını takip edebilmektedir.

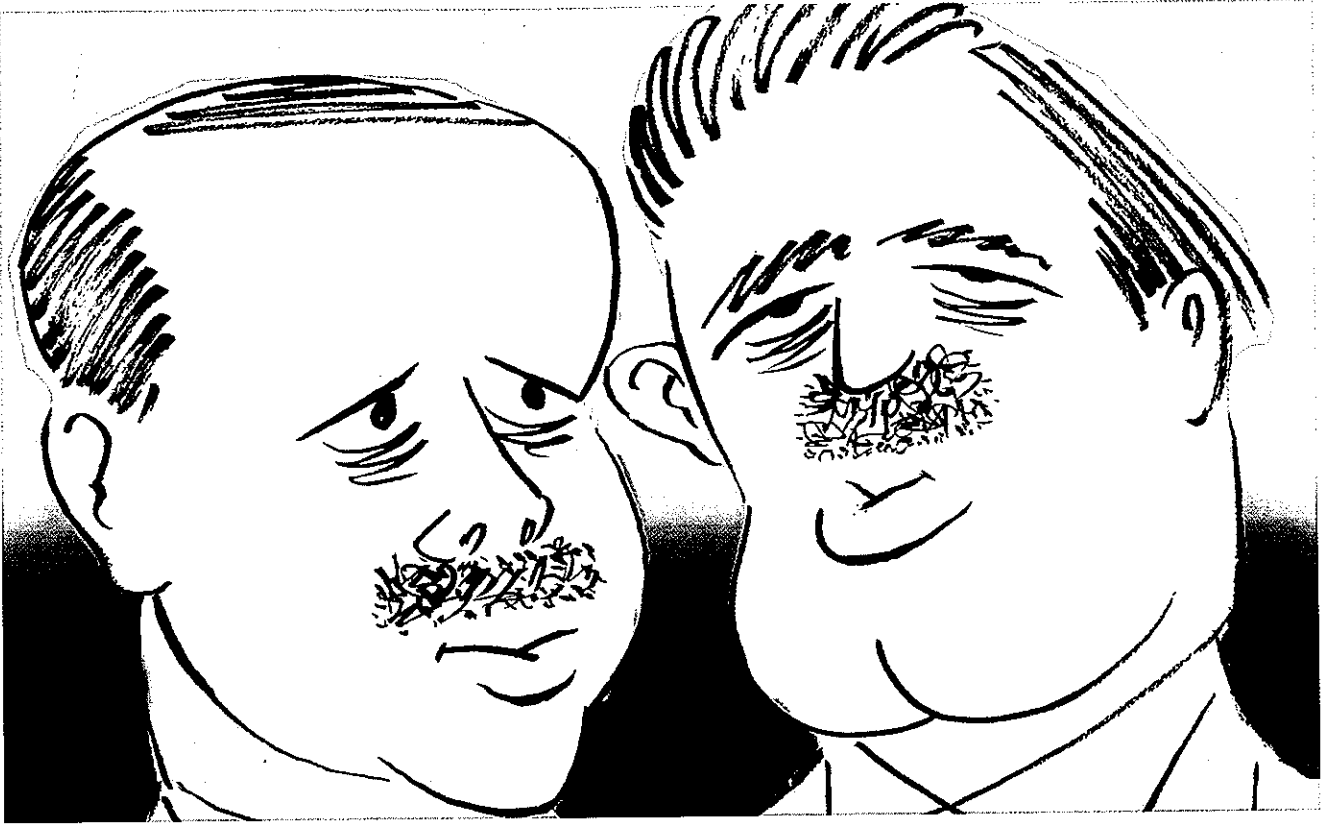
Şüphecilik, siyasetin 'kişiselleştirilmesine' de yol açmaktadır. Örneğin, Cumhurbaşkanı'nın bir anayasa değişikliğini Erdoğan'a da yaradığı için kişiye özgü bir düzenleme sayarak veto etmesi, kendisinin 'bu düzenleme kime yarıyor' diyerek, yani kişi-merkezli, düşündüğünü göstermektedir. Benzeri bir biçimde, Milli Eğitim Bakanı Erkan Mumcu'nun yüksek öğrenim reformu önerisi, önerinin tartışılmasından çok, "biz bu ülkenin hassasiyetlerini biliriz" diyerek AK Parti hükümetinin şüpheli ve vesayetçi bir biçimde toptan reddedilmesine yol açmıştır.⁽¹³⁾ Bu tavrın demokratik gelişmemize yapacağı katkı ise tartışmalıdır. Öte yandan, Mumcu'nun, önerisine aşırı tepki verenleri anayasal demokratik sistemin meşru hükümetine saygıya davet etmesi,⁽¹⁴⁾ demokratik meşruiyetin prosedürel/biçimsel boyutuna dikkat çekmesi açısından son derece önemlidir. Çünkü, demokrasi aynı zamanda bir prosedürler ve kurumlar rejimidir. Aksi takdirde, meşruiyetin oluşmasında/tanımlanmasında amaçlar, hukuksallık gibi araçlardan, cemaat aidiyetliği de kurumlardan daha önemli hale gelir.

Özetle söylemek gerekirse, AK Parti'nin ilk dört aylık hükümetinde düşük yoğunluklu fakat sürekli bir gerilim yaşanmıştır. Bu gerilimin tek nedeni, Erdoğan ve arkadaşlarının İslamcı geçmişlerinden kaynaklanmıyor. AK Parti'nin yenilikçiliğinin göstergesi sayılabilecek Kıbrıs, Avrupa Birliği, Anayasa gibi konularda 'devlet politikalarına' karşı 'çıkışları' da ondan duyulan şüphenin ve ona karşı geliştirilen eylemsizleştirme politikalarının nedenidir. Dolayısıyla, İslamcı bir gündemi ve

söylemi olmayan AK Parti'ye karşı gelişen direnç aynı zamanda bir kavram kargaşasına da işaret etmektedir: laik rejimin mi, yoksa statükonun mu korunmak istendiği net değildir. Bunun en iyi örneği, yargı denetimine tabi olmaması bakımından hukuk devleti ilkesine aykırı bir statüde olan Yüksek Askeri Şura kararlarına, Başbakan Abdullah Gül'ün koyduğu şerhin 'irticanın desteklenmesi' olarak değerlendirilmesidir.

AK Parti'nin açmazı

Bu eylemsizleştirici ve gerginleştirici bağlamda, AK Parti'nin realist olmak ve hiçbir gerilimin tarafı olmamak amacı ile yenilikçiliği arasında bir açmaz vardır. Zira, gerilim yaratmamanın en güvenli yolu eylemsizleştirmektir, ki bu yenilikçilik iddiasının bir kenara bırakılması gerektirir. AK Parti'nin 'devlet politikalarına' karşı bazı çıkışlar yapmakla birlikte, genelde açık ve net bir pozisyon almadan durumu idare ettiği, dolayısıyla açmazını devam ettirdiği, ve pozisyon aldığı da bunun statükoyu sürdürmekle sonuçlandığı söylenebilir. YAŞ kararları ile TSK'dan uzaklaştırılan Ramazan Toprak'ın Milli Savunma Komisyonu Başkanlığından istifa ettirilmesi; Erdoğan'ın üç ay sonra Kıbrıs konusunda devlet politikalarına 'kesin dönüşü', başörtüsü meselesinin ertelenmesi; ve Gül hükümetinin programında yer alan YAŞ kararlarının yargı denetimine alınması konusuna Erdoğan hükümetinin programında yer verilmemesi, devletten yana politikalarla örnek olarak verilebilir. Öte yandan, Kıbrıs sorunu, yeni bir anayasa, yerinden yönetim gibi konularda adımlar atmanın zor ve zaman alıcı olduğunu düşündüğümüzde, AK Parti'nin açmazı ile birlikte partiye beslenen umutların da devam ettiği düşünülebilir. Ayrıca, AK Parti'nin 11 Eylül sonrasında dünya tarihinin yeniden yazıldığı, uluslararası alanda yeni konfigürasyonların ve kutupların olduğu oldukça çalkantılı bir konjonktürde işbaşına gelmiş olması, 'iç' politika konularına yoğunlaşmamasının ve yenilikçilikçi bir pozisyon al(a)mamasının temel bir nedeni olarak düşünülebilir. AK Parti'nin ekonomi de dahil olmak üzere bütün alanlarda hazırlıksız olduğu kanısının oluşmasına yol açan uyumsuzluğunun ve tutarsızlığının fiilen iki lidere sahip olmasından da kaynaklandığı ve bunun Erdoğan'ın başbakan olması ile artık azalacağı da düşünülebilir.

Ancak, 'iyi niyet', 'iyi şeyler' için yeterli olmayabilir. AK Parti'nin açmazını yenilikçilik lehine çözemesinin, kendisinden kaynaklanan iki nedeni daha vardır: yenilikçi gündeminin teknik bir adaptasyon projesinden ibaret olması ve topluma güvenememesinden kaynaklanan özgüven eksikliğinin yol açtığı cesaletsizlik ve iradesizlik.

AK Parti, siyaseti, topluma hizmet etmenin bir aracı, demokrasiyi siyasal partilerin topluma hizmet için rekabet etmesi, ve siyasal partileri de toplumun taleplerini devlete ileten ve devlet mekanizmasını bu talepler yönünde çalıştıran bir iletişim kayışı olarak görmektedir. Siyasetin, bencil siyasetçilerin kendilerinin ve çevrelerinin çıkarını korumak ve ilerletmek için yaptığı bir faaliyet olarak anlaşıldığı bir toplumda, AK Parti'nin bu yaklaşımı kuşkusuz anlamlıdır. Ancak, dürüst bir yönetimle herkesin taleplerinin tatmin edileceğini varsayan bu siyaset anlayışı, siyasetin varlık nedenini oluşturan çıkar çatışmalarını ve siyasal kararların bütün talepleri karşılayamayabilecek niteliğini göz ardı eden bir yaklaşımdır.⁽¹⁵⁾

Eğer Irak krizini bir irade koyarak başarı ile yönetse idi, AK Parti'nin, Erdoğan'ın başbakanlığı ile yeni bir başlangıç yaptığını söyleyebilirdik. Ancak, AK Parti'nin aldığı darbe, onun eylemsizleştirilmesini kolaylaştırabilecek bir unsurdur. Buna karşılık, yenilikçilik ve gerçekçilik arasındaki açmazını inisiyatifsiz kalarak hala devam ettirmesi de dikkate alınmalıdır. AK Parti, üzerinde yükseldiği toplumsal dinamiğin değişim istediğinin farkındadır. Bu durum, varoluşunun ve olası yenilikçi tercihlerinin gerekçesidir.

Başka bir açıdan bakarsak, bu yaklaşım AK Parti'nin siyasal tercih yapmayı ertelemesine yol açabilir.

AK Parti, çatışmacı ideolojik siyasetin soğuk savaş döneminin çift kutuplu dünyasına ait olduğunu iddia ederek, içinde bulunduğumuz küreselleşme sürecinde bu anlayışın geçerli olmadığını sanmaktadır. Çatışma ve tartışma değil 'birlik' anlayışı kuvvetli olan Türkiye toplumunun hoşuna gidebilecek bu anlayış, son kertede, 'yapılacak iş bellidir' şeklinde özetlenebilecek yaygın bir siyaset karşıtı anlayışı yeniden üretmektedir. AK Parti'ye göre, demokratikleşme, kamu yönetiminde katılımcı anlayışlar getirme ve 'devletin hakim olduğu alanların daraltılması' gibi, 'yapılacak işler' küreselleşme sürecinin gerektirdiği işlerdir. Diğer bir deyişle, AK Parti, 'vizyonunun' ideolojik bir boyutu olmadığını, küreselleşme sürecinin getirdiği ve herkes için iyi olan teknik bir adaptasyon projesi olduğunu iddia etmektedir. Böylece, AK Parti, yenilikçi gündemini küreselleşme sürecine ihale etmektedir. Bunu yaparken de, Cumhuriyet'in çağdaş dünyayı yakalama hedefini yeniden örnek göstererek, yenilikçiliğine karşı rejimi koruyan çevrelerde oluşacak direnci de gerilim yaratmadan kırmayı ummaktadır. AK Parti'nin daha seçilir seçilmez, Kopenhag zirvesi öncesinde oldukça etkili bir kampanya yürütmesi de bütün demokratikleşme projesinin, ki bu AK Parti'nin kendi güvenliği ile de ilgilidir, AB ile entegrasyona ihale edilmesi bağlamında daha iyi anlaşılabilir. Bu yaklaşımın, Türkiye'nin en 'siyasal' projesi olması, AK Parti'nin içinde bulunduğu siyaset-karşıtı ortamdan kaynaklanan bir ironidir. Bu ironinin belirginleşmesinde, yukarıda Ümit Cizre'den ödünç alarak bahsettiğim eylemsizlik siyaseti ve laik rejimin güvenlik ihtiyaçları ile Avrupa Birliği üyesi olma faaliyetinin çelişmesi sonucu son yıllarda gelişmeye başlayan üçüncü dünyacı, izolasyonist ve muhafazakar siyasal çizgi de etkili olmuştur. Zira, Türkiye siyasetinin eylemsizliği, Avrupa Birliği ile entegrasyonun tek dönüştürücü dinamik haline gelmesine yol açmıştır. AK Parti, Batıya entegrasyon çizgisini, cumhuriyetin muasır medeniyetler seviyesine erişmek düsturuna bağlayarak, rejimin koruyucuları ile doğrudan yüz yüze gelme/çatışma riskini azalttığını ve onların muhafazakarlığını ifşa ettiğini düşünmektedir.

İçinde bulunduğu ortam açısından anlaşılabilir olan

bu ideolojiszleştirme/teknikleştirme aynı zamanda AK Parti'nin handikabıdır. Çünkü, özü itibarıyla siyaset karşıtı olan bu anlayış, AK Parti'nin siyasal niteliğini ve fikirsel temelini zayıflatmaktadır. Siyasette, sadece toplumsal tabanın değil, fikirlerin de bir güç kaynağı olduğunu düşündüğümüzde, AK Parti'nin adaptasyonla sınırlı vizyonu, herkesi tatmin etmeyecek -zor- tercihler yapmasını gerektiren durumlarda, karar alma yeteneğini zayıflatan bir özelliktir. Bu da, AK Parti'nin geçen üç ayda verdiği tutarsızlık görüntüsünün bir nedeni olabilir. 11 Eylül sonrasında gelişen uluslararası konjonktürde küreselleşme, ayrımcılığa karşı her alanda eşitliği savunan katılımcı ve özgürlükçü siyasal anlayışlar yerine,⁽¹⁶⁾ güvenlik gerekçeleriyle, devletin topluma müdahale alanını genişleten otoriter eğilimleri güçlendirmiştir. Böylece, AK Parti'nin varlık nedenini oluşturmaya gereken demokrasiye dair 'entelektüel/ideolojik' zemin kaymıştır.

Bu bağlamda, uluslararası çalkantıların AK Parti'ye etkisi oldukça fazladır. Kopenhag zirvesinden çıkan kararın da, AK Parti'nin AB dinamiğine atfettiği önemi karşılamadığını, dolayısıyla hükümetin Türkiye'yi demokratikleştirme yönünde adımlar atma kapasitesini zayıflattığını söyleyebiliriz. Ancak, eğer Türkiye'nin demokratikleşmesinin önündeki engellerin aşılması gerekiyorsa ve bazı devlet büyüklerimizin dediği gibi 'reformları kendi halkımız için yapıyorsak', AB perspektifinin zayıfladığı şartlarda AK Parti'nin demokratikleşme yönünde atacağı adımlar daha çok kendisinin ve Türkiye'nin rüşünü ispatlayıcı olacaktır. AB, Kopenhag zirvesinde müzakere tarihi vermeyerek, belki de Türkiye'ye karşı önyargısını değil, Türkiye'den rüşünü ispatlama beklentisini ortaya koymuştur.

Bunun bir unsuru da topluma güvenmek ve bugüne kadar seçkinler seviyesinde tartışılmış AB'ye tam üyelik meselesinin toplumsallaşmasını sağlamaktır. Eğer siyasetten sadece halkın taleplerini siyasal gündeme taşımak anlaşılıyorsa, ve AK Parti'li Adalet Bakanı Cemil Çiçek'in dediği gibi toplumun da özgürleşme ve demokratikleşme gibi bir talebi yoksa,⁽¹⁷⁾ bir açılım olası değildir. AK Parti'nin 'siyasal' vizyonunun teknik bir adaptasyonla sınırlı olması da böyle bir siyasallaşmayı zorlaştırmaktadır. Ancak, Erdoğan'ın "ekonomik

gelişmenin ön şartı demokrasidir" saptaması, ağırlıklı olarak ekonomik refah isteyen toplumun demokratikleştirilmesi için bir umut noktası olabilir.

Irak krizi

AK Parti'nin Irak krizini yönetmedeki başarısızlığı da siyasal tercihler yapmasını zorlaştıran, genel siyaset anlayışıyla yakından ilgilidir. AK Parti'nin inisiyatifsizliği, savaş gibi önemli bir konuda karar alma süreçlerine dahil olanların da sorumluluğu sadece AK Parti'ye yüklemesi ile birleşince, ABD ile tam işbirliği yerine asgari işbirliğinin yapıldığı bir sonuca yol açmıştır. Ancak sorun, içinde bulunduğumuz asgari işbirliği durumunun kendisi değildir. Aldığımız siyasal pozisyona göre, ABD ile tam işbirliği yap(a)mamamızın olumlu ve olumsuz sonuçları olduğunu iddia edebiliriz. Zira, ekonominin çok hassas dengelere dayandığı durumda yüklü bir kredinin kaçması ve ABD ile ilişkilerin gerilmesi kadar, haksız olduğu için bütün dünyada tepki toplayan bir savaşa aktif destek vermemek de önemlidir.

Sorun, bu noktaya gelirken AK Parti'nin açık ve net bir siyasal irade gösterememesi ve siyasal alanda muhtemelen ordunun dolduracağı bir boşluk yaratmasıdır. AK Parti, Irak krizinde, güvenlik odaklı 'devlet politikalarını' ne savaş karşıtı toplumun tercihini yansıtarak değiştirebilmiş, ne de devlet desteği olmaksızın uygulayabilmiştir. Politikaları değiştirmemesi, 'hazırlıksızlığının ve yetersizliğinin' bir göstergesi olabilir, ancak uygulamaması, siyasal iradesinin oldukça zayıf olduğunun göstergesidir. Bu da, politikaları yapanların aynı zamanda uygulamayı da ele alması ile sonuçlanabilir. AK Parti'nin şanssızlığı, toplumsal muhalefetin çok güçlü olduğu savaş gibi zor bir konuda devlet desteği olmaksızın, devlet politikasını uygulayarak siyasal rüştünü ispatlama zorunda kalmasıdır.

İkinci tezkerenin reddedilmesi basit bir parti-içi demokrasi veya meclisin noter gibi çalışmaması meselesi değildir. Cumhurbaşkanı'nın siyasal konulara salt hukuk açısından yaklaşması; ordunun görüş bildirmekle sorumlu olduğu platformda sessiz kalması; CHP'nin ülkenin geleceğinden sadece iktidarı sorumlu tutan muhalefet anlayışı ve AK Parti'nin kendi içindeki muhalefeti yeteri kadar ciddiye almaması, ikinci tezkerenin redde-

dilmesinde etkili oldu.

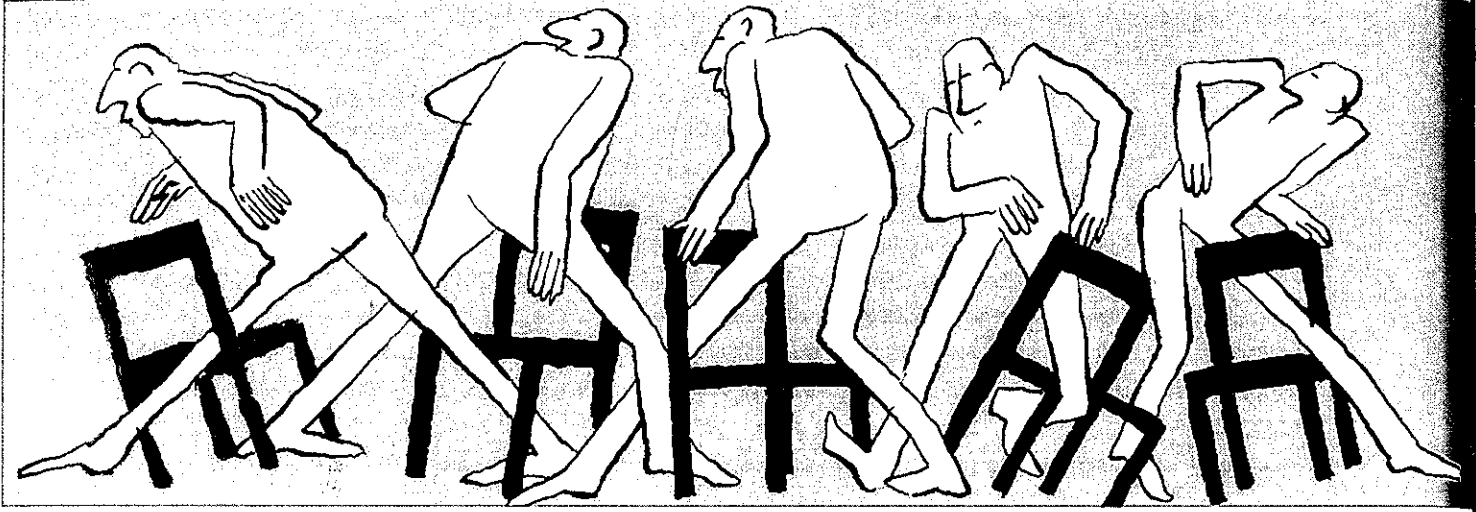
Bu süreçte Meclis belki güçlenmiştir, MGK anlamını yitirmiştir, CHP'nin köşeye sıkıştırma oyunu ortaya çıkmıştır, ama AK Parti hükümeti de, makamının gereğini yerine getir(e)meyerek, ağır bir yara almıştır. Eğer Irak krizini bir irade koyarak başarı ile yönetse idi, AK Parti'nin Erdoğan'ın başbakanlığı ile yeni bir başlangıç yaptığını söyleyebilirdik. Ancak, görünür gelecekte alternatifi olmayan AK Parti'nin aldığı darbe, onun eylemsizleştirilmesini kolaylaştırabilecek bir unsurdur. Buna karşılık, yenilikçilik ve gerçekçilik arasındaki açmazını inisiyatifsiz kalarak hala devam ettirmesi de dikkate alınmalıdır. AK Parti, üzerinde yükseldiği toplumsal dinamiğin değişim istediğinin farkındadır. Bu durum varoluşunun ve olası yenilikçi tercihlerinin gerekçesidir.

Yard.Doç. Menderes Çınar
Başkent Üniversitesi Öğretim Üyesi

Dipnotlar:

1. Menderes Çınar, "Yeni Merkez Alacakaranlığın Sonu mu?", Görüş, 32, (Temmuz-Ağustos, 1997): 26-30.
2. AK Parti Seçim Beyannamesi 2002, 12, 13, 22.
3. Bu niyetler için bkz. AK Parti Seçim Beyannamesi 2002; AK Parti Kalkınma ve Demokratikleşme Programı, ve AK Parti Genel Başkanı R. Tayyip Erdoğan, Grup Konuşmaları, 14 Ağustos 2001-14 Ağustos 2002, s. 87-88.
4. Heat Lowry, "Ne O Ne Bu: Yirmibirinci Yüzyılın Başında Türkiye'nin Siyasi Yapısı," Türkiye'nin Dönüşümü ve Amerikan Politikası, derl. Morton Abromowitz (Liberte Yayınları; Ankara, 2001).
5. Ümit Cizre, "Demythologizing the National Security Concept: The Case of Turkey," Middle East Journal, (basımda).
6. "Silah Kullanırız," Hürriyet, 12 Haziran 1997.
7. Utku Çakırözer, "Avrupa'ya Karşı TSK'yı Savundu," Milliyet, 1 Aralık 2002.
8. Bkz. "Ecevit: AKP Devlet Sorunu," Radikal, 12 Kasım 2002; "Rejim Korunmalı," Radikal, 13 Kasım 2002; "Baykal'dan AKP'ye Rica Ederim Yapmayın," Sabah, 28 Kasım 2002.
9. MGK Genel Sekreteri Tuncer Kılınc'ın demeci için bkz. Hilal Köylü, "Türbana 'Askeri' Çözüm," Radikal, 17 Aralık 2002.
10. "Çankaya Muhtırası," Hürriyet, 25 Aralık 2002.
11. "Kasımpaşalı'ya Mesaj Var," 27 Kasım 2002.
12. Murat Ören'in Kenan Evren ile mülakatı için bkz. "Anti-Demokratik Maddeler Var," Yeni Binyıl, 20 Şubat 2000.
13. Hilal Köylü, "Rektörlerden AKP İsyanı," Radikal, 21 Aralık 2002.
14. "YÖK Siyaset Yapıyor," Yeni Şafak, 27 Aralık 2002.
15. Michael Freedon, "Editorial: On Pluralism through the Prism of Ideology," Journal of Political Ideologies, 7, 1 (2002): 5-14.
16. AK Parti Seçim Beyannamesi 2002, s. 7, 31.
17. Neşe Düzel'in Cemil Çiçek ile mülakatı "Hakimiyet Eskiden Milletindi," Radikal, 17 Şubat 2003.

3 KASIM'IN ARDINDAN MERKEZ SOL

İhtiyaç: İdeolojik Berraklaşma

Tanju Tosun

3 Kasım'ın anlam ve önemi

3 Kasım 2002 seçimlerinde sandıktan çıkacak tabloya ilişkin olarak seçimden önce siyasal gözlemciler tarafından yapılan çeşitli yorumlara tanık olduk. Bunların seçimin olası sonuçlarına dair üzerinde uzlaştıkları nokta; 3 Kasım'da Türk siyasetinde uzun zamandır egemenliğini sürdüren bir anlayışın, siyasal temsilcileriyle birlikte tasfiye olacağı, bu anlamda seçimin değişim doğrultusunda sürdürülen uzun arayışların başlangıcı şeklinde bir kırılma noktasına tekabül edeceğiydi.⁽¹⁾ Bazılarına göre ise, seçim bir sivil tasfiye-tepki seçimi olmakla birlikte, özünde ekonomiyi barındırıyordu ve oylanacak olan, global üçüncü yolun Türkiye'de nasıl gelişeceği ve yerleşeceği idi.⁽²⁾ Seçim gecesi tüm sandıkların açılmasını beklemeye dahi gerek kalmadan görüldü ki, siyasal rejimin çoğulcu bir niteliğe kavuştuğu tarihten günümüze sosyolojik arka planlarımdan aldıkları destekle iktidarlarında kaderimizi tayin ve tespit eden siyasal hareketler ve egemen siyaset anlayışları sıfır noktasına yerleştiler. AKP hükümeti kurulana dek, bir önceki seçimde aldıkları destekle iktidarı elinde tutanların yeniden iktidar, ya da iktidar ortağı olmaları bir yana, parlamento içi muhalefetin öznesi dahi olama-

yacakları anlaşıldı. DYP lideri seçim meydanlarında "Özal'a verdiğiniz şans bir kez de bana tanıyın" diyerek seçmenden tek başına iktidar isterken, uğradığı yenilgi karşısında ezeli rakibiyle birlikte çareyi aktif siyasete veda etmede buldu. Seçmenin bile açık biçimde öngörmediği, fakat bir şekilde gönlünden geçirdiği tahmin edilebilecek bu sonuçla, 12 Eylül döneminde devletin siyasetin merkezine yerleşmesini güvence altına almak için öngörülen katı seçim mühendisliğinin de hızlandıran etkisiyle bir temizlik dalgası siyaset sahnesini silip süpürdü.⁽³⁾ Tıpkı 14 Mayıs 1950 seçimlerinde dönemin moda deyimiyile "hasso, memolar"ın rejim güçleri tarafından zan altında tutulan bir partiyi iktidara taşıyıp, rejim güçleriyle akraba sayılan diğerini sandığa gömmesi gibi⁽⁴⁾ bir tablo çıktı ortaya. Bu tablodaki fırça izleri 3 Kasım seçimlerini "kritik seçim"lere (critical elections) yaklaştıracak kadar derin. V.O. Key, kritik seçimleri, toplumdaki iktidar ilişkilerinde az ya da çok derin yeniden düzenlemelere gidildiği, yeni ve uzun ömürlü seçmen saflaşmalarının olduğu seçimler şeklinde tanımlar.⁽⁵⁾ Bu istisnai yarışma, parti rekabetinin varolan ideolojik ve sosyal temellerinde ani ve köklü yarılmalara, hükümet ve kamu siyaseti gündemin-

de kalıcı sonuçlara neden olur. Birbirleriyle ilgili üç temel özellikle karakterize edilen kritik seçimlerde, parti rekabetinin ideolojik ve programatik, partilere yönelen desteğin ise sosyal temellerinde, seçmenlerin parti bağlılıklarında yeni saflaşmalar açığa çıkar (realigning elections). Kritik seçimleri seçmenlerin partilerle aralarındaki aidiyet bağının zayıfladığı seçimlerden (dealigining elections) ayırmak gerekir.⁽⁶⁾

İçselleştirdikleri popülist, devletçi, patronajcı siyaset tarzı nedeniyle, temsil yeteneğini kaybeden merkezin sağındaki ve solundaki partilere yönelen destek, 24 Aralık 1995 seçimlerinden itibaren gittikçe azalmıştı. Her iki kanattaki partilerin sağlam siyasal ve sosyal duruşları ifade etmekten uzak oluşları, temsil kabiliyetini kaybedişleri, bölünmüşlükleri nedeniyle 3 Kasım öncesi son birkaç seçim, seçmenlerin partilere olan bağlılıklarının zayıfladığı seçimler şeklinde değerlendirilebilir. Oysa ki, son seçimde AKP'nin tek başına iktidara gelişi, yeni bir seçmen saflaşmasının oluşmaya başladığının habercisidir. Bu nedenle 3 Kasım seçimini "kritik seçim" tipine yaklaşırsak dahi, kimi kayıtlar da koymak gerekir. Seçmen desteğindeki oynaklık düzeyinin özellikle son dönemde Batı'nın yerleşik demokrasilerinin parti sistemleriyle karşılaştırıldığında oldukça yüksek oluşu, AKP'nin kendisini İslami referanslarla tanımlama yerine, liberal-muhafazakar kimliğini öne çıkarması, sosyolojik tabanında merkezci eğilimli seçmenin azımsanmayacak oranda bulunması ve bu unsurların, AKP iktidarında aradıklarını bulamamaları durumunda bir başka partiye yönelme olasılığının güçlü oluşu gibi unsurlar, son tahlilde 3 Kasım seçimlerinin iki seçim tipi arasında salındığını düşündürüyor. Seçimin parti sistemine yansımalarına bakıldığında, gerek seçmen desteğindeki, gerekse parlamentodaki sandalyelerde parçalanmışlık (fragmentation) nispeten azalmakla birlikte, seçmen desteğindeki oynaklık (volatility) ile parlamentodaki sandalyelerde oynaklık, 1983 sonrası tüm seçimlere kıyasla had safhaya ulaşmıştır. Yıllarca siyasi rejimini kurumsal tedbirlerle istikrara kavuşturma doğrultusunda düşünsel çaba sarf edilen Türkiye'de, tek parti hükümetiyle istikrar yakalanırken, bunun parti sistemindeki istikrarsızlığın göstergelerinden biri olan seçmen desteğindeki istikrarsızlıkla tesis edilmesi ilginçtir.

3 Kasım'da seçmenin giriştiği operasyon siyasal yelpazede merkezin sağında konumlananlar kadar, solculukları etiketlerindeki sol ibaresiyle sınırlı kalan partileri de derinden etkilemiştir. Seçim yoluna "tek başına iktidar istiyoruz" sloganıyla çıkan CHP, seçmenin ancak beşte birlik oyuna mazhar olup, yolda yaya kalınca tek başına muhalefetle yetindi. Çöküşü daha "Troyka"nın partiden koptuğu günlerde anla-

şılan DSP, 18 Nisan seçimlerine göre kaybettiği 20 puanlık oyla, siyaset bilimi kitaplarında parti sistemleriyle ilgili yazılacak bölümlerin baş köşesine "seçmen tercihlerindeki uçarılığa dair Türkiye örneği" şeklinde yerleştirilmeyi hak etti.

Siyasette sağa, sola, merkeze dair neredeyse tüm dinamikler anlamını yitirirken, Adalet ve Kalkınma Partisi'nin temsilciliğinde yeni aktörlerin, dinamiklerin siyaset sahnesinde yerlerini alışlarına tanık olduk bu seçimde. Seçmenin kimini yedek oyunculuğa, kimini seyirciliğe layık gördüğü merkez sol partilere ilişkin, geleceklerine dair çalışmalarını gereken dersler konusunda kimi saptamalar yapmakta yarar var. Bundan önce, Türkiye'nin sosyo-ekonomik ve politik vaziyeti ile merkez soldakilerin 3 Kasım sürecindeki duruşlarına göz atmak istiyoruz.

3 Kasım'a doğru Türkiye

18 Nisan seçimlerinin ardından iktidara gelen DSP-MHP-ANAP'tan müteşekkil üç partili koalisyon hükümeti, önünde sosyo-ekonomik ve politik içeriği yoğun olan bir gündem buldu. 1980'li yıllarda tercih edilen iktisat politikalarının sosyal takviyeleri zayıf niteliği, geçici bir uyuşturmanın ardından toplumda neredeyse tarifi imkansız yoksulluk hallerine, gelir dağılımında şiddetli adaletsizliğe yol açarken, siyasal alanda 12 Eylül'ün temel hak ve özgürlükleri daraltan anayasal ve yasal yapısını çağdaş bir içeriğe kavuşturma, demokratikleştirme yönünde adım atma görevi, bu hükümetin omuzlarına yüklenmiştir. Aynı yıllarda yaşanan globalleşme sürecinde post-modern durumlara tekabül eden gelişmelerin kurumsal ve ideolojik düzeyde bir gerçeklik olarak siyasal seçkinlerin önüne getirdiği kimlik, tanınma gibi sorunlar odaklı modernite krizi karşısında aulması ertelenen adımları atma, koalisyon ortağı bazılarının ideolojik kimliklerini inkar pahasına yine bu hükümete kaldı. Siyasal sistemin her kademesinde seçmenin bir kokuşmuşluk ve kendi temel sorunlarından kopukluk görmesinin başlıca aracına dönüşen Susurluk sürecinden⁽⁷⁾ arda kalan yolsuzluk, yozlaşma kalıntılarını temizleme çabalarını sarfedecek olanlar da yine seçmenin karşısına temiz siyaset vaadiyle çıkanlardı. Daha 1960'lı yıllarda çağdaşlaşma projesinin halkalarından biri olarak seçilen Avrupa Birliği'ne entegrasyon için son adımları atma zorunluluğunun itici gücüyle 57. Cumhuriyet hükümeti, az zamanda çok işler başardı. Nitekim yasama etkinliği bağlamında Cumhuriyet hükümetleri arasında performansı hiç de düşük değildi, üstelik kendisinden öncekilerle karşılaştırıldığında meşruiyet zemini de bir hayli sağlandı. Ta ki ekonomik kriz başlayınca dek. Krizi aşmaya yönelik olarak Kemal Derviş'in öncülüğünde uygu-

lanan IMF ve Dünya Bankası destekli ekonomi politikaları etkin devlet ve düzenlenmiş serbest piyasa ekseninde finansal istikrarı öne çıkaran niteliğiyle ekonomik büyümeyi amaçlasa dahi, hedefe ulaşmaya dek, geçiş sürecinde belirli toplum kesimlerinin politikaların dışsallıklarından olumsuz yönde daha fazla etkilenmeleri kaçınılmazdı. Nitekim ANAP döneminde rüşdünü ispat edip ardından kabuğuna çekilen Anadolu merkezli üretim sektörü başta olmak üzere, büyük kentlerdeki mavi ve beyaz yakalılarından, esnaf, tüccara uzanan alt ve orta sınıf, bu toplumsal kesimleri oluşturuyordu.

İktisadi alanda yaşanan bu çöküş hâlinde, kırsal alandan gelip kente yığılan hareketli unsurlar da fazlasıyla nasibini almıştır. Merkeze doğası gereği hayat veren orta sınıfın kriz sürecinde çöküşüyle merkez de çöktü, salt iktisadi anlamda değil, sosyolojik anlamda da ortadan kalktı.⁽⁸⁾ Ekonomi politikalarının sonuçları beklenmeden, Ecevit'in rahatsızlığı fırsat bilinen yürütülen siyaset mühendisliği projesi karşısında, MHP, milliyetçi cemahtaki rakipleri tarafından ürkeklikle damgalanmayı hak etmediğini ispat edercesine Türkiye'yi 3 Kasım'a taşıdı.

Meydanlardan sandığa merkez sol*

3 Kasım öncesi partiler arası rekabet, ideolojik-ekonomik program farklılıklarının silikleştirildiği, güvenilirlik, ehliyet izleniminin öne çıktığı, kadroliler imajlarının çatıştığı değil, yatıştırıldığı bir fuarın renkli sakin havası içinde geçmiştir.⁽⁹⁾ Partilerin, örgütlere danışma, ideolojik duruşlarını netleştirme, buna göre program belirleme yerine, liderlerin popüler isimleri yanlarına çekmeleri ve bunlardan müteşekkil vitrinleri aracılığıyla oy kapma yarışına girmeleri, seçim kampanyalarında siyasetin gösteriye dönüşmesinin tipik yansımaları oldu. Kimliklerinin ayırıcı özelliği olması gereken demokrasi, örgütlü toplum kesimleriyle işbirliği, tutarlı ideolojik duruşlar yerine, merkez sol partiler de seçimde geçmişte olduğu gibi bu modaya uydular. Seçim bildirgelerinden, liderlerin mitinglerde yaptıkları konuşmalara, gazetelere verdikleri siyasal reklamlardan, bastırdıkları afişlere dek bunu gözliyoruz.

DSP "Sessiz Devrim" kavramıyla sloganlaştırdığı bildirginde çoktandır belirli kayıtlar dışında zaten uyum sağladığı piyasa ekonomisiyle uzlaşan, kimi sosyal adaletçi yaklaşımları da içeren yaklaşım ve çözüm öneriler paketiyle, seçmen karşısına çıktı. İktidar döneminde neyi niçin yaptıklarını bildirgede uzun uzadıya anlattı. Demokratikleşme, dış politika anlayışında ulusalcılığundan taviz vermeyen, fakat AB üyeliği başta olmak üzere çağdaşlaşma, evrenselliğe entegre olmaya hazır bir parti olduğunu ilan etti. Vaatlerindeki popülist ruh, özellikle gazetelere verdiği reklamlarda kendisini hissettirdi.

"Hedef, Bilgi Toplumu" sloganı kullanılırken, kamuoyunda daktilosuyla nam salan gazeteci kökenli liderinin aslında bilgi toplumuna ne kadar aşina olabileceğinin seçmen tarafından sorgulanabileceği hiç düşünülmedi. Afişlerinde "Demokratik Sol Parti Geleceğin ve Gençliğin Güvencesidir" ibaresine yer verilirken, yaşlı liderinin gençler için ne kadar inandırıcı olabileceği unutuldu. İnşa edilen köy-kentlere atıfta bulunulurken, "30 yıllık hayal gerçekleşti" cümlesine afişlerde yer verildi, fakat ekonomik krizin seçmenlerin kaç yıllık hayallerini yok ettiği herhalde akıllarına gelmedi.

Bildirgenin, çoğu satır arasına, reklam ve afişlerde kullanılan fotoğrafların neredeyse her karesine yerleştirilen dürüstlük, güvenilirlik imgesiyle yola çıkan DSP karşısında, CHP, Kemal Derviş'i parti otobüsüne bindirene dek, Derviş öncülüğünde uygulanan ekonomi politikalarını sorgulamak için parti içinde ekonomi masalarını kurmakla meşgul olmuş-

tur. Derviş'in transferiyle birlikte ise, siyasette yenileşmeden neyi anladığını Derviş'in global üçüncü yolcu "sosyal liberal sentez"ini sahipleniyor gibi yaparak gösterdiler. Bildirgesini temiz siyaset, dürüst yönetim üzerine kuran parti, "piyasa ekonomisini kuracağız" derken, bu modelin bildik bir model olmayacağından, örgütlü, üretken, yarışmacı olacağından bahsetti. Varoluşunun sihrini "herkese eşit mesafede duran demokratik ve laik cumhuriyet... herkesin hakkının korunduğu hukuka dayalı sosyal devlet" şeklinde tanımlarken, dikine bir modernleşme anlayışının benimseyicisi

**Örgütlü bir yapı,
Ecevitler'in hiç tasvip
etmedikleri biçimde belki
üç beş üyeye aş, iş, bir o
kadar da delegeye ihale
sağlayacaktı ama, parti bu
kadar sahipsiz kalmaya-
caktı. Ecevitler'in siyasi
varlıklarına mal olacağını
bilmelerine rağmen,
patronaj siyasetine
yanaşmaması, son tahlilde
Türk siyasetine giderayak
verdikleri en büyük
armağan olmuştur.**

* 3 Kasım seçimine katılan tüm partilerin seçim kampanyaları, seçim coğrafyasındaki oy güçleri, seçim öncesi ve sonrasına ilişkin siyasal gelişmeler, yayına hazırlanmakta olan "Meydanlardan Sandığa 3 Kasım" adlı kitabımızda incelenmektedir.

olduğunu Türkiye'yi bir siyasal bilinç cumhuriyeti ilan ederken hissettirdi. Yeri geldiğinde klasik tabanın gönlünü fethetmek istercesine "ekonomik istikrar+hızlı büyüme+Avrupa Birliği içinde yerini alan Türkiye= her yıl bir milyon insana iş" formülünü yazarak, ANAP'ın "Avrupa Birliği varsa, işsizlik yok" söylemiyle kendi söylemini çakırtırdı. Mitinglerde diğer partilerden farksız olduğunu söyleme ihtiyacı duymuş olacak ki, seçmene "Temel felsefemiz önce insan. Önce devlet, sınıf değil" şeklinde seslenerek,⁽¹⁰⁾ işçi sınıfının temsilcisi Bayram Meral'i partiye vitrin malzemesi yapmak için davet ettiğini teyit etmiş oldu. Tercih ettikleri kitleselleşme yöntemi, sosyolojik temelleriyle ideolojik, programatik birlikliklere dayalı ilişki kurma yerine, post-modern zamanların partilerinin yaptığı gibi, sosyal demokrat vizyonu imaj, karizma gösterileriyle yenilemekten ibaretti. Gazetelere verdiği reklamlarda sağ söylemde belirgin, en ziyade Özalcı söylemden hatırladığımız, rakiplerini her türlü kötülüğün anası gören "biz", "onlar" ayrımı hep gözümüze çarptı. Bu haliyle CHP, kimi reklamlarında Genç Parti'nin "dost", "düşman" ayrımına dayalı söyleminden sadece bir adım geride kalıyordu; "Ya iş, refah, adil paylaşım, sosyal adalet ya işsizlik, yoksulluk, eşitsizlik, adaletsizlik", "Ya inançlara saygılı, demokratik, laik, Atatürk devrimlerinin çağdaşlığı ya hoşgörüsüzlük, çağdışılık, bağnazlık."⁽¹¹⁾ Birinci önerme CHP'yi (biz), ikincisi topyekün diğer partileri (onları) anlatırken, kurtarıcılık misyonuna kendisini öylesine kaptırdı ki, yeri geldiğinde lideri, seçmenin karşısına fotoğraf karelerinde başında komiser şapkası, itfaiyeci ya da hasat zamanı tarlada ekin biçen köylü olarak çıktı. Çünkü lider halktan biri, halkın sorunlarını bilen biri olarak bizim için geliyor, o hep bizi düşünüyordu. Ashında diğerleri gibi ne halktı, ne de hal-

kı düşünmek gibi bir meselesi vardı. En fazla "halkçı" olabildi. Yapılan, siyaseti siyasetsizleştirmek, ideolojiyi imago-lojiye dönüştürmek, olan; Debord'un dediği gibi, hakikat-ten yanılsmaya geçiş gibi görünmekte.⁽¹²⁾

DSP'de, yol açtığı depremin ardından siyasal yaşama dahil olan Yeni Türkiye Partisi'nin kuruluşundan önce troykalı günlerindeki kendinden emin halinden, kampanya sürecinde iz kalmadı. Siyasetin merkezinde yeni bir çekim odağı olma ve değişim iddiasıyla yola çıkıp, kimi yeni isimleri Türkiye'ye armağan edeceklerini ilan etseler de, Derviş'in geri çekilmesiyle "soluk yeni yüzler hareketi"ne dönüşen Parti, Hazine'den beklediği mali yardımı alama-

manın etkisiyle olacak ki hiçbir ulusal gazeteyle siyasal reklam vermemiştir. Seçim bildirgesinde "devleti paylaşan yurttaşlar"la Derviş-siz de olsa liberal sosyal sentezin yolundan gideceğinin işaretlerini veren YTP, Genel Başkanı İsmail Cem'le çağdaş çoğunluk olarak tanımladığı seçmene, CHP ile farklarını anlatırken, kendilerini saran yukarıdan aşağıya klasik dikey modernleşme, vesa-yetçi projenin aksine, yatay modernleşme projesini şiar edindiklerini şu şekilde ifade ediyorlardı; "Biz,

çağdaşlığı ilim değil, irfan olarak tanımlıyoruz. Yani okuması yazması olmayan bir insan, her şeyi bilen bir insana kıyasla çok daha çağdaş olabilir..."⁽¹³⁾ Afişleri ise Cem'in her zamanki iyimserliğini, eski liderinin şairlere özgü umudunu yansıtmıştır; "Yeni Türkiye, yeni Başbakan."

DSP ve YTP'nin seçimde elde ettikleri sonuçlar, oy tabanları, sosyolojik temellerine ilişkin değerlendirme yapmayı imkansız hale getirirken, parlamentoya giren tek muhalefet partisi olarak CHP, sonucu kendisi açısından bir başarı addediyor. Oylarında, geçen seçime göre 10 puanlık bir artış niceliksel bir başarıya karşılık gelse dahi, böylesine

bir iktisadi konjonktürde herhangi bir başka coğrafyada sol partilere iktidar kapıları ardına kadar açılırken, konumu, kanımızca mutlak bir niteliksel başarısızlıktır. Merkez solun başarısızlığının arka planına eğilmeden önce, CHP'yi niteliksel destekleriyle hangi sosyolojiye mensup kesimlerin avuttuğuna bakmalıyız. Seçmenin parti tercihlerini belirlemek amacıyla seçim öncesi Tarhan Erdem'in ve seçimin hemen ardından Yılmaz Esmer'in yaptığı kamuoyu araştırmalarında 3 Kasım'da CHP'nin, öncelikle 18 Nisan'da kendisine oy veren sadık seçmenlerinden, ardından DSP'ye oy vermiş olanlardan destek gördüğü tespit edilmiştir. Bu durum, kendisini politikleştirip, toplumsallaştıracak, göreceli bir refaha ulaştırabilecek politikaların tutarlı biçimde arkasında durmayı, hazır her partinin peşine takılmayı son birkaç seçimdir alışkanlık haline getirmiş, umut arayan yoksul seçmenin, CHP'yi çekim merkezi görmediğinin kanıtı. Büyük ölçüde klasik olarak devletle bütünleşmiş, onun sunduğu standart ideolojiyi benimseyen, ya kamuda işgal ettiği bürokratik pozisyonlar ya da iktisadi ilişkileri dolayısıyla devletle araları sıkı fıkı, hali vakti yerinde olan 'yerleşik çevreler'den destek aldığı tespit edilen parti, bu anlamda "kendisine 'iman etmiş' çok kararlı, ne olursa olsun tavrını değiştirmeyen bir seçmenin oyuna sahip olmuş bir parti"⁽¹⁴⁾ hüviyetine büründü. DSP liderini, 18 Nisan'da umut olarak görenlerin oyları ise bu kez AKP, CHP ve Genç Parti arasında paylaşıldı. Merkez sol için yolun sonu gibi görünen "3 Kasım büyük yenilgisi"nin ardında yatan nedenleri sorgulamak, yeni bir hamle yaparak çıkmaz sokaktan geriye dönme fırsatı yakalamak için şarttır.

Merkez soldakilerin yanlışlığı nerede?

Merkez solun üç partisinin seçmenin ancak beşte birinin tercihine mazhar olması, merkez sağdaki DYP ve ANAP gibi 90'lı yıllardan itibaren sürekli olarak seçmenin gözünde uğradığı itibar kaybıyla ilgili. Klasik rol ve işlevleri olan toplum kesimlerinin taleplerinin sözcülüğüne soyunup, bunları siyasal sisteme nakletmek yerine, adeta devletin naklen

yayınını üstlenen yönetim aygıtlarına dönüşmeleri, sınırlı toplumsal grupların sınırsız iktisadi taleplerini devleti tüketme pahasına karşılamayı yeğlemeleri, zaten toplumla açık olan aralarının 3 Kasım'da kapanmamak üzere açılmasına neden oldu. Siyasetin sağını ve solunu aslına uygun olarak düzenleme, merkezi yeniden inşa edecek bir çaba sarfetme yerine, diyet borcu olan kesimlerin devletle kurduğu alışveriş düzenine teslim olmaları, sonuçta "demos"u devreden çıkarttı, temsil kabiliyetlerini kendileri yok ettiler.⁽¹⁵⁾ Feodal bir mülkiyet hissi ile egonun düşünceyi feshetmesinin

ürünü olan birleşmeme, ittifaklara karşı çıkışlar da eklenince, kendilerine dair tüm mutabakatları yitirdiler. DSP, YTP ve CHP örneğinde, kendilerine dair mutabakat yitimlerinin özgün nedenleri de var.

18 Nisan seçimleriyle kurulduğu günden beri kendisini saran makus talihini yenmeyi başaran DSP, 3 Kasım'da yeni bir yenilgi tatmakla kalmadı, sivil tasfiyenin temel öznesi durumuna düştü. Seçmenlerin, kendilerinden biri, mütevazı, dürüst gördüğü Ecevit ve partisıyla ekonomik krize kadar pek sorunu olmadı. Krizle birlikte ise, AKP'nin "işbilirci lideri"nin meydanlarda 70'li yıllarda Ecevit'li CHP iktidarındaki yağ, mazot kuyruklarını hatırlatmasıyla, "kendisine bile hayrı kalmayan bir lider ve partisi bizim için artık hayırlara vesile olamaz" düşüncesiyle DSP'yi terk ettiler. Dramatik olan; partinin iktidardan uzaklaşması değil, uğradığı oy kaybının boyutlarıdır. Bu da büyük ölçüde Ecevit'lerin örgüt korkusu nedeniyle örgütsüz parti ya-

pısından kaynaklanmıştır. Örgüt(süzlük)ün emanet edildiği genel başkan yardımcısının tasarladığı parti modeli, birlik bütünlük adına katılımcılığın feda edildiği, sadece ve sadece 'söz dinleyen' adamlar, 'vitrin' kadınlar ve karizması eskimiş olsa da konjonktürel şanslarla idare eden bir 'ekip'di. Konjonktür, iktisadi krizle tersine dönünce, Türkiye sol gelenekten kopan 'karaoğlan'ın öteki mahallenin büyük 'baba'ları tarafından nasıl kullanılıp, atıldığının hikayesinden ibaret partisinin çöküşünü seyretti.⁽¹⁶⁾ Örgütlü bir yapı Ecevit'lerin hiç tasvip etmedikleri biçimde belki üç beş üyeye aş, iş, bir

**Seçim bildirgesinde;
"devleti paylaşan
yurttaşlar"la Dervişsiz de
olsa liberal sosyal sentezin
yolundan gideceğinin
işaretlerini veren YTP,
Genel Başkan Cem'le,
çağdaş çoğunluk olarak
tanımladığı seçmene,
yukarıdan aşağıya klasik
dikey modernleşmeci ve-
sayetçi projenin aksine,
yatay modernleşme pro-
jesini şiar edindiklerini
belirtiyordu.**

o kadar da delegeye ihale sağlayacaktı ama, parti bu kadar da sahipsiz kalmayacaktı. Ecevitler'in siyasi varlıklarına mal olacağını bilmelerine rağmen, patronaj siyasetine yanaşmaması, son tahlilde Türk siyasetine giderayak verdikleri en büyük armağan olmuştur.

Ecevit'li DSP'ye, tarih sahnesindeki yerini aldirtmak için startı veren bir siyasetçiyle, ilişkiler uzmanı Hüsamettin Özkan ve taraftarlarının kontrolündeki Yeni Türkiye Partisi, aslında daha kurulduğu günlerde çöküşünü ilan etmişti. DSP'nin suskunlar sahnesindeki figüranları olmaları dışında siyaset sanatı icra edememiş, ideoloji yerine 'vefa', 'Türkiye sevdası'ndan söz eden, sola dair duruş sergileme yerine "soldan Özalıcılık"

sentezine sığan partililer, siyaset yapmayı kapalı kapılar arkasında ittifak yapmaya indirgedikleri için, hedeflediği çağdaş çoğunluktan destek göremediler. Gerçi bu topraklarda ne kadar olabilirlerse o kadar sosyal demokrat oldukları, Derviş'ten umut kesilince bizzat lideri tarafından dilendirilmiştir ama, asıl sorun "Öteki Türkiye'deki sarsılmış sessizleri, yarının Türkiye'si için seferber edip edemeyeceğiydi. Yıllarca Ecevit'in gölgesi olarak kalıp, toplum mühendisliği projelerinin önçalışmasını yaptıkları anlaşılanlar, halka vakit ayırma gereği duymadıkları için bunu zaten başaramazlardı. Nitekim öyle oldu. Öncü kadroları, gönüllerini, geniş uzlaşma adına merkezin geleceği belirsiz renksizliğine kaptırma yerine, merkez solda kendilerini diğerlerinden ayırt ettirecek kimlik inşası uğraşısına yönelip, aralarına yanaşıp, sarsılmış sessizlerin gönüllerini fethetmeye yöneldiler, merkez solda yolları, en azından bugünkünden daha açık olabilirdi.

CHP neden tek başına muhalefet

DSP ve YTP'nin seçimdeki başarısızlığından çok, burada asıl

sorgulanması gereken, tek başına iktidar hedefiyle yola çıkan CHP'nin niçin seçmen tarafından ancak tek başına parlamento içi muhalefete layık görüldüğüdür. 18 Nisan seçimlerinde kendisini baraj altında bırakan seçmenin beklentilerinin, taleplerinin neler olduğunu parlamento dışı muhalefet yıllarında sorgulama yerine, hep sükunet tercih edildi ve liderinin eski hırçın muhalif halinden eser kalmadı. Baykal zannetti ki CHP'nin sorunu sert muhalefet yapmak. Partisini ve kendisini uysallaştırırsa seçmenle yeniden barışabilecekti. Oysa ki asıl sorun, 1980'li yıllardan itibaren global düzende kendisini hissettiren ve Türkiye'ye de sirayet eden yeni sosyolojik gerçeklikleri, öznelere fark etme,

taleplerine yanıt arama algısını geliştirip geliştiremeyeceğiydi. Devlet-toplum ilişkilerinde devlet(liler)in modellerini öncülleyen politikalar iflas edip, ötekilerin kimliklerini, farklılıklarını dikkate alan, tanıyan modeller egemen hale gelir, sistemde kalıcı partiler ideolojilerini buna göre biçimlendirirken, yenileşmeden bahseden CHP, kendisini ideolojik anlamda yenileyecek mesailere vakit ayırmadı. Gerçi gelenekle barışma adına "Anadolu Solu" gibi müphem bir etiketi yapıştırmak için Yunus

Emre'den, Şeyh Edebalı'den, Mevlana'dan, Hacı Bektaş Velî'den medet umarak, sosyal demokrasinin evrenselliğini ezeli rakibi gibi yerleştirme operasyonlarına yöneldi, ama bunu yaparken bile samimi değildi. Zaman içinde bundan vazgeçerek uluslararası mali sermayenin taleplerini karşılayan bir programla kitleselleşmeye çalıştı, bunu Derviş'in sosyal liberal senteziyle dener gibi yaptı, ama bunda bile ne kadar samimi olduğu tartışılır. Kanımızca sentez de, 'ben siyaset bilmem' diyerek kavramı telaffuz eden de siyasi ikbal için kullanıldı. Sonuçta ne Derviş'ten CHP'yi global üçüncü yola taşıyacak bir ideolojik açılımın aktörü olarak yararla-

nıldı, ne de ideolojik kimliği üçüncü yolcu yeni bir sosyal demokrat çizgiye topyekün oturtuldu. Sosyal demokrat vizyonun güncelleştirilmesi imaj sorunu olarak algılandığı için, derin sosyo-ekonomik eşitsizliklere, yoksullaşmalara hal çaresi arayacak bir etik tercihler sisteminin cisimleşmesi olarak siyasete (politics) başvurmak yerine, kendini “teknikler”, “siyasalar”, “rasyonel esaslar” aracılığıyla farklılaştırmaya çalışan liberal sosyal senteze bile yönelmediler aslında. Yapılan, sağ-sol siyaset ayrımının geçersizleştiği post-modern durum gereği merkez sağ söylemlerle iktidara uzanmak için farklılıkları silmeye çalışmak, diğerlerine benzemektir.⁽¹⁷⁾

Derviş seçim yolunda basit bir popüler kültür figürü haline getirilerek kolayca tüketildi. İş, Baykal’ın bir propaganda yöntemi olarak imaj-nesne, ikon şeklinde sunumuna gelince, kendisiyle kimse yarışmadı, ‘estetize edilmiş liderlik’ stratejisi benimseyerek, gençlik, yıpranmamışlık gibi özelliklere sahip olan yegane lider iddiasıyla karşımıza çıktı.⁽¹⁸⁾ Baykal nedense hep örgütün yerine imajın önemli olduğuna inandı, başarının anahtarının rüzgarı yakalamakla geleceğini düşündü. Rüzgar ise ona göre klasik partilere özgü, örgüt, kadro, program, ideoloji birlikteliğine dayalı siyasi eylem yerine, imaj, vitrin, reklam, kampanya araçlarının kullanımıyla oluşan postmodern siyaset tarzını öne çıkaran ‘akıl’ın ürünü⁽¹⁹⁾ eylemsiz bir partiyle yakalanabilirdi. Söylem düzeyinde bile yoksul kitlelerle irtibatlanmak yerine, gösteri siyasetinin imaj-nesnesi olarak seçmenin karşısına çıkınca, ezilen, dışlanan, çaresiz kitlelerle sosyal demokrasinin bağı tümünden koptu.

Vesayetçi rejimin misyonerliğini hatırlatan devletçi damarının kendisini sarıp sarmaladığını bizleri her türlü kötülükten koruyup kollayacağını vadeden söyleminden vazgeçmemesinden anladık. Bu durum seçmenle arasında mesafe oluşmasına, geniş toplumsal kesimlerin gözünde “halk” olmaktan ziyade, tek partili yılların “halka rağmen halkçı” parti hüviyetini korumasına neden olmuştur. Eğitim düzeyinin bu kadar düşük olduğu bir ülkede seçmene siyasal bilinç cumhuriyetinden bahsedildi ama, bu cum-

huriyetin hangi sol duruşlarla ve nasıl çaresiz “kimsesizlerin kimsesi” yapılacağını kimseye inandıramadı. Bunun içindir ki ancak daha önce sözünü ettiğimiz “yerleşik çevreler”in oyuyla yetindi. Sosyal demokrathığı bir nutuk sorunu olarak gören zihniyet, sonuçta, samimi sosyal demokrat duruşlarla fethedilebilecek doğal sınıfsal müttefiklerine AKP kadar dahi yanaşamadı.

Sosyal demokrat partilerin ayırdedici özelliği, parti içinde demokratik katılımcılık iken, parti dışında ise sivil toplum örgütleriyle oluşturulan sağlam birlikteliklerdir. Oysa ki

Sosyal demokrat partilerin ayırdedici özelliği, parti içinde demokratik katılımcılık iken, parti dışında ise sivil toplum örgütleriyle oluşturulan sağlam birlikteliklerdir. Oysa ki, CHP’de parti içi demokrasiyi tüm kurum ve kurallarıyla tesis etme yerine, “mutlak liderlik” kurumsallaştırıldı. CHP’li olmak, bu partide politika yapmak, lidere yakın olmakla eşitlendi.

CHP’de parti içi demokrasiyi tüm kurum ve kurallarıyla tesis etme yerine, “mutlak liderlik” kurumsallaştırıldı. CHP’li olmak, bu partide politika yapmak, lidere yakın olmayla eşitlendi. Yerel teşkilatlardan genel merkeze uzanan platformda ideoloji, program tartışmaları yerine, genel merkezde masalar kuruldu, uzmanlar görüşlerini kaleme aldılar, lider okudu, satır aralarına süslü cümleler ilave etti ve onayladı. Liderin emir ve komutasına dayalı siyaset tarzı seçim sürecinde aday belirlemelerine de yansıdı. Siyasetin “Baykal’ın davası”na indirgendığı partide, çoğu yerde örgütün değil, liderin dostları, listelerin ön sıralarına yerleştirilip seçmenin önüne getirildiği için, muhtemelen CHP üyeleri bile elleri titreyerek altı oka mührü bastılar. Başarısızlığı başka şekilde izah etmek mümkün değil. Buna, kamuoyu araştırmalarına yansıyan hatırı sayılır miktardaki seçmenin samimi bulmadığı için Baykal’a bir türlü güvenememesi eklenirse, 4 Kasım’da gelebildikleri yer daha iyi anlaşılabilir.

Merkez solda kalıcı olmanın şifresi: Yeni bir siyaset tahayyülü

3 Kasım sonuçları göstermiştir ki, merkez sol partilerin seçim öncesi hal-i pür melâlleri seçmenlerin tercihiye mazhar olmamalarının temel nedeni olmuştur. DSP yakın bir gelecekte doğal liderinin genel başkanlıktan ayrılmasıyla birlikte yeni lideriyle bir süre varlığını ismen devam ettirecek olsa dahi, merkez solda rolünü tamamlamaya aday en güçlü parti gibi görünüyor. YTP’nin ise mevcut duruşuyla merkez

solda yakın gelecekte iddialı parti konumuna erişmesi mümkün değil. CHP her ne kadar bu kanadın tek temsilcisi olarak parlamentoda yer alsada, statükocu siyaset tahayyülü ile donanmış mevcut yapısıyla, Türk merkez solunda gelecek adına umut vermemekte. Seçmenin ideolojik kalıplarla oy verme alışkanlığının eskidiği bir Türk parti sisteminde, merkez sol partilerin kalıcı olabilmeleri için bugünden itibaren radikal bir yeniden yapılanmaya, yeni bir siyaset tahayyülü geliştirmelerine ihtiyaç var. Buna, kendisini önce tanıyıp, ardından tanımlaması, hangi sosyolojilerle birlikte olacağı sorusuna yanıt vermekle işe başlamalı. Yapay bir değişim, içi doldurulmamış yenileşme kavramlarından medet

umma, merkez solun bugünü dahi okumasına yardımcı olmamış iken, bunlarla merkez solu geleceğe taşımak mümkün değil. Atılması gereken ilk adım, ideolojik berraklaşmadan geçiyor. Modası geçmiş, statükocu, devleti başı sıkıştıkça arkasına almaya adet haline getirmiş bir anlayış merkez solun referans almaya devam edeceği adresler mi olacak? Bir başka anlatımla, tarihsel miras, bize özgü koşullar adına coğrafya solculuğu takviyeli tarif ve tayin edilmiş siyaset mi tek rehberleri olacak? Yoksa, birilerinin önlerine koyduğu kuralları önceden konan siyaset yerine, varolan kuralları değiştirip, solun evrenselliğine ait kuralları kendisi mi koyacak? Merkez soldakilerden ikinci soruya içtenlikle yanıt verenlerin kalıcı olacakları muhakkak. Tabii ki, ideolojik anlamda tutarlı, örgütsel anlamda demokratik, katılımcı bir siyaset tahayyülünü, küresel gerçekleri yok saymadan, ama onların da esiri olmadan potansiyel doğal müttefiklerini arkalarına almaları koşuluyla.

Yrd.Doç.Dr. Tanju Tosun

Ege Üniversitesi İ.L.B.F Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi

Dipnotlar

- 1- Hasan Bülent Kahraman; "Birinci Kırılmanın Seçimi", Radikal, 28 Ağustos 2002.
- 2- Fuat Keyman; "Farklı Sosyal-Liberal Sentezler ve Türkiye", Radikal İki, 27 Ekim 2002.
- 3-Ahmet İnsel; "Olağanlaştıran Demokrasi ve Modern Muhafazakârlık", Birikim, Kasım-Aralık 2002, S:163-164, s.23.
- 4- Tanıl Bora, 3 Kasım 2002 seçimleriyle 14 Mayıs 1950 seçimlerini karşılaştırırken, son seçimin ilkinin soluk bir kopyası olduğunu ifade eder. Bkz. Tanıl Bora; "2002=1950,1983,1995, 2002 Seçimi ve Siyasal Güzer-gah Problemleri", Birikim, Kasım-Aralık 2002, S:163-164, s.29-31.
- 5- V. O. Key; "A Theory of Critical Elections", Journal of Politics 17, 1955, s.4.
- 6- Electoral Engineering: Voting Rules and Political Behaviour, ed.Pippa Norris, (New Book in Press), Cambridge University Press, Fall 2003. Online versiyonu için bkz. //ksghome.harvard.edu/~pnorris.shorenstein.ksg
- 7- Ali Çarkoğlu; "Demokrasi ve 18 Nisan Seçimleri", Görüş Dergisi, TÜSİAD, Mayıs-Haziran 1999, s.33.
- 8- Hasan Bülent Kahraman; "Deniz dibi göçüğü", Radikal, 23 Ekim 2002.
- 9- "Muhafazakâr Demokrat İnkılâp 1946-83 ve Sonunda 3 Kasım" (Değerlendirme Yazısı), Birikim, Kasım-Aralık 2002, S:163-164, s.10.
- 10- Deniz Baykal'ın Çorlu Konuşması, Cumhuriyet, 7 Ekim 2002.
- 11- CHP Gazetesi (I), 19 Ekim 2002.
- 12- Ömer Turan, Zeynep Gülşah Çapan; "Siyasetin Yeniden Tanımlanması ve Gösteri Toplumu:Genç Parti Özelinde 3 Kasım Seçimleri", Birikim, Ocak 2003, S:165, s.102-103.
- 13- Zaman, 11 Ekim 2002.
- 14- Hasan Bülent Kahraman; "Sol Tıkanmanın Son Durağı", Radikal, "CHP'nin CHP'ye ettiği", Radikal, 25 Ekim 2002.
- 15- Mümtaz'er Türköne; "3 Kasım: Bizans Düştü!", Türkiye Günlüğü, 2002, S:70, s.6.
- 16- Serpil Sancar; "Seçim Dersleri: İmaj mı, Örgüt mü?", Birikim, Kasım-Aralık 2002, S:163-164, s.73.
- 17- Süreyya Su; "Sosyal Demokrasiden Sosyal Liberalizme", Radikal İki, 29 Eylül 2002.
- 18- Turan, Çapan, a.g.m., s.104-105.
- 19- Sancar, a.g.m., s.72.

Denetlenemeyen

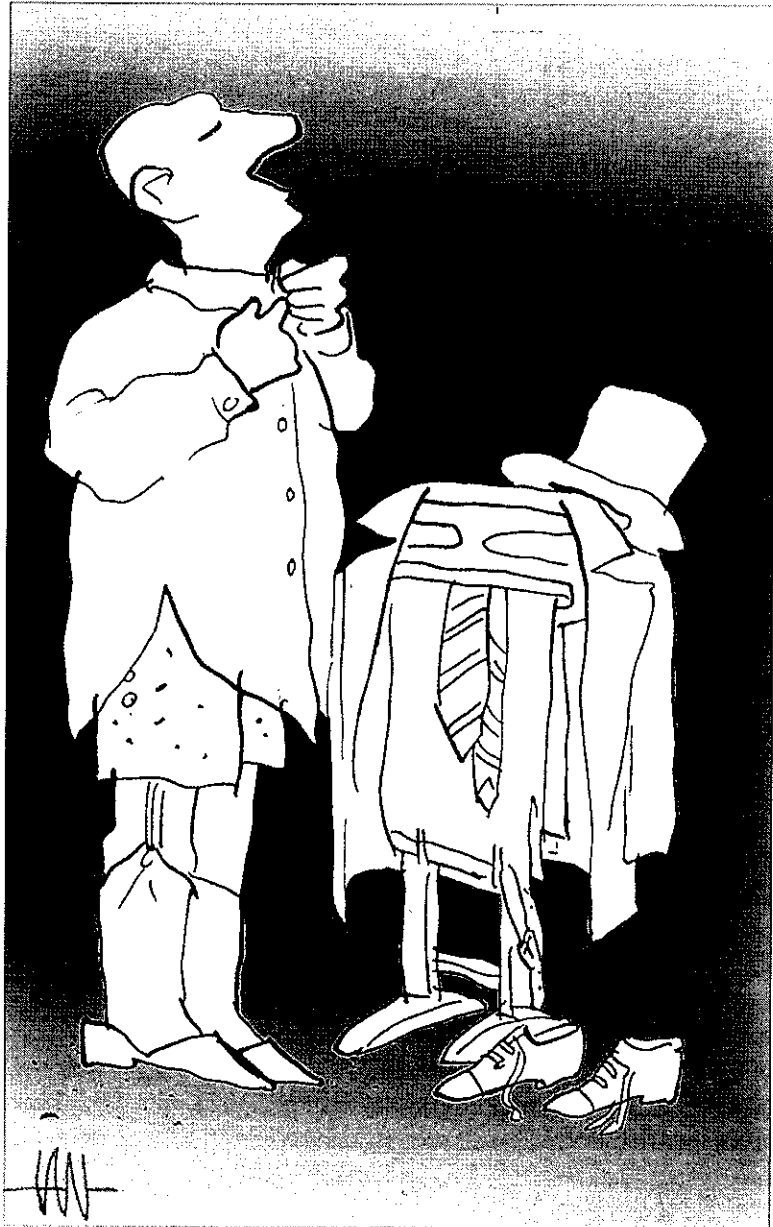
Enflasyonun ekonomi politik analizi

siyasi elitler

Kamil Yılmaz

Türkiye’de iktisatçıların üzerinde durmaları gereken konuların başında, aradan geçen 25 yıla rağmen enflasyonun neden hala kontrol altına alınamamış olması gelmektedir. Uzun vadede topluma önemli kazanımlar sağlayacağı herkes tarafından kabul edilen ve Arjantin ve Brezilya gibi on yıla yakın bir süre yüksek enflasyonla ve hatta hiperenflasyonla yaşamış ülkelerin başarıyla uyguladıkları stabilizasyon programları neden bugüne kadar ülkemizde uygulanamamıştır? Bugüne kadar gerçekleşen ‘başarısızlıkların’ ileride tekrarlanmaması için neler yapılmalıdır?

Cevdet Akçay ve Emre Alper ile birlikte hazırlamış olduğumuz ve TUSİAD tarafından geçtiğimiz Aralık ayında yayınlanan araştırma raporunda, enflasyonun bugünkü seviyelerinden tek haneli rakamlara indirilmesi durumunda uzun vadeli GSMH büyüme hızında yıllık ortalama %2’nin üzerinde artış sağlamanın mümkün olduğunu gösterdik.⁽¹⁾ O çalışmanın bir bölümü de yüksek enflasyonun ekonomi-politik bir yaklaşımla analizine ayrılmış ve enflasyonla mücadelede başarısızlığın ardında yatan asıl nedenin, siyasi sistemin ve yasaların, ülkeyi yöneten ‘siyasi elitlerin’ toplumsal denetime tabi olmalarını engellemesi olarak tanımlanmıştı. Bu makalede, o çalışmadan yola çıkarak Türkiye’de bugüne kadar enflasyonun tamamen kontrol altına alınamamış olmasının ardındaki ekonomi-politik etmenler incelenecektir.

Siyasi ve kurumsal sistemin ekonomi üzerindeki belirleyici rolü doğru bir şekilde anlaşılmadan, dezenflasyon sürecinde elde edilecek başarının kalıcı olmasını beklemek doğru olmaz. Enflasyonun kalıcı bir şekilde kontrol altına alınması, ancak 2001 programıyla başlayan yapısal ekonomik reformların siyasi partiler ve seçim yasalarında yapılacak değişikliklerle tamamlanması ile mümkün olacaktır.

Teorik çerçeve: Yıpratma savaşı

Enflasyonun ekonomi-politik analizine girmeden önce ekonomi-politik yaklaşımı bu literatüre önemli katkılar yapmış olan iktisatçı Alberto Alesina'nın sözleriyle özetleyelim: "Siyasal ve kurumsal güdüler (incentives) ve tehditler doğru bir şekilde ekonomik analizin içine dahil edildiği zaman, ilk bakışta başarısız olarak görülen politikaların aslında çarpık ve eksik politik güdülere verilen rasyonel tepkiler olduğu görülecektir. Ekonomi-politik yaklaşım, bu başarısızlıkların neden art arda tekrarlandığını açıklamaya çalışır. Bu yanlışlara yol açan kurumsal özellikler anlaşılmadan yanlışların düzeltilmeyeceğini öne sürer."⁽²⁾

Alesina'dan yaptığımız bu alıntının Türkiye'deki yüksek enflasyon süreci için anlamı, enflasyonun son yirmi yıldır bir türlü kontrol altına alınamamış olmasının ardında yanlış politikalar ya da başarısızlıklar yerine, toplumsal ve kurumsal yapıdaki eksikliklerin aranması gerektiğidir. Yıllarca yüksek enflasyonla yaşadından sonra, enflasyonu kontrol altına almayı başarmış İsrail, Arjantin ve Brezilya gibi ülkelerin deneyimleri de bu yaklaşımı doğrulamaktadır. Bu ülkelerin gecikmiş "başarılarında" siyasi kurumların ve toplumsal dengelerin etkisi yadsınmaz. İşte bu yüzden, ülkemizde enflasyonu kontrol altına almak konusunda tekrar tekrar yaşanan "başarısızlıkları", yukarıda saydığımız ülkelerin bu alanda kaydettikleri "başarılarla" birlikte değerlendirmek gerekmektedir.⁽³⁾

Alesina ve Drazen (1991) tarafından ortaya atılan yıpratma savaşı (war of attrition) modeli, çeşitli ülkelerdeki enflasyon ve gecikmiş stabilizasyon dönemlerini açıklamak için ekonomi-politik yaklaşımı temel alan teorik savlar arasında en çok kabul görenidir.⁽⁴⁾ Oyun teorisine (game theory) dayanan yıpratma savaşı modeline göre; yüksek enflasyon, toplumdaki bütün grupları olumsuz

yönde etkilediği için, enflasyonun kontrol altına alınması herkesin yararına olacaktır. Ancak, enflasyonun kontrol altına alınmasının bir de maliyeti vardır. Kamu harcamalarının kısılması ya da kamu gelirlerini arttırmak amacıyla vergilerin artırılması gibi önlemlerin, toplumun değişik kesimlerini etkilemesi beklenir.

Enflasyonla mücadelenin getirdiği maliyetin toplumsal gruplar arasında paylaşımı, yıpratma savaşının ortaya çıkmasına yol açar. Kendi çıkarını düşünen rasyonel bireyler ve bu bireylerin dahil oldukları toplumsal gruplar, enflasyonla mücadelenin maliyetine katlanmak istemezler. Örneğin, mali sektör ve yatırımcılar üzerlerindeki vergi yükünün arttırılmasını istemez. Kamu çalışanları da, harcamaların kısılması için reel ücretlerin düşürülmesini istemez. Her grup enflasyonla mücadelenin yükünü diğer grup ya da grupların üstlenmesini tercih eder. Rasyonel olan kişi ya da gruplar kendiliğinden bu yükü taşımak misyonunu üstlenmeyecekleri için, toplumsal gruplar arasında bir yıpratma savaşı başlar.⁽⁵⁾ Bu yıpratma savaşında, kim daha önce havlu atarsa stabilizasyonun faturası o gruba çıkacaktır. Daha uzun süre bekleyebilen gruplar, bu işten karlı çıkacaklardır. Külfetine katlanmadan enflasyonun kontrol altına alınmasıyla, enflasyonun refah düzeyleri üzerinde yarattığı maliyetlerden kurtulmuş olacaklardır.

Yıpratma savaşının dinamiğini, toplumsal grupların yapmakta oldukları maliyet ve getiri hesapları belirlemektedir. Havlu atmaya geciktirip bir gün daha enflasyonla yaşamının maliyeti bellidir. Yüksek enflasyon bireylerin refah düzeyinde bir düşüşe yol açmaktadır.⁽⁶⁾ Öte yandan, heterojen gruplardan oluşan bir toplumda, havlu atmaya bir gün daha geciktirmenin getirisini ise tam olarak kestirmek mümkün değildir. O bir günlük süre içinde, diğer grubun daha fazla bekleyemeyip yenilgiyi ve istikrar önlemlerinin bütün maliyetlerine katlanmayı kabullenmesiyle enflasyon kontrol altına alınacaktır. Böylece, havlu atmaya bir gün daha geciktirmek suretiyle grup, herhangi bir özveride bulunmadan refah düzeyini arttırmış olacaktır. Ancak, geçecek olan bir günlük süre içinde diğer grubun yenilgiyi kabullenmeme ihtimali de vardır. Bu durumda, iki taraf da bir gün daha yüksek enflasyonun getirdiği refah kayıplarına katlanmak durumunda kalacaklardır. Bu yüzden burada üzerinde durulan kesinleşmiş değil, sadece beklenen getiridir. Beklenen getiri,

karşı tarafın havlu atması durumunda meydana gelecek refah düzeyindeki artış ile karşı tarafın o bir günlük süre içinde havlu atma olasılığı çarpılarak bulunur.

Bir gün daha yüksek enflasyonla yaşamının maliyeti yenilgiyi kabullenmeyi bir gün daha geciktirmenin beklenen getirisinden az olduğu sürece gruplar havlu atmaya yanaşmayacaktır. Toplumsal grupların dayanışma içine girmeyi reddedip, gerekli özveriye göstermemeleri yüzünden, enflasyonun kontrol altına alınması gecikecektir. Gruplardan biri için bir gün daha enflasyonla yaşamının maliyeti, o bir günlük gecikmenin beklenen getirisinden fazla olduğu zaman, o grup yenilgiyi, yani stabilizasyonun maliyetine katlanmayı kabullenir ve bütçe açıklarının kapatılması yoluyla enflasyon kontrol altına alınır.

Bu modelde grupları birbirinden ayıran temel özellik, enflasyonun bu gruplar üzerinde yarattığı olumsuz etkinin şiddetidir. Örneğin, enflasyonun sabit gelirli-ler üzerindeki olumsuz etkisi, gelirlerini enflasyona endeksleyebilen tasarruf sahipleri üzerindeki etkisinden daha fazladır. Bu durumda, sabit gelirli-lerin daha önce yenilgiyi kabullenip stabilizasyonun faturasını ödemeyi kabullenmeleri beklenir.

Alesina-Drazen modelini Türkiye'ye uygulamaya kalkışımızda, enflasyondan en çok etkilenen kesim olan sabit gelirli-lerin daha önce havlu atması ve stabilizasyonun maliyetini kabullenmesi beklenir. 1994 krizi sonrasında olan da budur. 24 Ocak kararları ve 12 Eylül darbesi sonrası dönemde ortalama %45 civarında reel gelir kaybına uğrayan işçiler 1988-1993 yılları arasındaki yoğun siyasi

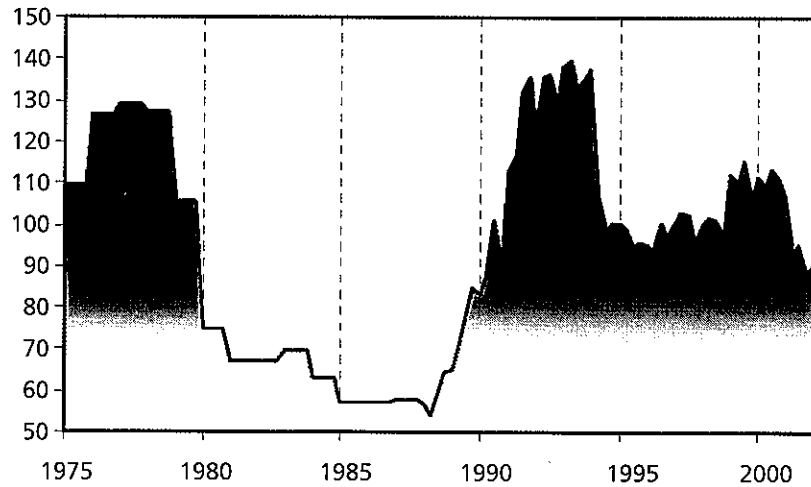
rekabet döneminde ücretlerini, 1980 öncesindeki seviyesine çıkarmayı başarmışlardır. Ücretlerdeki bu iyileşme, bütçe açıklarındaki artışın nedenlerinden sadece biri olmasına rağmen, 5 Nisan kararlarıyla 1994 krizinin faturası sabit gelirli-lere çıkarılmıştır. İşçi, memur ve emekliler hızla artan fiyatlar karşısında ücret ve maaşlarında enflasyon oranına paralel bir artış sağlayamamış ve 1994 ve 1995 yıllarında reel ücretlerin %30 oranında erimesine seyirci kalmışlardır. Bu açıdan, Alesina-Drazen modeli doğruluk payı taşımaktadır.

Alesina-Drazen modelinin bizim için asıl önem taşıyan kısmı ise sabit gelirli-lerin faturayı ödemeyi kabul-

lenmelerinden sonra enflasyonun kontrol altına alınacağı yönündeki öngörüsüdür. 5 Nisan kararlarından sonra reel ücretlerdeki ciddi düşüşe rağmen bu öngörü gerçekleşmemiştir. Reel ücretlerdeki düşüş, devalüasyon sonrasında maliyetlerinde ciddi artışla karşı karşıya kalan şirket-

Şekil 1

İmalat Sanayinde Saat Başı Ödenen Reel Ücret Endeksi (1997=100)

Kaynak: 1975-1987 dönemi için Petrol-İş Yıllığı, 1988-2002 dönemi için DİE

lerin bu maliyet artışlarını bir nebze olsun kontrol altına almasını mümkün kılmıştır. Böylece, iki yıllık bir dönemde reel ücretlerde meydana gelen %30'luk düşüş sayesinde enflasyon 1994 yılında ulaştığı % 140 seviyesinden 1995 yılında % 80-90'lar seviyesine çekilebilmiştir. Ancak, sabit gelirli-lerin katlandığı bütün sıkıntılar ve özveriler enflasyonun tamamen kontrol altına alınmasını sağlayamamıştır.

Siyasi elitler ve enflasyonla mücadele

Bu haliyle Alesina-Drazen modelinin Türkiye'deki enflasyonun hala neden kontrol altına alınmamış olmasını

açıklamakta yetersiz kaldığı ortadadır. Ancak bu durum, enflasyonla savaşta yaşanan "başarısızlığın" temelinde ekonomi-politik dinamiklerin yattığı fikrinin yanlış olduğu anlamına gelmez. Bizce Alesina-Drazen modelinin Türkiye özelindeki yetersizliği, siyasi ve toplumsal aktörlerin tanımındadır. Alesina-Drazen modelinde, uygulanacak politikalarla ilgili kararı kendi çıkarlarını düşünen toplumsal sınıflar alır. Bu modelde, siyasi elitler tamamen pasif bir roledir. Onlar, ya çeşitli toplumsal sınıfların temsilcisi ya da sonuçta toplum tarafından kabul edilen politikaları uygulayan pasif bir aktör rolündedirler. Bu yaklaşım, Türkiye özelinde, gerçeklerle örtüşmemektedir.

Çağdaş demokrasilerde, siyasi elitlerin toplumun geri kalan kesiminden farklı çıkarları olan bir toplumsal sınıf haline gelme potansiyeli göz ardı edilemez. Varoluş nedenlerini toplumun çeşitli kesimlerini ülke yönetiminde temsil etmek olarak özetleyebileceğimiz siyasi elitler, kurumsal ve toplumsal norm ve tahditlerin izin verdiği ölçüde kendisi için bir sınıfa dönüşebilir. Katılımcı demokrasinin temeli olan çağdaş siyasi partiler ve seçim yasalarına sahip ve mesleki örgütler, sivil toplum örgütleri ve bağımsız yargı gibi toplumsal denetleme mekanizmalarının gelişmiş olduğu ülkelerde, siyasi elitlerin toplum için çalışması sağlanabilir. Temsil ettikleri toplumsal grupların çıkarlarını korumada başarılı olamayan ya da iktidardayken toplumun çoğunluğu tarafından kabul gören politikaları uygulamayan politikacılar, er ya da geç koltuklarını kaybedeceklerdir. Bugün, Batı demokrasilerinde toplumsal denetleme mekanizmalarının bu tür bir işlevi yerine getirdiğini söyleyebiliriz. Ancak, çalışır durumda görünen tek toplumsal denetleme mekanizmasının demokratik seçimler olduğu bir ülkede, siyasi elitlerin toplumdan özerk, "kendi başına ve kendisi için" bir çıkar grubuna dönüşmesini engellemek zor olacağı açıktır.

Daha önce de vurguladığımız gibi, günümüzde enflasyonun ardında yatan temel faktörün kronik bütçe açıkları ve bunun bir sonucu olan kamu borç stoku olduğu konusunda iktisatçılar arasında bir görüş birliği oluşmuştur. İşte bu noktada, bütçe açıklarının ve dolayısıyla enflasyonun kontrol altına alınmasını geciktiren ana unsur olarak siyasi elitlerin üzerinde dikkatle durulmalıdır. Siyasi elitleri toplumun diğer kesimlerinden ayıran en önemli özellik, bu grubu oluşturan bireylerin devletin

ekonomik ve siyasi gücüne olan yakınlıklarıdır. Toplumsal denetleme mekanizmalarının işlemediği ülkelerde, siyasi elitlerin devlet kaynaklarına olan bu yakınlıklarını kendi çıkarları için kullanmalarının önünde herhangi bir engel yoktur. Oysa, enflasyonu kontrol altına almak için öncelikli olarak bütçe açıklarının azaltılması ve devletin kaynaklarının kullanımında bir rasyonalizasyona gidilmesi gerekmektedir. Bu hedefin gerçekleştirilmesi ise, toplumun diğer kesimleri kadar ve hatta daha da fazla siyasi elitleri olumsuz yönde etkileyecektir.

Yukarıda kendisi için bir sınıf haline gelme potansiyeli taşıdığını belirttiğimiz siyasi elitlerin, ideolojik anlamda homojen bir grup oluşturması gerekmez. İdeolojik görüşleri ne olursa olsun, toplumun hangi kesimini temsil ettiğini iddia ederse etsin, siyasi elitler diye adlandırdığımız grubu oluşturan kişilerin ortak özelliği, devlet kaynaklarını kendi ya da yakınlarının maddi ve siyasi çıkarları için kullanabilmeleridir. Siyasi elitler arasındaki ayrışmayı siyasi parti çatıları altında düşünebiliriz. Her siyasi partinin başında bir lider ve onun etrafında toplanmış, hiyerarşik olarak örgütlenmiş parti kadroları vardır. Normal şartlar altında, siyasi partilerin ve bu partilere hakim olan siyasi kadroların amacı iktidara gelip ülkenin sorunlarına çözümler üretmek olmalıdır. İktidardaki parti, ülkenin sorunlarına çözümler üretmekte başarılı olamazsa seçimler yoluyla iktidardan düşürülmesi çok doğaldır. Toplumsal denetleme mekanizmalarının etkin bir şekilde çalıştığı toplumlarda, partinin başarısızlığının faturası lider kadrosuna çıkarılır ve kendi kararıyla görevden ayrılmayan liderin değiştirilmesi mümkün kılacak yasal ve kurumsal bir sistem mevcuttur.

Ancak, siyasi elitleri denetim altına alacak kurumlara sahip olmayan toplumlarda, siyasi partiler asıl işlevlerini giderek yitirirler ve siyasi elitlerin kişisel çıkarlarına hizmet eden kurumlara dönüşürler. Partinin başındaki liderin görevde kalabilmesi için, parti iktidara geldiği zaman partiye hakim olan ve lideri çeşitli dönemlerde desteklemiş olan siyasi elitlerin çıkarlarına hizmet etmesi gerekmektedir. Bu hizmet, bazen geçmişte partiye maddi destek vermiş kişi ve şirketleri devlet ihalelerinde kayırmak, bazen bu kişilerin işaret ettiği kişileri devlet kurumlarında görevlere atamak şeklini alabilir. İktidarda iken devletin kaynaklarını dağıtmak suretiyle kendisine bağladığı

partililer, lideri değiştirmeye yeltenmezler. Seçim kaybetmek ya da muhalefet düşmek ise sadece geçici bir başarısızlık olarak görülür. İktidara gelecek diğer partileri yöneten siyasi kadrolar da aynı tahdit ve dürtülere tabi oldukları için, farklı davranışları beklenemez. Bir sonraki seçimlerde iktidara muhalefetin yer değiştirmesi kuvvetle muhtemeldir. Oyunun kuralları bu şekilde belirlenince, siyasi partiler arasındaki ideolojik farklılık bütün anlamını yitirir ve ekonomi-politik analiz açısından farklı siyasi partiler içindeki siyasi kadroları tek bir çıkar grubu olarak ele almak yanlış olmaz. Sonuçta, sandık başında seçmene düşen "denenmemişi denemek" ya da "kötünün iyisini" seçmektir.

Toplumsal yapı ve ekonomik politikalar açısından Türkiye'yle bazı benzerlikler gösteren Arjantin ve Brezilya, yapısal reformları uygulamak konusunda isteksiz siyasi elitlere rağmen, enflasyonu 1990'lı yılların ilk yarısında kontrol altına almayı başarmıştır. Bu ülkelerin enflasyonu daha hızlı kontrol altına almış olmasının ardında özellikle sabit gelirlielerin enflasyon karşısında reel ücretlerini korumak için kullanabilecekleri genel grev ve uzun süreli grevler gibi toplumsal baskı yöntemlerinin olması yatmaktadır. Türkiye'de olduğu gibi, bu ülkelerde o dönemde art arda gelen enflasyonla mücadele programlarının en önemli eksiği bütçe açıklarının kontrol altına alınması için ciddi bir çaba gösterilmemiş olmasıydı. Hal böyle olunca, sadece ücretleri ve fiyatları kontrol etmekten ibaret olan hetero loks önlemlerle enflasyonla mücadeleye yeltenen hükümetler karşısında sendikalar, grev ve genel grev gücünü iyi kullanmış ve her defasında programın ilanından 6 ay gibi bir süre geçmeden reel ücretleri enflasyona karşı korumak amacıyla grev ve genel grev haklarını kullanma yoluna gitmişlerdir.

Bu eylemler sonucunda enflasyon karşısında artan ücretler, üretim maliyetlerinin artmasına neden olmuş, şirketler bu artışları fiyatlara yansıtmış da enflasyon daha hızlı artmıştır. Böylece, Türkiye'de ortaya çıkmayan enflasyon-ücret artışı sarmalı, bu ülkelerde enflasyonun hızla artmasına ve hiperenflasyona yol açmıştır. Hiperenflasyonun maliyeti, siyasi elitler dahil bütün toplumsal kesimler için oldukça yüksektir. Vergi gelirlerinin hızla eridiği bir ortamda hiçbir hükümet ve devlet çalışamaz. Arjantin ve Brezilya için de böyle olmuştur. Hiperenflasyo-

nu yaşamamak için siyasi elitler de çok ciddi çaba göstermişler ve enflasyon, 1990'ların ilk yarısında kontrol altına alınmıştır.

Türkiye'de sendikaların reel ücretlerdeki düşüşün önüne geçmek için grev ve genel grev gibi etkinlikleri kullanmış olmaları durumunda ne olabileceğini kendimize sorabiliriz. Böyle bir durumda reel ücretler aşağıya doğru esnek olmayacaktı ve bunun sonucunda 1994 ve 2001 krizleri sonrasındaki enflasyon dinamikleri çok farklı olabilirdi. Reel ücretlerin fazla bir erozyona uğramadan kalması ancak ücretlerin enflasyona yakın bir oranda artmasıyla mümkündür. Ücretlerdeki artış, şirketlerin maliyetlerinin daha da hızlı artmasına, şirketlerin bu artışları fiyatlarına yansıtmalarıyla da daha yüksek enflasyon oranlarına yol açabilirdi. Böylece fiyat-ücret artışları sarmalı başlayacak ve bu süreç hiperenflasyona kadar gidebilecekti. Ancak böyle bir durumda, siyasi elitler Türkiye'de enflasyonun kontrol altına alınması için çok daha istekli olacaktı. Oysa, gerek yasal kısıtlar gerekse toplumsal dinamikler, siyasi elitlerin enflasyonun kontrol altına alınması için gerekli yapısal reformları geciktirmesi için uygun zemini hazırlamış ve sonuçta Türkiye uzun yıllar boyunca enflasyonist ortamlara mahkum olmuştur.

Seçimler, siyasi partiler ve enflasyonla mücadele

Türkiye'deki yasal çerçeve ve toplumsal dinamikler, siyasi elitlerin toplumsal bir çıkar grubuna dönüşmesi için uygun ortamı hazırlamıştır. Bu yasal ve kurumsal çerçeve içinde siyasi elitlerin enflasyonla mücadele konusunda ciddi ve kalıcı önlemler alması beklenemez. Herşeyden önce, enflasyonun kontrol altına alınması için gerekli olan kamu harcamalarının azaltılması, rasyonelleştirilmesi ve KİT'lerin etkinleştirilmesi ve özelleştirilmesi gibi önlemler, siyasi elitlerin çıkarlarını olumsuz etkileyecektir. Siyasi elitlerin devlet kaynaklarını seçim rüşveti olarak keyfi bir şekilde kullanması ve devlet kaynaklarını oya tahvil etmesi zorlaşacaktır. Devletin kaynaklarını keyfi kullanma imkanını yitiren siyasi parti liderlerinin, bütün başarısızlıklarına rağmen partinin ve ülkenin yönetimini ellerinde tutabilmeleri güçleşecektir. İşte, bu nedenle, şimdiye kadar siyasi elitler, popülist politikalara başvurma esnekliğini kaybetmeyi göze alamamışlardır. Bu yüzden, bir yandan ciddi bir stabilizasyon programı uygula-

maya konulamamış, diğer yandan siyasi elitler oy kaybetmekten de kurtulamamıştır.

Bu nedenlerden dolayı, son on beş yılın "başarısız" ekonomi politikalarının ardında yatan temel faktörün, siyasi elitlerin kendilerini toplum denetiminden soyutlamasına imkan veren yasal ve kurumsal çerçeve olduğunu söyleyebiliriz.

Siyasi elitlerin toplumsal denetimden uzak olmaları tespiti, Türkiye'de yüksek enflasyona yol açan bütçe açıklarını açıklamak için kullanılan popülizm, nepotizm ve siyasi partilerdeki liderlik oligarşisi gibi Türk siyasi sisteminin zaaflarını dışlamaz. Tam tersine, toplumsal denetime tabi olmayan siyasi elitlerin ellerindeki gücü keyfi bir biçimde kullanmasına olanak tanıdığı için popülizm, nepotizm ve siyasi partilerdeki liderlik oligarşisi gibi çeşitli siyasi olguların ortaya çıkmasına uygun zemini hazırlar.

Batı demokrasilerinde seçimde başarılı olamamış parti liderlerinin istifa etmelerinin ardında sadece bu ülkelerdeki demokratik gelenek ve demokrasiye inancı aramak kolaycılıktır. O parti lideri, kendisinin istifa etmesi durumunda yapılacak olan ilk kongrede delegelerin ve parti üyelerinin kendisini görevden alma ihtimalinin yüksek olduğunu bilmektedir.

12 Eylül sonrasındaki dönemde seçmenler, oylarını öncelikli olarak merkez partilere vermişler, ve ülke sorunlarına çözümü bu partilerde aramışlardır. Ancak sağ ya da sol merkez partilere egemen olan kadrolar sorunlara çözüm bulmak yerine, kendilerinin ve çevrelerinde kümelenmiş grupların çıkarları için çalışmış-

lardır. Bu arada, özellikle seçim öncesi dönemlerde oy toplamak amacıyla popülist politikalar izlemelerine ve toplumun çeşitli kesimlerine bazı ekonomik imkanlar sağlamayı da ihmal etmemelerine rağmen oy oranları giderek düşmüştür. 1987 yılında merkez sağda ve solda yer alan güçlü partilerin oyları zaman içinde azalırken uçlarda yer alan ya da marjinal kalmış olan partiler oylarını zaman içinde arttırmış ve bir noktada iktidar ortağı olma şansını bile yakalamışlardır.

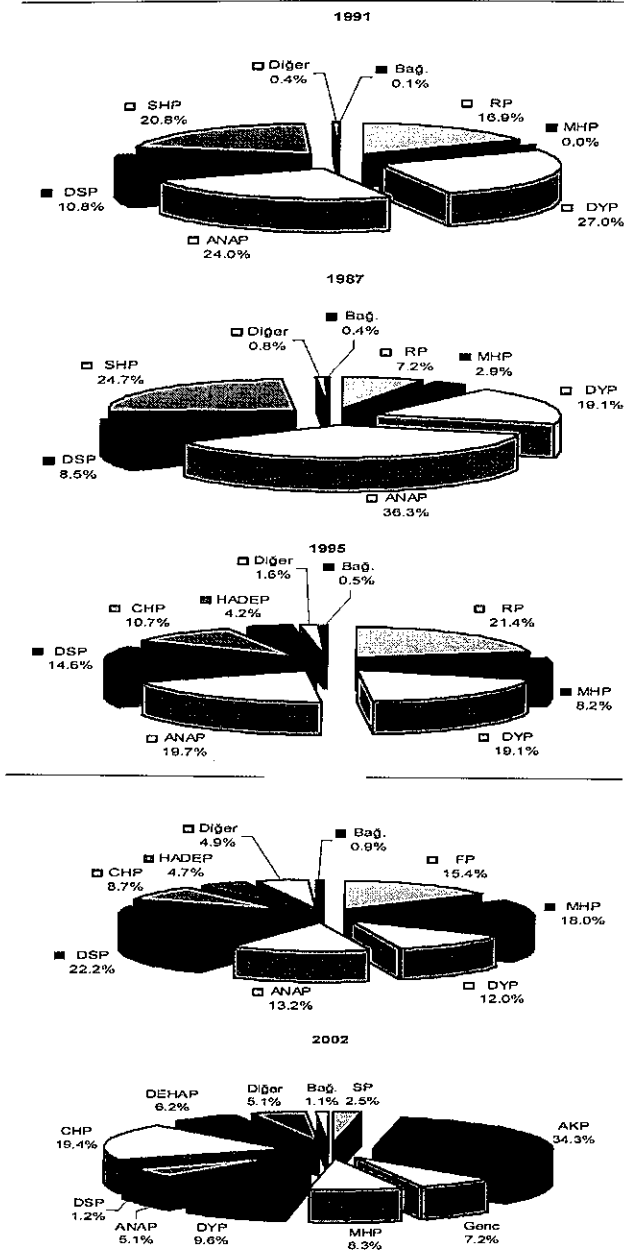
Merkezde ve uçlarda yer alan partilere bugüne kadar

halk tarafından iktidar olma şansı tanınmış, ancak bu partilerin yönetiminde söz sahibi olan siyasi elitler, halkın gündeminde yer alan enflasyon, işsizlik, yoksulluk gibi sorunlara çözüm aramak yerine, kendilerinin ve yakın çevrelerinde kümelenen çıkar çevrelerinin siyasi ve ekonomik çıkarlarına hizmet için uğraşmayı tercih etmişlerdir. İster Türkiye'deki sivil toplum örgütlerinden ve akademik çevrelerden, ister IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşlardan gelsin, enflasyonu kontrol altına almak ve istikrarlı büyümeyi sağlamak için ge-

rekli olan yapısal reformlarla ilgili baskı ve önerileri ciddiye almamışlardır. Halkın, 1991, 1995 ve 1999 seçimlerinde verdiği mesajlar da ciddiye alınmamıştır. Oy oranları azalmasına rağmen, partileri parlamentoda temsil edildiği sürece lider kadrolar kendilerini başarılı adanmış ve parti yönetimlerinden ayrılmayı hiçbir zaman düşünmemişlerdir.

Ancak "başarısız" olan partilerin oy oranları sürekli azalırken, bu partiler lider kadrolarını değiştiremediği ve

parti içi muhalefete tahammül edilmediği için siyasi partilerin sürekli olarak bir bölünme geçirmesi kaçınılmaz olmuştur. 1987 ve 1991 seçimlerine sırasıyla 7 ve 6 parti girmişken, 1995 ve 1999 seçimlerine 12 ve 21 parti katılmıştır.⁽⁷⁾ Şekil 2'de de gözlenebileceği gibi zaman içinde belli başlı büyük partilerin dışında oy alan küçük partilerin oranı 1991 yılında %0.4'den 1999 yılında %4.2'ye çıkmıştır. 3 Kasım seçimlerinde bu oran daha da artarak %12'nin üzerine çıkmıştır. Ayrıca, 3 Kasım seçimlerinde siyasi parçalanma (fragmentation) had safha-

ya ulaşmış ve iki parti dışındakilerin yüzde 10 barajını geçecek oranda oy alamaması sonucunda oyların %45'i mecliste temsil edilememiştir.

Türk siyasi hayatında her seçimde artan siyasi parti sayısının en önemli nedeni, parti içi demokratik mücadelenin hayata geçirilmesine izin vermeyen siyasi partiler yasasıdır.

Bugün yürürlükteki siyasi partiler yasası değişmediği sürece, parti içi demokratik eleme sisteminin çalıştırılması beklenemez. Yukarıda Alberto Alesina'dan yaptığımız alıntıda da açıkça belirtildiği gibi, bireyler ister siyasi alanda, ister ekonomik alanda olsun, oynadıkları oyunun kuralına göre hareket ederler. Eğer oyunun kuralları kendi lehlerine çalışıyorsa kuralları olduğu gibi korumayı isterler. Siyasi partiler yasasının bugüne kadar değiştirilmemiş olmasının nedeni, oyunun kurallarının kendi lehlerine çalışacağı beklentisi olmuştur. Bugün geline nokta itibarıyla, oyunun kurallarının birçok parti için aleyhte çalışmış olması, bugün bu kuralları değiştirmek konusunda bir istek yaratabilecektir.

Yeni siyasi partiler ve seçim yasalarının kamuoyunda ciddiyetle tartışılarak bir an önce yürürlüğe girmesi sağlanmadığı takdirde, uygulanmakta olan programın devamı da garanti altında olmayacaktır. IMF ve Dünya Bankası ile yapılan kısa ya da uzun vadeli yapısal reform anlaşmaları da siyasi elitlerin kamu kaynaklarını kullanma serbestisini sınırlama açısından önem taşımaktadır. 2001 yılından bu yana uygulanan yapısal reformlar bir çok açıdan 1990'lı yılların Türkiye'sinden ciddi bir kopuşu simgelemektedir. Ancak unutulmamalıdır ki; bütün bu reformlar kriz anında dış kaynaklara muhtaç olan bir hükümetin almak zorunda kaldığı önlemlerdir. Türkiye ekonomisi bu krizi atlatıp, borç yükünü biraz olsun düşürüp büyüme eğilimine girdikten sonra, siyasetin ekonomi üzerindeki etkisini azaltmayı amaçlamış olan bu reformların, kamu kaynakları üzerindeki kullanım haklarını tekrar geri almak isteyen siyasi elitler tarafından tek tek rafa kaldırılması enflasyonla mücadelede onca toplumsal fedakarlıkla elde edilmiş olan kazanımları geri çevirebilecektir.

Bugünkü iktidarın şu ana kadar bu konudaki yaklaşımına incelediğimiz zaman umutlu olmak için fazla bir neden görülmemektedir. Kuruluşundan itibaren diğer partilere göre daha demokratik bir tüzüğe sahip olmakla övünen AKP, ne yazık ki, 3 Kasım'dan bu yana geçen kısa süre zarfında tüzüğünde önemli ciddi değişiklikler yap-

miş ve parti liderine diğer partilerinden farklı olmayan derecede yetkiler tanımıştır. Ancak bu tüzük değişikliklerine rağmen, ülkenin bugün biraz da Irak savaşı nedeniyle içinde bulunduğu hassas ekonomik denge çerçevesinde hükümetin istikrar tedbirlerinden kısa vadede taviz vermesi beklenmemelidir. Ancak, borç yükünün daha sürdürülebilir, dolayısıyla da ekonomik durumun daha kontrol edilebilir bir hale gelmesiyle birlikte, AKP hükümetinin geçmişteki hükümetlerden farklı bir tavır sergilemesi için fazla bir neden gözükmemektedir.

İşte bu yüzden, siyasi partilerin ciddi bir istikrar programı uygulamaları için bu konuda toplum tarafından zorlanmaları gerekmektedir. Bu da ancak seçim ve siyasi partiler yasalarında yapılacak değişikliklerle demokratik normların ve toplumsal denetleme mekanizmalarının işlerliğe kavuşturulmasıyla mümkün olacaktır. Bu açıdan bakıldığında, seçim ve siyasi partiler yasalarında yapılacak değişiklikler, Türkiye'de sadece demokratikleşme için değil, aynı zamanda enflasyonu kalıcı bir şekilde kontrol altına alabilmek için de bir zorunluluk olarak karşımıza çıkmaktadırlar.

Sonuç olarak, önermekte olduğumuz yasal değişikliklerin Türkiye'nin siyasi rejiminin sürdürülebilmesi açısından ne kadar anahtar rol oynadığını vurgulamak gerekmektedir. Yukarıda gösterdiğimiz gibi ardarda gelen 'başarısızlıklar' sonucunda merkez partilerinden marjinal partilere doğru oy kayması gerçekleştikçe ülke yönetimi açısından da oldukça vahim bir durum ortaya çıkmaktadır. Yıllardır ülkenin en önemli ekonomik sorunu olan enflasyon konusunda olduğu gibi diğer ekonomik, siyasi, toplumsal ve uluslararası sorunların çözümünü konusunda da ciddi adımlar atılmamış olduğu için bu sorunların zaman içinde birikimi, ileriki aşamalarda çözüm adımlarının daha dikkatli olarak planlanmasını gerektirmektedir. Bundan dolayı zaman içinde deneyimli, bilgili ve uzman kadrolara olan ihtiyaç daha da artmaktadır. Ancak varolan siyasi rejimin yol açtığı dinamikler, bu kadroların görev gelmesine ya da görevde kalmasına mücadele etmemektedir. Seçimler sonucunda parlamento dışında kalan ve içlerinde oldukça deneyimli siyasetçilerin bulunduğu kadrolar bir kenara çekilirken, daha önce hiç devlet deneyimi olmayan ya da çok az devlet deneyimi olan kadrolardan oluşan partiler tek başlarına ya da bir koalisyon içinde hükümet görevi almaktadırlar. Ancak bir anda marjinal konumdan devlet yönetimine yükselen siyasi partilerin

deneyimli, bilgi sahibi ve uzman kadrolar açısından ciddi sıkıntıları olduğu bugünkü iktidar döneminde olduğu kadar 1995 sonrası hükümetlerde de ortaya çıkmıştır. Bakanlık koltuğuna oturan kişilerin, ne yazık ki, o koltuğun gereklerini yerine getirecek yeterliliği olmadığını sık sık gözlemledik ve hala görmekteyiz. Bu gözlemlerin her iktidar değişikliğinde ciddi bir değişim geçiren bürokratik kadrolar için de geçerli olduğunu vurgulamak durumundayız. Ülke için hayati öneme haiz görevlere getirilen bu kişilerin, yeni görevlerinin gereklerini zaman içinde daha iyi kavrayıp, görevlerini daha bilinçli ve deneyimli bir şekilde yerine getirmeleri beklenebilir. Ancak, ülkenin sorunları çığ gibi büyürken en kilit noktalarda görev alan kişilerin 'yaparak öğrenme' (learning by doing) lüksü ne yazık ki yoktur. 2000'li yılların Türkiye'sinde devlet ve hükümet kademelerinde alınacak yanlış kararların ülke için maliyetinin çok büyük olduğu aşîkardır.

Her seçimde bir başka 'denenmemiş' ya da marjinal bir partinin iktidara taşınmasına yol açan yasal ve kurumsal çerçeve, gün geçtikçe katlanarak büyüyen sorunların çözümünü daha da güçleştirmektedir. Böyle bir siyasi rejimin uzun vadede kendisini idame ettirebilmesi mümkün gözükmemektedir.

Doç.Dr. Kamil Yılmaz

Koç Üniversitesi Öğretim Üyesi

Kaynakça

1. Yılmaz, K., C. Akçay ve E. Alper, 2002, "Enflasyon ve Büyüme Dinamikleri: Gelişmekte olan Ülke Deneyimleri Işığında Türkiye Analizi," TÜSİAD Yayınları, 2002-12. Ayrıca bakınız, Yılmaz, K., 2001, "Yüksek Enflasyon Sürecinde Siyasi Elitlerin Rolü: Arjantin, Brezilya, İsrail ve Türkiye Deneyimlerinin Karşılaştırmalı Analizi," İşletme ve Finans, No. 183.
2. Alesina, A., "Kaufman ve Stallings (1991) Üzerine Yorum". Dornbusch, R. and S. Edwards, Eds., 1991, The Macroeconomics of Populism in Latin America, Chicago: The University of Chicago Press.
3. Stabilizasyon ve yapısal uyum politikalarına ekonomi-politik yaklaşımı bir araya toplayan önemli bir kitap Dornbusch ve Edwards (1991)'dir. Bu konudaki diğer bir çalışma da, Michael Bruno'nun İsrail'in 1985 stabilizasyon deneyimlerini incelediği ve Türkçe'ye de çevrilmiş olan kitabıdır (Bruno, M., 1994, "Kriz, İstikrar Programları ve Ekonomik Reform," Türk Henkel Dergisi Yayınları, İstanbul, çeviri).
4. Alesina, A. and A. Drazen, 1991, "Why are Stabilizations Delayed," American Economic Review, 81, 1170-87
5. Alesina ve Drazen (1991) modeli basit tutmak amacıyla iki toplumsal grubun var olduğunu varsaymışlardır. Ancak bu sonuçlar daha fazla sayıda toplumsal grup için de geçerlidir.
6. Bkz. Yılmaz, Akçay ve Alper (2002), sayfa 37-43. 7 Çeşitli partilerin yapmış olduğu seçim işbirliği sonucunda (1991 seçimlerinde MHP Refah Partisi bünyesinde, 1995 seçimlerinde BBP ANAP bünyesinde seçime girmiştir.) bazı partiler sıfır diğerleri de gerçek potansiyellerinin üzerinde oy almış gibi görünebilir.

OLANAKSIZLIK:

bilimin sınırları ve sınırların bilimi

"DÜNYANIN ANLAMI, ARZU EDİLENLE GERÇEĞİN AYIRT EDİLMESİDİR" Kurt Gödel

Gündelik hayatın karşılıklı ilişkilerinde türlü gerekçeler ve kolaylıkla dile getirilebilen, etkileyici bir olumsuzlama işareti olan "olanaksız" sözcüğü; daha soyut anlamıyla da "olanaksızlık" düşüncesi, çoğu insanın zihninde, bilincinde ya da bilinçaltının derinliklerinde alarm zillerinin çalmasına neden olur. Mikrokozmos boyutta, "küçük evren" insanda hal böyleyken, makrokozmos boyutta, yani sonsuz evrenin kendisinde durum nasıldır acaba, ya da "küçük evren", "büyük evren"in olanaksızlıklarını nasıl algılamaktadır?

Evrenin, dünya insanı tarafından anlaşılmasında ya da bilimsel ilerlemenin kapsamında birtakım sınırlar olabileceğine ilişkin herhangi bir olasılık, kimileri için bilimsel girişime olan güveni sarsan tehlikeli bir işarettir. Öte yandan, bilinmeyenin sınırsız biçimde araştırılmasının tehlikelerinden korktukları ve amaçlarından kuşku duydukları için bilimin sınırlı olabileceği yolundaki düşünceye büyük bir heyecanla sarılan kişiler de aynı ölçüde önyargılıdır.

Bununla birlikte, "olanaksızlık yalnızca bilim alanıyla sınırlı değildir," diyen yazar, kitabında sanat, edebiyat, politika, ilahiyat ve mantık alanlarındaki olanaksızlıkları da ele alıyor; bunların, insan aklını beklenmeyen adımlar atmaya teşvik ettiğini ileri sürüyor. Böylelikle de, olanaksızlık kavramının, gerçek olanın doğasına ve içeriğine nasıl ışık tuttuğu açıklamaya çalışıyor. Olanaksızlığı bir "sanat" olarak saptayan yazar, farklı alanlardaki uzmanların "olanaksızlık sanatı"na bakış açılarındaki farklılıklara dikkat çekiyor: Fiziologların, olanaklılık ve olanaksızlık arasındaki sınırın her iki yanında olan kavramlarla boğuştuklarını; ilahiyatçıların, "O"nun için hiçbir şeyin olanaksız olmadığını, her şeye muktedir bir "varlık" ile mantığın ve doğa yasalarının ge-

reklerini bağdaştırmaya çalıştıklarını; bilim insanlarının, olanaksız olduğuna inanılan şeylerin gerçekte tümüyle olanaklı olduğunu göstermeye çalıştıklarını öne sürüyor. Ve yazar nihayet, çağdaş sanat dünyasının tam anlamıyla olanaksızlığı temsil ettiğini düşünüyor ve bu bağlamda modern çağlarda olanaksız resimleri ile öne çıkan sanatçılardan, "var olması olanaksız" diye düşünülen kimi nesneleri yaratan mimarlara kadar çok sayıda örneği inceliyor.

John D. Barrow'un "Olanaksızlık"ı, insana ve varoluşa, mikrokozmos ve makrokozmos düzeylerde bakmanın penceresini arıyor, beşerî bilincin ve evrensel bilincin sınırlarını başarılı bir biçimde çiziyor.

Kitap on bir ana, altmış altı ara bölümden oluşuyor. "Olanaksızlık Sanatı" başlıklı bölümde; insanın düş gücüne ilişkin gelişimin kökeninde olanaksızlık kavramının yer aldığı kimi durumların saptanması; kültürel gelişimin, olanaksızlık kavramının kullanılmasına önemli katkısı bulunan yönleri; olanaksızlık kavramının hem insan eylemlerini kısıtlayıcı olarak, hem de tersine hiçbir şeyin olanaksız olmadığı bir varlık kavramı olarak ele alınışı; insanın fiziksel evreni kavrayışıyla ilgili olarak, insana ölçülebilecek şeylerin ve bilgi iletme hızının umulmadık sınırları olduğu ve fiziksel dünyanın karmaşık tanımlamalarının gelişiminin kendi sınırlarını bilen kuramlara nasıl yol açtıkları inceleniyor.

"İlerleme Umudu" başlıklı bölümde; olanaksızlığın, sadece bilimin varlığını değil, aynı zamanda bilimin sınırlarını ve ortaya çıkması olası farklı biçimlerini nasıl belirlediği; bilimin bir başarısı olarak, bilimin büyük bir hızla anlamlı bir "son"a doğru ilerleyişi... ele alınıyor.

"Geleceğe Dönüş" başlıklı bölümde ise; bilimin ve bi-

lim insanlarının etkilendiği başlıca imgeler ve bunların bilimin ilerleyişine katkıları; evrenin, yasalar ve yasaların sonuçları şeklinde ikili görünümünün ayırt edilebilmesi; evrenin yasalarının çok az sayıda ve basit olmaları, buna karşılık varılan ya da varılmaya çalışılan sonuçların niçin çok sayıda ve karmaşık oldukları; fizikçilerin "her şeyin teorisini bulma" çabaları ve buna bağlı olarak bilimsel ilerlemenin farklı sınırlarının belirmesi; doğanın içerdiği bilgiler ile insanın gözlem ve akıl yetilerini kullanarak elde ettiği bilgiler arasındaki ilişkinin dört olası gelecek olgusunu belirlemesi inceleniyor.

İnsanın evrene ilişkin bilebileceklerine ve insan oluşundan ötürü çizilebilecek sınırların olası yollarının tartışıldığı "İnsan Olmak" başlıklı bölümde; toplumsal ilişkiler kuran, yaşamak için güvenli yerler bulan, eş cezbeden, saldırılardan korunan ve üreyen bir "paket" olarak insan; insanın bilimsel akıl yürütme yetisinin, sıradan amaçlar için seçilmiş yetilerin bir yan ürünü olması, dolayısıyla evrenin işleyiş biçiminin anlaşılamayacağı öne çıkarılıyor.

"Teknolojik Sınırlar" başlıklı bölümde; doğanın derinlerindeki karmaşık yapıları ve yasalarını anlamaya giden yolun, insanı, atalarının yaşadıklarından çok uzak koşulları aramaya yönelttiği; keşfedilebilecek olan şeylerin nihai sınırlarını teknolojinin belirlemesi; uygarlığın teknolojik güçlerinin çeşitli sınırlarla karşı karşıya olması; teknolojinin ilerlemesi ve maddenin ekstrem koşullardaki davranışıyla ilgili teorileri sınama yetisi, madde, enerji ve bilgileri, günlük deneyimlerden giderek artan biçimde ayrılacak ölçüde manipüle edilmesi gerektiği inceleniyor.

Uzun süredir insanlığa meydan okuyan kozmolojik (evrendoğumsal) sorunların ele alındığı "Kozmolojik Sınırlar" başlıklı bölümde; Einstein'ın çekim teorisi; Dünya insanının evrene ilişkin bilgisinin, ışık hızının sonlu oluşuyla ilintili olduğu; evrenin bir başlangıç zamanı ya da sonlu olup olmadığını henüz keşfetme olanağının olama-

yacağı; genişleyen evren; evrenin görülebilir kısmının kökenine ilişkin bilgilerin eksikliği; evrenin, yalnızca şimdilik bilinebildiğinden değil, gelecekte herhangi bir zamanda da bilinebileceğinden çok daha büyük oluşu gibi konular inceleniyor.

Bilinir evreni kavramak için yapılan usamlama uygulamalarına ilişkin sonuçları tehdit eden yeni bir tür "olanaksızlığın" ele alındığı "Derin Sınırlar" başlıklı bölümde; bilinçli yaşamın varolabilmesi için örüntülere gereksinim olduğu ve matematiğin örüntülü maskesinin ardındaki incelikler; bilimin, ilahiyatın ve bilimkurgunun da katkılarıyla zaman yolculuğunun fiziksel olarak bir paradoks içerip

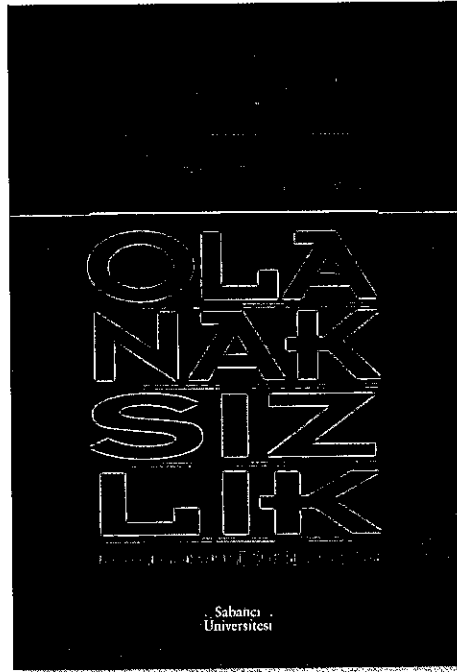
içermediği; matematikçilerin kanıtladıkları olanaksızlık teoremleri ve kimi geometrik çizmelerin olanaksızlıkları inceleniyor.

İnsanın öngörme yetisini kısıtlayan çeşitli türden olanaksızlık ve öngörülemezliklerin insanı etkileme yollarının ele alındığı "Olanaksızlık ve Biz" başlıklı bölümde; Gödel teoreminin karmaşıklığı; Gödel'in fikirlerinden yola çıkıp, bilgisayarların insan aklına benzer şeyler yapabilme kapasitelerinin tartışılması; insan aklının yanlına payı ve bu yanılla yapay zekadan ayrılması, özgür irade sorunsalının inandırıcılığı tartışılıyor.

Yazar, kitabının son satırlarında şöyle diyor: "Tuhaf zamanlarda yaşa-

maktayız; hem de tuhaf yerlerde. Gerçekliğin doğasına imza atan, iç içe örülmüş mantıksal yapıları daha derinlemesine incelerken, bilinebilir olanı sınırlayacak olan bu derin sonuçlardan daha birçoğunu bulmayı bekleyebileceğimiz kanısındayım. Evren hakkındaki bilgimizin bir sınırı var. En sonunda, evrenle ilgili bilgimizin bu fraktal sınırının, evrenin karakterini, içerdiklerinden daha hassas biçimde tanımladığını keşfedebiliriz, yani bilinebilir olmayanın, bilinebilir olandan daha açıklayıcı olduğunu..."

Olanaksızlık: Bilimin Sınırları ve Sınırların Bilimi
John D. Barrow
Sabancı Üniversitesi Yayınları

FAUSTO ZONARO

OSMANLI SARAYI'NIN SON RESSAMI

Osman Öndeş

Oryantalist ressamların eserlerini günümüzde, saraylarda, müzelerde ve özel koleksiyonlarda, müzayedelerde görmek mümkün. Bu eserler, aynı zamanda yansıttığı çağın tarihine ait çok değerli birer belgedirler.

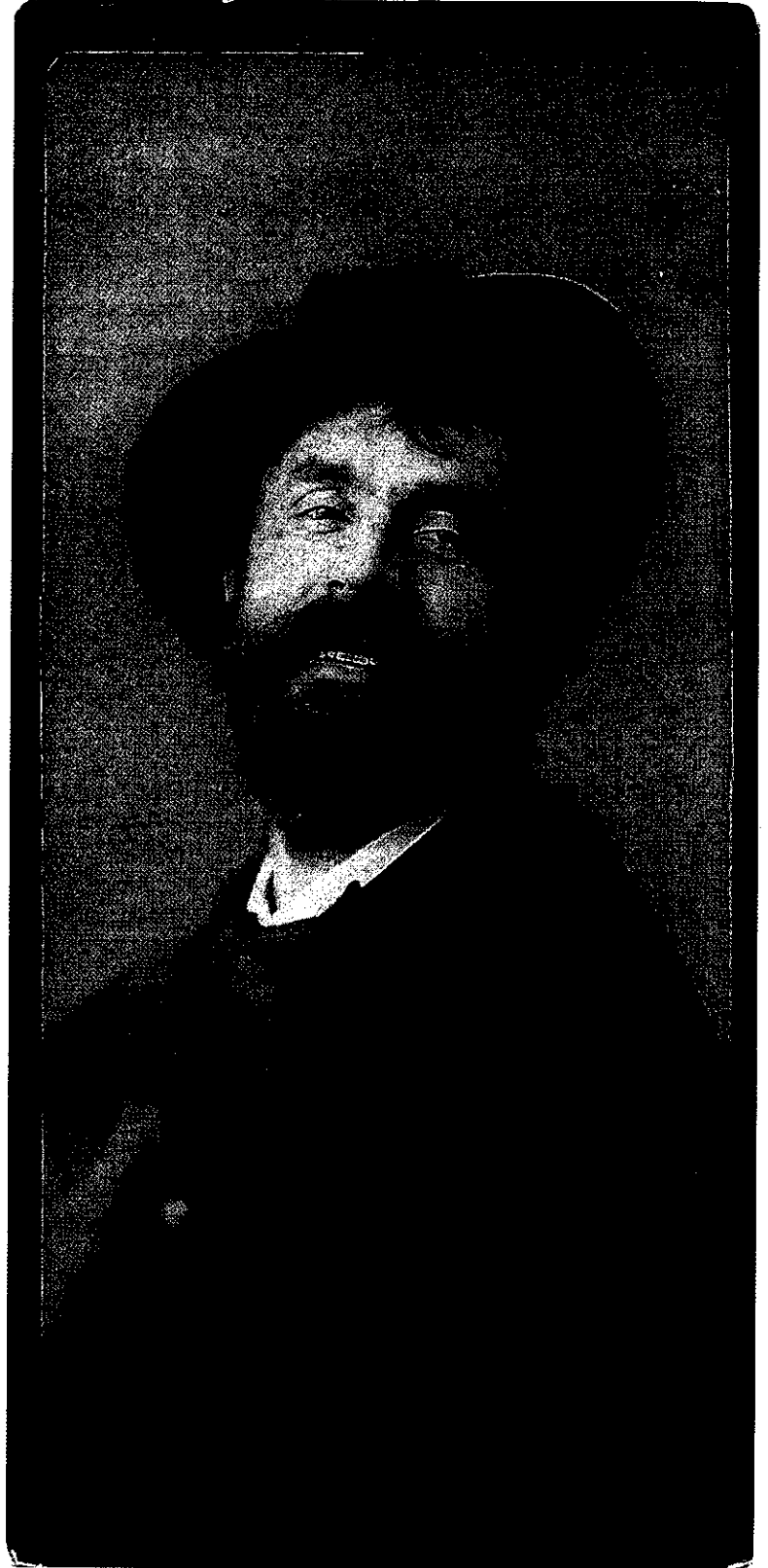
Fausto Zonaro, "Turqueries" modasının, en son temsilcisi sayılabilir. Ne var ki, Sultan II Abdülhamid tahttan indirildikten kısa bir süre sonra, o zamanki devlet yönetiminin sarayda başlattıkları tasarruf tedbirleri doğrultusunda saray ressamlığı makamı da feshedildiğinden, Zonaro, bu olanaklarını kaybedecek ve küskünlük içerisinde Türkiye'den ayrılacaktır.

Eğer tasarruf önlemleri bir sanatçıya kadar indirgenmeseydi Zonaro herhalde manen İstanbul'u terketmek zorunda kalmayacak, daha nice eser üretecekti. Ancak denebilir ki, Osmanlı Saray Ressamı olmak gibi çok yüce bir ünvanı hak etmiş olan sanatçı, sadece saraydan aldığı maaşının kesilmesini ve bundan böyle oturduğu evin kirasını ödemekle yükümlü kalmasını önemli saymasaydı, kendi ustalığına ilaveten Saray sayesinde elde ettiği şöhretiyle yine de İstanbul'da dilediği gibi yaşamaya devam edebilirdi.

Artık Fausto Zonaro ve eşi Elisa Zonaro hayatta değiller. Fakat Fausto ile Elisa'nin yaşamları gerçek bir aşk öyküsüdür ki, sonu ne yazık ki, Fausto'nun ileri yaşlarında çıplak modellere düşkün hale gelmesiyle, ayrılıkla sona erecektir.

Yine de bu aşk öyküsü, yaşamı biçimleyen güzelliklerle, heyecanlarla ve kırgınlıklarla bezenerek bir film haline dönüştürülmek istenmektedir.

Fausto Zonaro, 18 Eylül 1854'te Masi-Padova'da orta gelirli bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelir. Babası inşaatlar-

da ustabaşıydı. İlkokuldan mezun olduğunda, babası onu yanına alır. Fausto, ailenin maddi beklentileri doğrultusunda çıraklık yapmak zorundadır. Bu arada Zonaro ailesi, Adige kıyılarında kendilerine ait küçük bir evde yaşar. Yazık ki bu küçük ev, Piacenza d'Adige'yi harabeye çeviren 1883 sel felaketinde yıkılır.

Fausto, 1888'de, kendine daha iyi bir yaşam ve meslek ortamı bulabileceği inancıyla, Venedik'ten Napoli'ye geçer. Parasal sıkıntıları arttığında, görkemli kiliseleri restore etmek ve bazen de yeni ve canlı fresklerle süslemek için, mesleğinin ilk aletleri olan ip ve malayı da küçümsemeden eline alır. Fausto, zaman zaman Venedik'e gidip gelmek zorunda kalır. Bu yıllarını anlatırken: "Çetin ve zorlu bir dönemdi. Zaman bir iz bırakmadan akıp gidiyordu. Resim yapmak için durduğum şehirler ve yerler zihnimde iz bırakmamış. Artık oralarda yaşadıklarım yalnızca karışık ve silik bir anı gibidir. Hatırladıkça, düşlerime dalmış gibi oluyorum. Fakat yolculuklarım sırasında edindiğim izlenimler, paletimde hayal ettiğim renkler gibiydi" der.

Fausto Zonaro, sık sık Padova'dan Venedik'e, oradan Torino, Roma, Milano ve Napoli'ye geziler yapar. Bu gidiş gelişleri sırasında hep sanatını icra edebileceği, mutlu olacağı bir sanat çevresini ve yaşam şeklini bulmaya çalışır. Bu yıllarda hep huzursuzdur.

Bu sıralarda kendisinden resim dersleri almak isteyen ve Pieve di Cadoreli adlı bir mühendisin kızı olan Elisa (Elisabetta) Pante ile tanışır. Elisa'ya resim dersleri vermekle başlayan ilişkileri, birlikte daha güzel bir yaşam ve sanat ortamı arayışına kadar ilerler.

Hayalini kurdukları gökkuşağını çok uzaklarda görmüşlerdir...

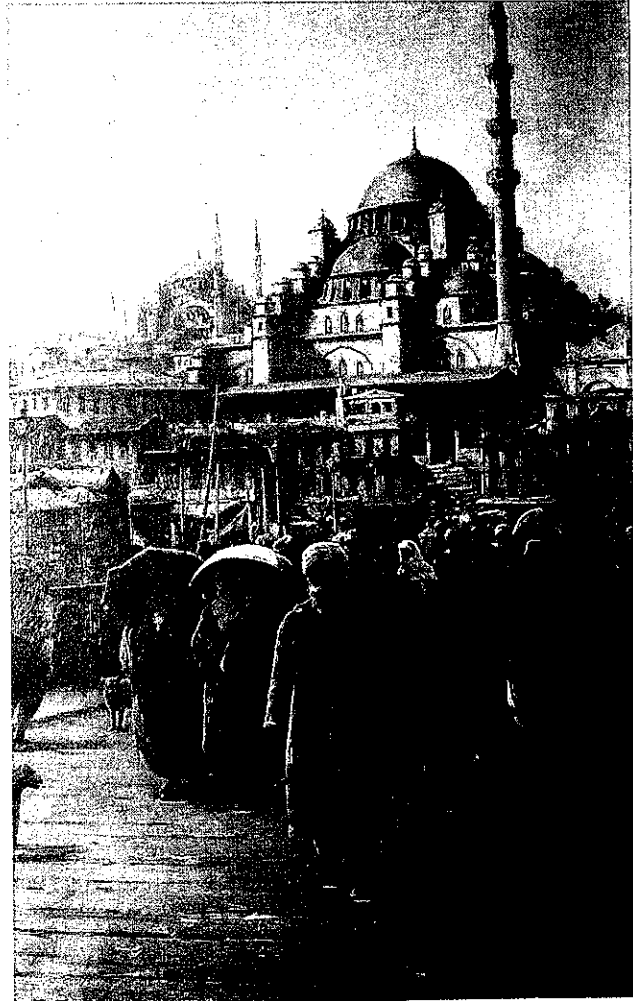
Gizemli Doğu'ya yolculuk

İstanbul, Fausto Zonaro ve sevgilisi Elisa için tutkulu bir düş haline gelmiştir.

Avrupa'da sanatçı olarak kendini ispatlamaktan umutlarının kırıldığı bir sırada son derece girişken bir genç kız olan Elisa, yakın gelecekte eşi olacak Fausto Zonaro'dan önce davranır ve ona çok daha güvenli bir ortam hazırlamak üzere İstanbul'a hareket eder. Zonaro, Elisa'dan iki ay kadar sonra, son derece güç koşullarda ve üçüncü sınıf bir yolcu bileti alarak, 5 Kasım 1891 günü Simeto isimli gemiyle İstanbul'a doğru Napoli'den yola çıkar. İstanbul'a vardığında onu ilk karşılayan tek tanıdık sima sevgilisi Elisa olur.

Elisa, Fausto'nun derslerini bitirmesini beklemeyecek, İstanbul'a ondan önce gelmiş, Levanten Yokuşu [Via Dei Campetti] adıyla anımsadığı Yüksek Kaldırım'ın üstbaşlarında kiraladığı bir odaya yerleşmiştir. Her ikisinin de yerleşeceği ilk semt, bir dünya mahşeri olan Pera'dır.

Zonaro, Hatırat'ında, son yıllarının hüznünü yansıtmakla birlikte ilk günlerine dair bilgiler de aktarır: "Elisa, sevgili eşim, İstanbul'da yaşama gücümü senin sayende kazandım... Başlangıç yıllarımı düşünüyorum da, suluboya tablolar yaparak geçimimizi sağladık. Çerçeve tamirleri yaptık, fotoğraf tabettik... Fakat bize en yakın ilgiyi gösteren Yüksek Kaldırım'daki Zellich Kitabevi'nin sahibi Bay Zellich'i ve oğullarını asla unutmayaacağım. Tablolarımı geniş vitrinine yerleştirmiş ve tanesine 1 lira değer biçmiştik. Tablolarımı iyi satıldığından dolayı Bay Zellich benim adıma siparişler almaya başlamış ve ilk satılan dört tablonun parasını hemen vermişti. İstanbul'da ilk kazandığım para bu olmuştu" der.

Galata Köprüsü, 1891-1910. Tuval üzerine yağlı boya. Özel koleksiyon. Türkiye

Zonaro, İstanbul sanat ortamında

Zonaro, vaktini çoğunlukla sevgilisi Elisa'yla birlikte geçirmektedir. Elisa hem İtalyanca ve resim dersleri vermekte, hem de her konuda Zonaro'ya yardımcı olmaktadır. 1892'de St. Esprit Kilisesi'nde evlendikten sonraki ilk evleri, Taksim yakınlarında Ayazpaşa Mezarlığı ile Ayazpaşa arasında kalan Ömer Efendi'ye ait ahşap bir evdir. 34 lira olan evin kirası oldukça düşündürmüştür. Bir yıl sonra ilk çocukları Faustone bu evde dünyaya gelmiştir.

Bir gün Saray Teşrifat Nazırı Münir Paşa tarafından Yıldız Sarayı'na davet edilmiş ve birlikte Osman Hamdi Bey'in Kuruçeşme'deki evine ziyarete gitmişlerdir. Zonaro ve Osman Hamdi Bey, tanıştıktan sonra kısa sürede dost olurlar. Zonaro'nun "Saygın bir âlim, sevecen, rahat ve olgun bir insan" olarak tanımladığı Osman Hamdi Bey, sevimli, zarif kişiliği ve kültürü ile Zonaro'yu etkilemiş ve birlikte oldukları sürece, sıkıntılardan uzaklaştırmış, sanatı hakkında cesaret verici, övgü dolu sözler söylemiştir.

Mia Figlia Mafalda, San Remo 1922, pastel, 53 x 73 cm. Özel koleksiyon

Osman Hamdi Bey'in eşi Fransız asıllı bir tiyatro sanatçısıdır. Zonaro, her davet edilişinde, evin hep misafirlerle dolu olduğuna tanık olmuştur. Bir süre sonra bu davetlere Elisa da katılmaktan mutluluk duyacaktır. Osman Hamdi Bey'in evinde, bir seferinde de o yıllarda dünyaca ünlü arp sanatçısı Bayan Cervantes ile tanıştırmışlardır.

Münir Bey'in eşine resim dersi

Zonaro, Münir Bey'in eşinin kızkardeşiyle evlenen Muhammed Efendi'yle tanışıldığında, bu kişi kendisini Erenköy'deki konağına davet eder ve kendisinden eşinin portresini yapmasını ister. Münir Bey ve bir diğer ahabası olan Mustazer Bey, Zonaro'ya aynı tanışıklık içerisinde iki tablo siparişi verir ve Münir Bey, Fausto Zonaro'yu Saray'a tanıtan kişi olur.

Zonaro anı defterinde şöyle der: "Çok değerli bir olaya değinmek isterim. Eserlerimi Padişah Sultan II. Abdülhamid'in

de görmesini çok arzu ediyordum. Bu isteğimi rica ile Teşrifat Nazırı Münir Paşa'ya açtım. Büyük bir dostlukla, yardımcı olacağını belirtti ve kararlaştırdığımız üzere, Padişah Hazretleri'ne iki suluboya tablomu armağan olarak gönderdim. Sultan II. Abdülhamid'in suluboya tablolarımı çok beğendiğini öğrenmiş olmak bana büyük mutluluk verdi."

Resam-ı Hazret-i Şehriyâri Mösyö Zonaro

Zonaro 1896 yılında bir cuma günü Galata Köprüsü'nden geçerken, Ertuğrul Süvari Alayı ile karşılaşır ve alayın heybetinden son derece etkilenir. Köprü üzerindeki bu manzaraya ve beyaz atlara hayran kalır. Her hafta cuma günleri Galata Köprüsü'ne giderek Ertuğrul Süvari Alayı'nın geçişini doyumsuz bir heyecanla seyretmeye başlar. Süvarilerin geçişini bekler, onlar yaklaşıp portre etüdleri, üniforma ayrıntıları çizer, düğme sayısına varıncaya dek her ayrıntıyı eskizlerine aktarır. Bir süre sonra öylesine tanıdık bir sima haline gelir ki, çalışırken alay kumandanı ve subaylar onu görünce selam

Zonaro'nun annesi ve kızkardeşleri Mafalda, Jolanda. Tuval üzerine yağlı boya. 66 x 100 cm. Özel koleksiyon

verirler ve tebessümle dostluklarını ifade ederler.

İtalya Sefiri Panza ile Rusya Sefiri Nelidov da bu tabloya büyük bir ilgi duymaktaydılar. Bir seferinde Nelidov, tablo tamamlandığında ne yapacağını sorar. Zonaro, Hatırat'ında bu konuşmayı da anlatır: "... Bana tabloyu Sultan II. Abdülhamid'e takdim etmemi önerdi. Saray ressamı Luigi Acquarone daha vefat edeli birkaç ay olmuştu. Mevcut boşluk nedeniyle, saray ressamı olmak için uygun bir ortam vardı. Birkaç gün sonra İtalya Sefareti'nin delaletiyle tabloyu Sultan II. Abdülhamid'e sunmak istediğimi anlatım. Bu isteğim Saray'a iletildi. Ardından Teşrifat Nazırı Münir Paşa, beni Beşiktaş'taki konağına davet etti.

Ertesi gün tablonun fotoğrafını Münir Paşa'ya ulaştırdım. Fotoğraftan bakarak beğendiğini ifade etti. Cuma günü selamlık merasiminden önce Yıldız Sarayı'na getirmemi istedi. Ancak iki hamal ile taşıtarak makamına ulaştırdığımda Mü-

nir Paşa tabloyu tüm heybetiyle ilk defa gördüğünde: 'Maaşallah, maaşallah, siz çok büyük bir ustasınız!' diye haykırdı ve eseri selamlık merasiminden sonra Sultan II. Abdülhamid'e göstereceğini söyledi. Heyecan içerisinde eve döndüm. Öğleden sonra Münir Paşa'nın davet ettiği haberi geldi. Bana, Sultan II. Abdülhamid'in selamını iletmişti gibi, ikinci bir Mecidiye Nişanına layık görüldüğümü belirterek, 'saray ressamı' olarak tayin edildiğimin haberini verdi ve işlemleri başlatmak üzere ikinci sekreter İzzet Bey'i görevlendirdi."

Sultan Abdülhamid'in çiçek merakı

Zonaro anılarında Sultan II. Abdülhamid'in doğaya ve çiçeklere olan sevgisinden bahsederek şöyle der: "Sultan II. Abdülhamid, sanata karşı derin ilgi duyduğu ve teşvik ettiği gibi, doğaya karşı da son derece saygılı idi. Çiçekler üzerine envanter hazırlattığını biliyorum. Şeker Ahmed Paşa ile bir sohbet sırasında, İtalya Kraliçesi Elena'ya ve Kral adayı Vittorio Emanuele III'e armağan ettiğimiz çiçek buketindeki çiçekleri nereden sağladığımı sordu. Bunlar gerçekten çok nadir çiçek türleri idiler. Sultan II. Abdülhamid, bu çiçeklere dikkat etmiş ve Şeker Ahmed Paşa'dan ender bulunan çiçek türleri hakkında bilgi toplamasını istemişti. Ben de Şeker Ahmed Paşa'ya İtalyan bahçıvan Scanziani ile görüşmesini, kendisine gereken bilgileri vereceğini söyledim."

Elisa'nın fotoğraftaki ustalığını öğrenen Sultan II. Abdülhamid, kendisinden çiçek buketleri fotoğrafları ister.

Elisa bunları hazırlayarak gönderir. 13 Haziran 1901'de sanayi madalyası ile taltif olunur ve böylelikle Elisa, İstanbul'daki diğer Avrupa sefirleri ile aynı mertebeye yükselir.

Zonaro, Padişah Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul kuşatmasını tasvir eden tablosunu 1905 yılında Sultan II. Abdülhamid'in verdiği sipariş üzerine yapar. Sultan tarafından çok beğenilen bu tablo için ödül olarak sanatçının aylığına 5 lira zam yapılır.

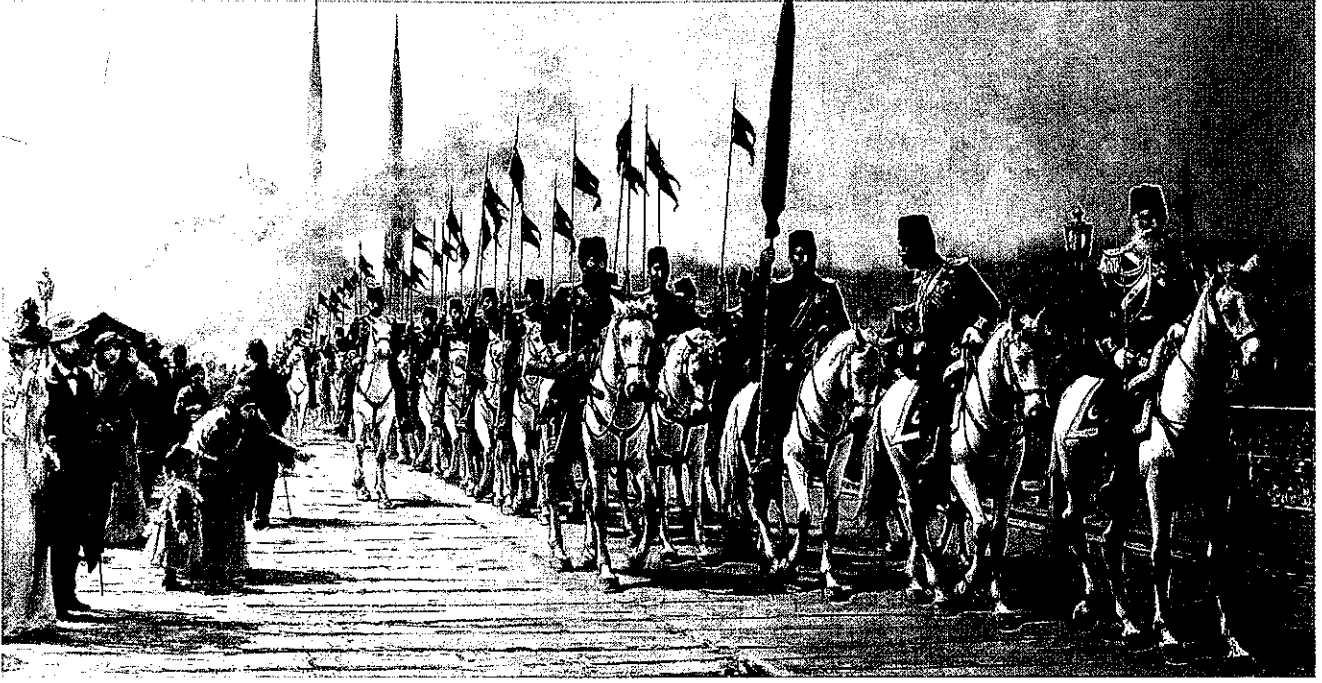
"Fatih'in İstanbul'u Kuşatması" tablosu

1905'te Sultan II. Abdülhamid, Hikmet Paşa aracılığıyla yeni bir tablo siparişi verir: "Padişah, Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u kuşatmasını tasvir eden bir tablo

yanında, alegorik tablolar da yapmamı isteyerek, böyle eserleri görmekten çok memnun olacağını ifade buyurmuştu." 1453 yılında Bizans İmparatorluğu'nu tarih sayfalarına gömen Fatih Sultan Mehmed'in, o görkemli kuşatmanın tablosunu tamamladığında Sultan II. Abdülhamid bu tabloyu çok beğenir ve maaşına ayda 5 lira zam yapılmak suretiyle de ödüllendirir.

Buhranlı yıllar

Osmanlı İmparatorluğu, giderek artan milliyetçilik hareketleriyle sarsılıyor ve ekonomik sıkıntılar, bu koca imparatorluğu hızla sona yaklaşıyordu. Zonaro'nun yaşadığı İstanbul, felaket bulutlarının giderek kararttığı İmparatorluk başkentinde küçük bir pembe buluttan ibaretti. Sultan II. Abdülhamid'in rejimine karşı olan iyi öğrenim görmüş genç kuşak, Jön Türkler olarak tanınmaktaydı. İttihat ve Terakki Partisi kurulmuş ve bu partinin yandaşları, Avrupa'nın pek çok kentinde faaliyet gösteriyor, gazeteler yayımlıyorlardı. Zonaro anılarında, Çırağan'daki Parlamento'nun açılışında konuşma yapmak üzere ikna edilen Sultan II. Abdülhamid ile ilgili olarak, "Herhalde kendisine Jön Türkler tarafından yapılan baskı sonucunda bu konuşmayı yapmayı kabul etmişti. Padişah, Yıldız Sarayı'nda düzenlediği törene, Parlamento'nun tüm milletvekillerini de davet etmişti" der. Fausto Zonaro evindeki tablolarından oluşan son sergisini Be-

The Ertugrul Cavalry Regiment Crossing Galata Köprüsü, İstanbul 1901, tuval üzerine yağlı boya, 117x202 cm. TGNA Department of National Palaces ,C Collection, İstanbul.

şıktaş Belediye Reisi Şevket Cenani Bey ile birlikte düzenlemiştir.

İstanbul'daki yaşamının son dönemlerini sanatçı şöyle aktarmıştır: "23 Temmuz 1908 günü bir ihtilal oldu ve Meşrutiyet ilan edildi. Fırtınalı bir yıld! Bu sırada, çok önemli siyasal değişiklikler oluşuyor ve Sultan II. Abdülhamid'in sürgüne gönderdiği kişiler, yeniden İstanbul'a dönüyorlardı... Bu arada, sarayda görevli olanlar birer ikişer görevlerinden uzaklaştırılmaya başladı. Saray Mimarı Raimondo d'Aronco'nun işine son verildi. Ardından Saray Orkestrası ve şefi işle-

İstanbul'da bayram, 1899, tuval üzerine yağlı boya 120 x 180 cm. Özel koleksiyon.

rinden oldular. Arturo Stravolo'nun opera grubunun işine son verildi. Böylesine tehlikeli olayların ardından bugün yarın benim de başıma birşeyler gelecek diye bekliyordum."

Fausto Zonaro, Sultan II. Abdülhamid'in, tarihi birer belge niteliğindeki portrelerini 31 Mart İsyanı günlerinde tamamladı. 27 Nisan 1909 günü Sultan II. Abdülhamid tahttan indirildiğinde bu eserler tamamlanmış durumdaydı ve o artık devrik bir padişahı.

Ekim ayında da Zonaro "Saray Ressamı" görevinin sona erdirildiği haberi ile karşılaşacaktı. Günümüzde, Saray kayıtlarında Sultan'ın tablolarına ait hiçbir kayda rastlanılmamaktadır.

Zonaro'nun 31 Mart misafirleri

Fausto Zonaro, Sultan II. Abdülhamid'i, sanatçıları koruyan ve hemen hemen sanatın her dalına saygılı bir padişahı kaybetmişti.

Fausto Zonaro, Padişah II. Abdülhamid'in sanata ve sanatçıya engin hoşgörüsü sevgi ve saygısının sıcaklığıyla, İstanbul'u ikinci vatanı olarak görmüştü. Türkçe öğrenmiş, başındaki şapkayı çıkartmış, yerine fes giymişti. Sultan II. Abdülhamid'in saltanatı birkaç ay daha devam etseydi, paşalık ünvanı da gerçekleşecekti.

Gitmek zamanı

Zonaro, Kasım 1909'da, Mabeyn Başkâtibi vasıtasıyla -Sultan II. Abdülhamid'in tahttan indirildiği 27 Nisan 1909 tarihinden sonra ilk kez- Saray'a çağırılmış ve kendisine şu açıklama yapılmıştır: "Mösyö Zonaro, günümüze kadar gösterdiğiniz gayretinize ve meydana getirdiğiniz sanat eserlerine şükranlarımızı ifade etmekle birlikte, 'Saray Başressamı' görevinize son verilmiştir. Bu tarihten itibaren, ikamet ettiğiniz evde, kira vermek kaydıyla oturmaya devam edebilirsiniz. Ancak, geriye doğru altı aylık kirayı da defaten ödemek kaydıyla oturmanız mümkün olabilecektir."

Fausto Zonaro ve ailesi, 20 Mart 1910 günü Sirkeci Garı'ndan Simplon-Orient Express treniyle hareket edeceklerini öğrenen çok sayıda dost ve tanıdık tarafından uğurlanır: "Trene bindiğimde bana yüzlerce el uzandı. Bunların arasından bir el; öğrencim Rifat Bey, ceketime sarılarak 'Ne partez pas, ne partez pas! Gitmeyin, gitmeyin!' diye ağlıyordu. Sonunda tren hareket etti ve yüzlerce el yavaş yavaş kayboldu."

Ressam, 1911-1920 yılları arasında, her ne kadar İtalyan peyzaj konularını işlemeye ağırlık veriyse de, en fazla ilgi gören ve satılanlar İstanbul tablolarıydı ve hep "Sultan'ın ressamı" unvanını kullanmaktan onur duydu.

Ne yazık ki, Elisa'yla büyük bir aşk, emsalsiz bir özveri ve sanat yeteneğiyle paylaştıkları mutluluk yılları, San Remo'da inamılması çok güç gibi gelen bir kişilik değişimine uğrayacak, Fausto Zonaro'nun canlı modellerle birlikte olduğu yeni yaşamı nedeniyle ayrılığa dönecekti.

1920'de Bayan Elisa Zonaro'nun Hesap Defteri, hesapların kaydedildiği son sene oldu. Elisa, sevgili eşinden kırılgan bir yürek ile ayrılıp, kızı Mafalda ile oturmaya başladı.

Günü geldiğinde de "gitmek zamanı" dedi ve son yolculuğuna çıktı. 19 Temmuz 1929 Cuma günü, 74 yaşında San Remo'daki evinde öldüğünde ruhen Elisa'ya çok yakın ama bedenen çok uzaktı. San Remo, Dante Alighieri Caddesi 5 adresindeki evi rengarenk çiçeklerle sarmalanmıştır.

Bugün, bu güzel eve bakanlar Fausto ve Elisa Zonaro'nun büyük aşklarını ve yaşadıkları acıları düşünmeden geçemezler.

Osman Öndeş / Araştırmacı-yazar

Kaynak:

Osman Öndeş-Erol Makzume, Osmanlı Saray Ressamı Fausto Zonaro, Yapı Kredi Sanat Yayınları, İstanbul Ocak 2003

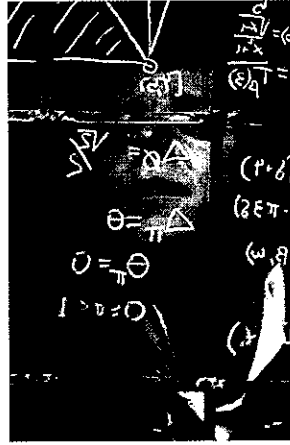
Beyazperdede denklem çözenler

Olca Altaylı

Geçen ay sinemalarımızda gösterilen Avustralya yapımı Banka: Kelebek Etkisi-The Bank adlı filmle, yedinci sanat sinemasının tarihinde ilginç bir köşe oluşturan "matematik konulu filmler" zincirine, akılda kalıcı, parlak bir halka eklenmiş oldu. Yönetmen Robert Connoly, matematiğin iş dünyası ve borsa alanlarındaki kullanımına bakarken, klasik anlamda olmasa da gerilim sinemasının sınırlarına giriyor ve sıkı bir intikam öyküsü sunuyordu. Banka: Kelebek Etkisi, dünyanın bir ucunda kanat çırpıp keleşen, öbür uca yaratabileceği fırtınalar misali, dünya çapında, o güne dek görülmemiş ölçüde büyük bir ekonomik krize yol açan genç matematik dehasının portresi üzerinden buluşuyordu seyircisiyle. Film, matematikçilerin neler yapabileceklerini, özellikle iş-finans dünyasındaki etkilerini sergilerken, beyazperdeden gelen geçen matematik dahilerine, unutulmaz matematik öykülerine de saygı duruşunda bulunuyordu.

İşte bazen tek, bazen de çok bilinmeyenli matematik-matematikçi filmlerinden bir demet...

dan ya da 1998'in Can Dostum'undan eksik değil, fazlası vardı. Ama yine de "Beyazperdede Matematik ve Matematikçiler" çerçevesinde bakıldığında da hayli "sorunlu" bir film izlediğimiz. Örneğin Nash'in öncelikle şizofreni hastası değil, matematikçi olduğu adeta unutulmuştu filmde.

Hatta ona "şizofren matematikçi" kimliği bile çok görülerek, daha çok "aklının oynadığı oyunların", hastalığının üzerinde durulmuştu. Nash'in, Oyun Teorisi üzerine çalışmalarının ve doktora tezinin, rekabet kavramı üzerine senaryolarının iş-ekonomi dünyasındaki kullanımının, senaryo yazarı Akiva Goldsman ve yönetmen Ron Howard'ı çok da ilgilendirmeyi belki de. Üstelik, şizofreninin "o kadar da" kötü bir hastalık olmadığı, bu hastalığın ABD toplumunun 1950'lerdeki komünizm korkusunun Nash'te görülen (ve mümkün olduğunca sevimli kılınmış) yansıması olduğu,

alttan alta iddia edilmekteydi. Üstelik hastalığın, matematik nedeniyle haddinden fazla işlek hale gelmiş beyinlere daha kolay nüfuz edebildiği sonucu bile çıkarılabiliirdi, Akıl Oyunları'ndan.

Rakamlar yalan söyleyebilir!

Geçen yıl 74. kez dağıtılan Oscar ödüllerinden galibiyetle çıkan Akıl Oyunları-A Beautiful Mind, gerçekten yaşanmış, hatta halen yaşanmakta olan olaylardan hareketle, "paranoid şizofren matematik dehası" John Forbes Nash'in yaşamından kesitler aktarıyordu bilindiği gibi. Matematik tarihine "Oyun Teorisi" gibi büyük bir teori armağan etmiş ve bu keşfi sosyal-siyasal-ekonomik alanlarda çok işe yaradığı Nash, gördüğü halüsinasyonlarla "Amerikan rüyası"nın değişik biçimlerine çok uygun bir figür olarak boy gösteriyordu Howard'ın filminde.

Bu açılardan ve anlatıldığı öykü itibarıyla Akıl Oyunları'nın, Oscar tarihine geçen kimi benzer filmlerden, 1989'un Yağmur Adam'ından, 1995'in Forrest Gump'm-

Anormallik öykülerine malzeme

Eğer zekasıyla, yakışıklılığıyla ve asilliğiyle gerçek bir kahraman, hele de matematik bilimi üzerinden gerçekleşen bir kahramanlık aranacaksa, yine çok gerilere gitmeye gerek yok. Anımsanacağı gibi Can Dostum-Good Will Hunting, üniversitede temizlik görevlisi olarak çalışan, bar ve sokak kavgaları nedeniyle başı yasalarla sürekli derde giren ama Nobel ödüllü profesörlerin bile çözmekte

zorlandığı matematik problemlerinin haktan leblebi aşırtır gibi gelen, "kütüphane beyinli" delikanlının öyküsünü anlatıyordu.

Forrest Gump, şansın da büyük yer kapladığı kader çizgisi sayesinde, aptallıkla deha arasındaki ince bölgede harikalar yaratan "tipik Amerikalı"nın yükseliş serüvenine odakla-

nırken, Yağmur Adam-Rain Man, yetenekli, başarılı ancak ruhsal sorunları olan bilim adamının ve sayılarla arası iyi olan otistik kardeşinin yolculuklarını öykülüyordu. Bu filmde Dustin Hoffman'ın rakamlarla, sayılarla "aşkı" unutulmaz sahnelerle yol açıyordu. Matematik bilimi ve tüm o çarpma, bölme, toplama işlemleri, problem çözmek ve sonuca ulaşmak etkinlikleri, beyazperdede normal ötesi, giderek anormal karakterlerin dünyaları içinde anlam kazandılar çoğunlukla.

Matematikle ilgileri bakımından biraz daha normal ama yaşamındaki konumlanışları açısından "iki kere iki dört eder" demek zorlanan karakterlere de rastlandı kuşkusuz. Barbra Streisand, yönettiği ve Jeff Bridges'le birlikte başrol üstlendiği Aşkın İki Yüzü-The Mirror Has Two Faces filminde bir edebiyat profesörünü canlandırdı. Bridges ise gazete ilanıyla aşk arayan matematikçiydi. Bir eli yağda bir eli balda yetmişmiş gibi görünen, sıkıcı matematik derslerinde öğrencilerini uyutan, 14 yılda bir kitap yazabilmiş, yeni yetme kızların ilgi odağı yakışıklı Columbia Üniversitesi Profesörü Gregory, seksin her türlü ilişkiyi mahvettiğini düşünmekte ve cinsel perhizini dilediği gibi yaşayacağı yeni bir aşk aramaktaydı. Profesörümüzün az bilinmeyenli bu denklemi çözemediğini söylemeye gerek bile yok!

Modern matematiğe geçiş

Popüler sinema matematiğe ve matematikçilere üç aşağı beş yukarı bu çerçevede yaklaşırken Amerikan Bağımsız Sineması'nın temsilcileri de pek farklı davranmadılar aslında. Darren Aronofsky'nin 1998 yapımı filmi Pi, sorunlu kişiliğe sahip, evinden pek çıkmayan, dış dünyayla irtibatını kesmiş matematik dahisi Max'i tanıyordu örneğin. 10 yıllık çalışma sonucunda doğadaki kodlama sistemini keşfeden ve bu sırrı ele geçirmek isteyen çokuluslu şirketlerle, radikal dinci gruplarla boğuşmak zorunda kalan genç dahinin öyküsü, matematik yüzünden zihinsel ve bedensel eziyete dönüşmüş bir yaşam çerçevesinde ele alınıyor ve ne yalan söyleyelim, aynı eziyeti seyirciye de yaşatmaktan geri kalmıyordu...

Aynı kulvardan bir başka bağımsız sinemacı Hal Hartley'in kısa filmi Yeni Matematik-New Math(s) ise konuya,

"modern matematiğe" geçiş günlerinden bir okul anısı olarak değinmekle yetiniyordu.

Matematikçinin son günleri

Beyazperdede rastlanan en ilginç ve etkileyici matematikçi karaktere, İtalyan yönetmen Mario Martone'nin Napolili Bir Matematikçi'nin Ölümü-Morte Di Un Matematico Napoletano (1992) filminde rastladığımızı söyleyebiliriz. 1 Mayıs 1959 akşamı, üzerindeki hayli yıpranmış trençkotuyla çok sarhoş bir adam Roma'nın merkez istasyonunda polis tarafından çevrilir. Serseri olduğu sanılan bu kişi aslında Napoli Üniversitesi'nin saygın matematik profesörü Renato Cacciopoli'dir ve polis kayıtlarında kısaca "komünist" olarak geçmektedir. Polis sonunda onu bırakır. Renato'nun yaşamının son haftasını geçireceği Napoli'nin sıcak ve rutubetli havası bunaltıcıdır. Kahramanımız ailesini, arkadaşlarını görür, üniversiteye gider, sokaklarda amaçsızca dolaşırken, biz de yavaş yavaş onun geçmişini çözmeye başlarız. Üniversitede küçük hesaplara dalmış akademisyenlerden tiksilmesi, bilimsel dehasının gerilemesinden duyduğu üzüntü ve dayanılmaz aile ilişkileri yüzünden, önünde tek çıkış yolu kalmıştır: Dünyaya karşı son ve kesin bir jest... Söz İtalyan sinemasından açılmışken, Nanni Moretti'nin 1984'te çektiği Bianca filminin de kendisini bir anda dizi cinayetler içinde bulan matematik öğretmeninin yaşadıklarını öykülediğini vurgulayalım.

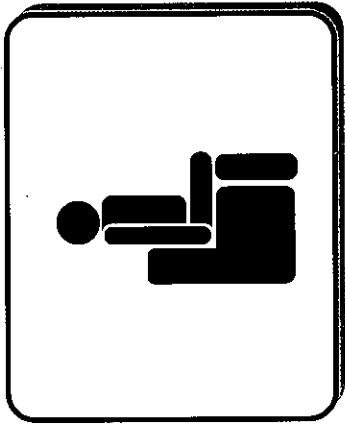
Başka tanrının çocukları

Görüldüğü üzere sinemacıların matematik ve matematikçilerle ilişkisi pek de "sağlıklı" sayılmaz. Ruhsal sorunların, psikolojik açmazların, cinsel perhizlerin, intihar eğilimlerinin, dizi cinayetlerin ya da en masumu dehanın eşik noktasında olup bitenlerin kahramanları biçiminde çizilmiş matematikçiler ve genellikle "bir başka dünyaya" ait

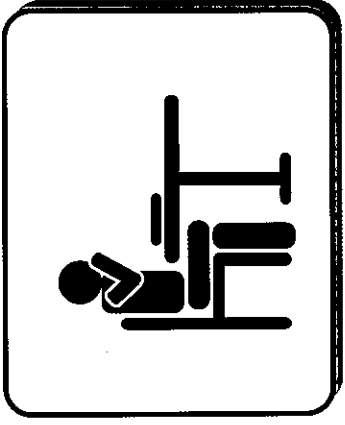
sayılarak psikiyatlara havale edilmişler. Sinemacıların, çeşitli Ömer Hayyam versiyonları ve Fermat's Last Tango türünden dizi filmler dışında matematiğe "abartmadan", şokkanlı tavırla, bir bilim olarak yaklaştığı örnek, yok denecek kadar az ne yazık ki.

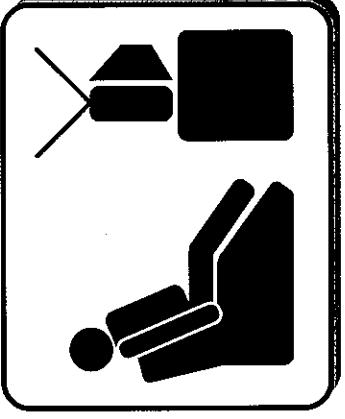
İlgİ alanlarımız:

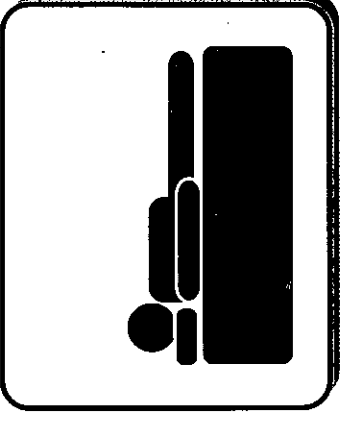
oturmak

yemek yemek

TV izlemek

uyumak

45 yıldır rahatınıza düşkünüz.

www.istikbal.com.tr

